

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

ОПШТИНЕ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

ГОДИНА X XII

БРОЈ 3

31. ЈАНУАР 2013. ГОДИНЕ

Цена овог броја је 50 динара
Годишња претплата је 1.000
динара

АКТА СКУПШТИНЕ ОПШТИНЕ

218.

Скупштина општине Горњи Милановац, на основу члана 32. став 1. тачка 6. Закона о локалној самоуправи ("Сл. гласник РС", 129/07), члана 42. став 1. тачка 7. Статута општине Горњи Милановац ("Сл. гласник општине Горњи Милановац", бр. 20/08, 3/11 и 29/12) и члана 131. став 2. Пословника Скупштине општине Горњи Милановац ("Сл.гласник општине Горњи Милановац", бр. 21/08, 21/09 и 3/11), на седници одржаној 30. јануара 2013. године, донела је

О Д Л У К У

о усвајању Програма развоја туризма 2012-2022.,
Међуопштинско партнерство
Краљево, Рашка, Врњачка Бања, Горњи Милановац и Чачак

Члан 1.

Усваја се Програм развоја туризма 2012-2022., Међуопштинско партнерство Краљево, Рашка, Врњачка Бања, Горњи Милановац и Чачак.

Члан 2.

Ову Одлуку и текст Програма развоја туризма 2012-2022., Међуопштинско партнерство Краљево, Рашка, Врњачка Бања, Горњи Милановац и Чачак објавити у „Службеном гласнику општине Горњи Милановац“.

Број: 2-06-5/2013

СКУПШТИНА ОПШТИНЕ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

ПРЕДСЕДНИК
СКУПШТИНЕ ОПШТИНЕ
Михаило Вучетић, с.р.

USAID |
OD AMERIČKOG NARODA

SRBIJA

**PROGRAM RAZVOJA
TURIZMA**

2012-2022

Međupštinsko partnerstvo
Kraljevo, Raška, Vrnjačka Banja, Gornji Milanovac i
Čačak

SADRŽAJ

<u>UVOD</u>	4
<u>LISTA KORIŠĆENIH SKRAĆENICA</u>	5
<u>PROCES STRATEŠKOG PLANIRANJA</u>	5
<u>SMERNICE USVOJENIH STRATEŠKIH DOKUMENATA</u>	8
<u>STRATEGIJA RAZVOJA TURIZMA RS</u>	8
<u>NACIONALNI MASTER PLAN ODRŽIVOG RAZVOJA RURALNOG TURIZMA</u>	9
<u>Master planovi destinacija</u>	9
<u>Prostorni planovi</u>	10
<u>POLOŽAJ I OSNOVNE KARAKTERISTIKE PLANSKOG PODRUČJA</u>	10
<u>URBANI RAZVOJ</u>	10
<u>ISTORIJA</u>	12
<u>KLIMA</u>	12
<u>PRIRODNI RESURSI</u>	13
<u>TRANSPORT</u>	13
<u>EKONOMSKE KARAKTERISTIKE</u>	14
<u>Demografske karakteristike</u>	15
<u>Analiza resursne osnove planskog područja</u>	20
<u>PRIRODNE ZNAMENITOSTI</u>	20
<u>KULTURNA BAŠTINA</u>	31
<u>MANIFESTACIJE</u>	36
<u>SMEŠTAJNA I UGOSTITELJSKA PONUDA</u>	36
<u>VALORIZACIJA TURISTIČKIH RESURSA</u>	38
<u>Održivi razvoj turizma planskog područja</u>	41
<u>Trendovi u turizmu</u>	48
<u>SWOT Analiza</u>	49
<u>VIZIJA RAZVOJA TURIZMA I MISIJA</u>	51
<u>CILJEVI RAZVOJA TURIZMA</u>	51

STRATEGIJA RAZVOJA	53
ISPORUKA KVALITETNOG DOŽIVLJAJA	53
IDENTIFIKACIJA I POTENCIJAL KLJUČNIH TURISTIČKIH PROIZVODA	57
1. Planinski (letnji i zimski) aktivni odmor	57
2. Zdravstveni turizam – wellness	58
3. Ruralni turizam i gastronomija	60
4. Poslovni turizam i MICE	61
5. Specijalni interesi	62
6. Događaji i manifestacije	62
AKCIONI PLAN / Strateški projekti	63
Upravljanje na operativnom nivou	65
PRAĆENJE I OCENA REALIZACIJE STRATEŠKOG PLANA	66

UVOD

USAID projekat održivog lokalnog razvoja je petogodišnja inicijativa Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID), koja podržava dugoročni ekonomski i društveni razvoj gradova i opština u Srbiji. Projekat im pomaže da prevaziđu izazove u razvoju, poboljšaju javne usluge i osnaže lokalne ekonomije kroz međuopštinsku saradnju.

Ključne aktivnosti Projekta usmerene su na uspostavljanje i jačanje međuopštinskih partnerstava. Partneri zajednički pokreću i upravljaju razvojnim projektima, koje Projekat podržava kroz stručno-savetodavnu pomoć, bespovratna finansijska sredstva i podugovore. Projektna pomoć omogućava partnerima da pristupe i maksimalno iskoriste dostupne podsticaje i finansijska sredstva. Kroz komponentu međuopštinske saradnje projekat je podržao formiranje osam međuopštinskih partnerstava, koje čine lokalne samouprave, preduzeća i nevladine organizacije. Projektni tim će im potom pružiti pomoć u planiranju i upravljanju zajedničkim razvojnim projektima, utvrđivanju onih opštinskih nadležnosti i poslova od opšteg interesa koji su pogodni za zajedničko obavljanje, i u rešavaju njihovih zajedničkih ekonomskih i društvenih problema. Projektna podrška uključuje stručno-savetodavnu pomoć, kao i podršku u lobiranju za usvajanje određenih politika i mera na nacionalnom i lokalnom nivou.

Komponenta - Podrška unapređenju poslovnog ambijenta, ima za cilj stvaranje povoljnijih uslova za zapošljavanje, prvenstveno mladih, i povećanje priliva investicija kako na lokalnom tako i na međuopštinskom/regionalnom nivou.

Polazeći od principa da opštine same znaju šta im je najpotrebnije i koje su njihove najbolje razvojne šanse, SLD Projekat je podržao inicijativu "Objedinjavanje turističke ponude regiona" Međuopštinskog partnerstva Kraljevo, koju čine Kraljevo, Čačak, Vrnjačka Banja, Raška, I Gornji Milanovac.

Na teritoriji ovog međuopštinskog partnerstva se nalaze dve vrlo razvijene turističke destinacije: Kopaonik i Vrnjačka Banja, i sasvim je prirodno što je radna grupa definisala razvoj turizma kao svoj strateški prioritet I

razvoju šansu za ceo region. Na ovaj način, kombinujući razne turističke atrakcije i stvarajući prepoznatljivu turističku regiju, u skladu sa savremenim trendovima u turističkoj potražnji i kreiranju turističkih proizvoda, ovaj region može da stvori ponudu koja će biti konkurentna ne samo na domaćem, već i međunarodnom tržištu i omogućiti otvaranje novih radnih mesta i brži ekonomski razvoj.

Jedan od tih oblika podrške jeste i izrada ovog Strateškog dokumenta, kao polazne osnove za dalji razvoj turima ove regije.

LISTA KORIŠĆENIH SKRAĆENICA

Akronim	Definicija	Akronim	Definicija
APR	Agencija za privredne registre	MFP	Ministarstvo finansija i privrede
DMO i RDMO	Organizacija za destinacijski menadžment i Regionalna organizacija za destinacijski menadžment (Destination Management Organization and Regional Destination Management Organization)	MICE	Sastanci, podsticaji, konvencije i izložbe (Meetings, Incentives, Conventions and exhibitions)
EIA	Procena uticaja na životnu sredinu (Environmental Impact Assessment)	MK	Ministarstvo kulture
EU	Evropska unija	MSP	Mala i srednja preduzeća
FAS	FAS metodologija - faktori, atraktori i podrška (Factors, Attractors and Supports)	NPK	Nacionalni park Kopaonik
IMC	Medjuopštinsko partnerstvo (InterMunicipal Cooperation)	NVO	Nevladina organizacija
IPA	Instrumenti pretpriprave pomoći (Instruments for Pre-Accession Assistance)	RTO	Regionalna turistička organizacije
KSF	Ključni faktori uspeha (Key Success Factors)	RZS	Republički zavod za statistiku
LTO	Lokalna turistička organizacija	SLDP	USAID Projekat održivog lokalnog razvoja (USAID Sustainable Local Development Project)
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj (United States Agency for International Development)	SWOT	Analiza snage, slabosti, prilika i prijetnji (Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats)
UNWTO	Svetska turistička organizacija Ujedinjenih nacija (United Nations World Tourism Organization)	TOS	Turistička organizacija Srbije

PROCES STRATEŠKOG PLANIRANJA

Strateško planiranje predstavlja sistematski način upravljanja razvojem u uslovima brzih promena. To je instrument za postizanje konsenzusa u zajednici i formiranje zajedničke vizije ekonomskog razvoja i sveukupnog unapređenja uslova života. Strateško planiranje je kreativan proces prepoznavanja ključnih pitanja za razvoj zajednice, kao i dogovora oko ciljeva, programa i projekata koje treba sprovesti u cilju rešavanja tih pitanja. Strateškim planiranjem se kombinuju dugoročne perspektive i kratkotočne mere.

Izrada strateškog dokumenta ne predstavlja samo po sebi cilj, već je to prvi korak u procesu upravljanja razvojem. Pravi izazovi dolaze realizacijom određenih aktivnosti i projekata.

U izradi strateškog plana razvoja turizma korišćena je metodologija participativnog planiranja, koja podrazumeva široko učešće članova lokalnih zajednica i predstavnika lokalnih, regionalnih i nacionalnih institucija, kako u procesu pripreme strateškog dokumenta, tako i u sprovođenju definisanih programa i projekata. Tokom pripreme strategije uvažavani su sledeći principi:

- Strateško planiranje je kontinuirani proces i ne svodi se samo na izradu dokumenta – cilj je da projekti planirani za narednih deset godina budu realizovani i time doprinesu ostvarenju vizije ekonomskog razvoja zajednice,
- Uvažavanje principa održivog razvoja
- Partnerstvo privatnog i javnog sektora i postizanje konsenzusa između svih interesnih grupa pri utvrđivanju ključnih elemenata strategije
- Kombinovanje dugoročne vizije, srednjoročnih ciljeva i kratkoročnih programa i projekata omogućava efikasniju realizaciju strategije,
- Širok konsultativni proces u toku izrade strateškog dokumenta – angažovanje stručnjaka za konkretne oblasti u okviru radne grupe,
- Usaglašenost sa nacionalnim strategijama i međunarodnim standardima,
- Usklađenost sa postojećim strateškim i planskim dokumentima opština medjuopštinskog partnerstva
- Isticanje komparativnih prednosti regiona
- Korišćenje FAS metodologije Svetske turističke organizacije
- Uvažavanje trendova turističke ponude i tražnje u globalnim okvirima

Proces izrade Strategije razvoja turizma tekao je kroz sledeći proces aktivnosti:

Pokretanje procesa strateškog planiranja	Planska radionica – Kopaonik, februar 2012
Formiranje radne grupe	1.Sastanak radne grupe, Vrnjačka Banja, 17.04.2012.g
Turistička regija, Mapiranje turističkih potencijala	2.sastanak radne grupe, Kraljevo 22.05.2012.g
Utvrđivanje metodologije za izradu Strategije	3.sastanak radne grupe, Čačak 14.06.2012.godine
Analiza trenutnog stanja i valorizacija turističkog potencijala	Desk analiza Anketa privatnog sektora – 34 upitnika Anketa javnog sektora – 10 upitnika
Vizija, Misija, SWOT, ciljevi razvoja, ključni turistički proizvodi	Radionica, Vrnjačka Banja 2/3.07.2012.godine
Analiza turističkog sektora – stanje i perspektive	Jul 2012
Nacrt Programa razvoja turizma	Avgust 2012
Prezentacija Programa razvoja turizma	Sptembar 2012

U pripremi strateškog plana korišćena je metodologija **participativnog planiranja**, koja podrazumeva učešće svih steikholdera iz lokalnih zajednica medjuopštinskog partnerstva, kako u procesu pripreme strateškog dokumenta, tako i u sprovođenju definisanih programa i projekata. Tokom pripreme strategije, uspostavljeni su sledeći principi:

OSNOVNI PRINCIPI IZRADE STRATEŠKOG PLANA

- *Sveobuhvatni pristup*
- *Usredsređenost na lokalne i regionalne potrebe*
- *Partnerstvo privatnog i javnog sektora*
- *Poštovanje rodne ravnopravnosti*
- *Konsenzus svih učesnika u procesu*
- *Oslanjanje na sopstvene resurse*
- *Isticanje komparativnih prednosti zajednice*
- *Usklađenost sa drugim strateškim dokumentima na lokalnom i nacionalnom nivou*
- *Uključivanje stručne javnosti*
- *Stvaranje povoljnih uslova za razvoj turizma*
- *Regionalno povezivanje*

Za potrebe pripreme regionalne strategije turizma formirana je radna grupa, sastavljena od predstavnika sva tri sektora koji su direktno bili uključeni u izradu Strategije.

Radnu grupu čine:

Ime I Prezime	Institucija	Funkcija
Srdjan Kotezinac	Specijalna bolnica "Merkur"	Referent marketinga
Iva Ivkic	JP Skijalista Srbije	Sef kabineta g.direktora
Jelena Djuric	JP Skijalista Srbije	Komercijalni dir.
Marija Djorovic	Zavod za zastitu spomenika Kraljevo	Dipl. Istoricar
Katarina Markovic	RA za prost. i ek. razvoj Raskog i Moravickog okruga	Menadzer za opstinsku podrsku i saradnju
Milan Jovanovic	Hotel "Turist"	Menadzer
Vesna Blagojevic	GU Kraljevo sluzba za LER	Saradnik za raz turizma
Milan Mladenovic	TO Kraljevo	Direktor
Dragan Jemuovic	Dir. za planiranje i izgradnju KV	Urbanista- planer
Ivan Vilimonovic	Udruzenje rudnjanskih domacina IDA Kraljevo	Predsednik UO Kordinator
Nikola Brkusanin	JP Mataruska i Bogutovacka banja	Kontista kred. i placanja
Viktorija Artinovic	Fak za turizam i hot. V,Banja	Asistent dr medicine

Ana Pavlovic	Reg. komora Kraljevo	Saradnik za turizam
Nikica Pantovic	TO V.Banja	Direktor
Mira Mirkovic	TO G. Milanovac	Direktor
Ivana Adamovic	OU G.Milanovac	Sam.str.sar. za turizam
Zorica Tiosavljevic	TO G.Milanovac	Organizator
Zoran Adamovic	LO "Vojvoda M Obrenovic"	Upravnik lovista
Bojan Milovanovic	UG "GM Optimist" Ekoloska org	Predsednik
Snezana Asanin	Narodni muzej	Muzejski savetnik
Milan Todorovic	PSK "Goc" V.Banaj	Predsednik PSK "Goc"
Miodrag Stevanić	TO Čačak	Direktor
Verica Obradović	TO Čačak	Saradnik u marketingu
Ana Belic	TO Cacak	Pripravnik
Nenad Ostracanin	TO Raska	Direktor
Dejan Koturanovic	Centar za kulturu "Gradac"	Direktor
Valentina Krstic	O V.Banja, LER	SSS za proj.lok.razvoja
Svetlana Ceperkovic	O V.Banja, LER	SSS za proj.lok.razvoja

SMERNICE USVOJENIH STRATEŠKIH DOKUMENATA

STRATEGIJA RAZVOJA TURIZMA RS

Strategija razvoja turizma Republike Srbije ukazuje na mogućnosti razvoja turizma u odnosu na kretanja u svetskom turizmu, uz strateško turističko pozicioniranje, izbor prioriternih srpskih turističkih proizvoda i plan konkurentnosti, investicionu strategiju, plan potrebnih ulaganja i marketing plan.

Strategijom razvoja turizma Republike Srbije do 2015. godine predviđeno je formiranje **turističkih klastera** radi uspešnijeg pozicioniranja Srbije kao relevantne destinacije na međunarodnom turističkom tržištu. Ovom strategijom su definisani **sledeći klasteri: 1. Vojvodina; 2. Beograd; 3. Jugozapadna Srbija; i 4. Jugoistočna Srbija.**

Srbija raspolaže mogućnostima za razvoj i komercijalizaciju nekoliko turističkih proizvoda koje možemo podeliti na kratkoročno uspešne ("quick win") i dugoročno uspešne ("long run"). U kratkoročno uspešne turističke proizvode odnosno proizvode sa najvećim prilikama da se brzo plasiraju na tržište spadaju:

- Gradski odmor ("City Break");
- Kružna putovanja ("Touring");
- Poslovni turizam + MICE;
- Događaji ("Events");
- Specijalni interesi.

Proizvodi koji zahtevaju velika ulaganja odnosno dugoročno uspešni turistički proizvodi obuhvataju:

- Zdravstveni turizam ("Spa & Wellness");
- Planine i jezera ("Mountain and Lake Holidays");
- Nautika ("Nautics");
- Ruralni turizam.

Prioritet u Republici Srbiji treba da budu proizvodi sa najvećim mogućnostima/potencijalima za razvoj i komercijalizaciju, koji uz najmanji napor mogu da daju najbolje efekte u što kraćem roku.

NACIONALNI MASTER PLAN ODRŽIVOG RAZVOJA RURALNOG TURIZMA¹

Prema Nacionalnom master planu Ruralni turizam definiše se kao turizam koji posetiocu nudi „ruralno okruženje“, tako što mu omogućava da doživi kombinaciju prirode, kulture i ljudi. To podrazumeva da posetilac uživa u autentičnim, originalnim iskustvima i vraćanju korenima, što je i suština ruralnog načina života. Ruralni turizam podrazumeva niz aktivnosti i usluga koje organizuje stanovništvo u ruralnim krajevima.

Ruralni turizam čvrsto je povezan sa drugim turističkim proizvodima..

U strategiji teritorijalnog razvoja, utvrđeno je 12 teritorijalnih oblasti, koje su nazvane klasteri ruralnog turizma (KRT) i koje bi trebalo da se razvijaju kao prioritetne oblasti za ruralni turizam u Srbiji. Ovi klasteri ruralnog turizma grupisani su u 4 grupe klastera ruralnog turizma (KRTG) da bi se omogućilo da se iskoriste sinergije i međusobna blizina pojedinih klastera ruralnog turizma.

Nacionalnim Mater planom su definisane 4grupe Ruralnih turističkih klastera:

- Centralna i Zapadna Srbija
- Južni Banat i Donje Podunavlje
- Istočna Srbija
- Vojvodina

Za grupu klastera centralna Srbija i zapadna Srbija definisani su sledeći klasteri :KRT1: Golija; KRT2: Zlatar Zlatibor; KRT3: Kopaonik; KRT 4: centralna Srbija

Master planovi destinacija

Za područje ove regije Vlada Srbije usvojila je sledeće Master planove, kao razvojne dokumente strateških turističkih destinacija u Srbiji:

- **Master plan Kopaonik**

Ovim projektom obuhvaćena je identifikacija ključnih turističkih resursa u užem i širem području Kopaonika kao baze za izradnju celovitog lanca turističkih vrednosti i razvoj celogodišnje ponude turističkih proizvoda na Kopaoniku.

¹ Извор: Национални мастер план руралног туризма, УННТО

• Master plan Golija

Ovim master planom uradjena je situaciona i tržišna analiza turističkog područja Golije, marketinška strategija i razvoj turističkih proizvoda na Goliji kao i investicioni plan.

Prostorni planovi

Za područje obuhvaćeno ovom strategijom usvojeni su ili su u fazi izrada ei/ili usvajanja sledeći planski dokumenti:

- Prostorni plan područja posebne namene Nacionalnog parka Kopaonik
- Prostorni plan područja posebne namene Parka prirode Golija
- Prostorni plan Zlatiborskog i Moravičkog okruga – u fazi javne rasprave
- Prostorni plan područja posebne namene sistema hidro – elektrana na Ibru – u fazi javne rasprave
- Prostorni plan opštine Gornji Milanovac
- Prostorni plan grada Čačak
- Prostorni plan opštine Vrnjačka Banja
- Prostorni plan opštine Raška
- Prostorni plan grada Kraljevo
- Plan generalne regulacije za turističku zonu Kopaonik – turističko naselje Lisina – Čajetina – Treska u opštini Raška

POLOŽAJ I OSNOVNE KARAKTERISTIKE PLANSKOG PODRUČJA

Ovom strategijom razvoja turizma obuhvaćene su opštine i gradovi: gradovi Kraljevo i Čačak, opštine Vrnjačka Banja, Raška i Gornji Milanovac.

U administrativnom smislu opštine pripadaju Raškom (Raška, Vrnjačka Banja, Kraljevo – sedište administrativnog okruga) i Moravičkom okrugu (, Gornji Milanovac i Čačak – sedište administrativnog okruga). Raški okrug se nalazi u jugozapadnom delu, a Moravički u centralnom delu Srbije.

URBANI RAZVOJ

Tabela 1: Raški upravni okrug

Naziv opštine/ grada	Površina u km2	Broj naselja	Gradska naselja	Seoska naselja
Vrnjačka Banja	239	14	1	13
Kraljevo	1519	92	3	89
Novi Pazar	742	99	1	98

Tabela 2: Moravički upravni okrug

Raška	666	61	3	58
Tutin	742	93	1	92
UKUPNO	3908	359	9	340

Naziv opštine/ grada	Površina u km2	Broj naselja	Gradska naselja	Seoska naselja
Gornji Milanovac	836	63	1	62
Ivanjica	1090	49	1	48
Lučani	454	36	2	34
Čačak	636	58	1	57
UKUPNO	3016	359	5	201

Izvor: RZS

Kraljevo se nalazi u središnjem delu Srbije na 180 km južno od Beograda. Prostire se na 206 m nadmorske visine u dolinama reka Ibar i Zapadna Morava. Prirodna raskrsnica kopnenih i vodenih puteva centralne Srbije, teritorija Grada Kraljeva predstavlja kolevku srpske države i kulture. Najveći značaj dostigla je u srednjem veku, o čemu govore brojni istorijski spomenici, pre svega manastiri Žiča i Studenica i tvrđava Maglič. Istoriju grada Kraljeva najbolje možemo videti preko promene naziva mesta. Prvi pomen naselja pod nazivom Ruda Polja sreće se 1476. godine. Nešto kasnije oko 1540. godine u upotrebi je dvojni naziv: Rudopolje i Karanovac. Prilikom posete kralja Milana Obrenovića Karanovcu, na zahtev građana, 19 aprila 1882. godine naziv je promenjen u Kraljevo. U kratkom periodu od 1949. do 1955. godine u upotrebi je naziv Rankovićevo da bi se ponovo ustalio naziv Kraljevo. Veliki kulturno-istorijski značaj gradu donose manastiri Žiča, Studenica i Ljubostinja, a na grbu grada Kraljeva stoji sedam kruna koje simbolizuju sedam krunisanja srpskih kraljeva u manastiru Žiča. Kraljevačka oblast iznedrila je i mnoga značajna imena srpske istorije, a posebno mesto zauzima Rastko Nemanjić. Становништво је највећим делом српске националности – 96,8%.

Vrnjačka Banja je jedna od najvećih i najpoznatijih banjskih lečilišta u Srbiji i tradicionalno vrlo privlačan turistički centar za odmor i rekreaciju. Banja se nalazi u centralnoj Srbiji, oko 200 km južno od Beograda. Drumskom i železničkom saobraćajnicom koja dolinom Zapadne Morave spaja magistralne puteve Balkana, Beograd - Sofija i Beograd - Atina, Vrnjačka Banja je veoma dobro povezana sa svim krajevima Srbije, a dobrim lokalnim putevima sa svojim šumsko – planinskim zaleđem koje čini široko područje očuvane prirodne sredine. U ovaj kompleks spadaju visoke planine Kopaonik (2017m), Željin (1785m), zatim Stolovi (1376m), Gledičke planine (922m) i obližnji pitomi Goč (1216m). Klima je umereno kontinentalna. Uticaj obližnjih planina daje mikro klimi Vrnjačke Banje poseban karakter i čini je veoma prijatnom. Leta su umereno topla sa svežim jutrima i vecerima, a zime su snegovite i bez oštih mrazeva. Srednja godišnja temperatura je 10,5°C, a srednja letnja 20°C. Vrnjačka Banja ima veoma dugu lečilišnu tradiciju. Na Vrnjačkom toplom mineralnom izvoru u vremenu od II do IV veka Rimljani su izgradili svoje lečilište i oporavilište AQUAE ORCINAE.

Raška se nalazi u jugozapadnom delu Srbije, 250 km južno od Beograda. Zahvata zapadne delove Kopaonika i istočne padine Golije. Značajni turistički potencijali opštine Raška su: Kopaonik, Golija, Jošanička Banja, kulturno-istorijski spomenici (manastir Gradac, crkva Stara Pavlica i Nova Pavlica) i rečni tokovi Ibra, Raške, Jošanice i Brvenice. U srednjem veku Raška je bila jedna od srpskih župa čiji su župani od početka XII počeli da predvode srpske pohode protiv Vizantije umesto prve srpske kraljevine Zete. Njen veliki župan Stevan Nemanja u drugoj polovini XII veka postao je najmoćniji među srpskim vladarima stvorivši državu čija je prestonica bio Ras, koji se nalazio nedaleko od današnjeg Novog Pazara. Iz njegove države razvila se potom pod njegovim potomcima Nemanjićima kraljevina Srbija, a u XIV veku i Srpsko carstvo. Raška je osnovana 1845. godine ukazom o podizanju varoši Raške koji je potpisao knez Aleksandar Karađorđević, a ime je dobila po istoimenoj reci.

Čačak se nalazi u središnjem delu centralne Srbije u Moravičkom okrugu, između opština Gornji Milanovac na severu i Lučana na jugozapadu. Nadmorska visina je u rasponu od 204m. (ušće Bresničke reke u Zapadnu Moravu) do 958 metara (planina Ovčar). Planine Jelica sa (929 m), Ovčar (985 m), Kablar (885 m), i Vujan (857m) okružuju Čačansku kotlinu kroz koju protiče reka Zapadna Morava čija je dužina 318 km. Jedinstvenu morfološku celinu predstavlja Ovčarsko Kablarska klisura koja se odlikuje strmim stranama, uklještenim meandrima i nalazi se pod zaštitom države kao prirodno dobro od izuzetnog značaja. Posebno mesto u spomeničkoj baštini Čačka i okoline imaju bogomolje: manastiri i crkve. Deset manastira u Ovčarsko-kablarskoj klisuri, nazvani su Srpskom Svetom gorom. Neki od njih su podignuti u doba srpske vlastele Nemanjića, Lazarevića i Brankovića. U ovih deset manastira vekovima su čuvane stare rukopisne knjige, a neke od njih su ovde i nastale. Čačak je veliki privredni centar Srbije. U privredi dominantno mesto ima industrija. Najstarija otkrivena arheološka nalazišta na ovom prostoru, koja govore o postojanju ljudskih zajednica i njihovom

životu, pripadaju periodu neolita ili mlađeg kamenog doba (od oko 5500. do 3200. godine pre nove ere). Registrovani su i lokaliteti iz bronzanog doba, uglavnom humke. Najznačajniji praistorijski nalaz je iz Atenice, gde su oko 500. pre nove ere sahranjeni, najverovatnije, tribalski knez i kneginja sa bogatim zlatnim i srebrnim nakitom. Za vreme Stefana Nemanje, ovaj kraj pod vlašću njegovog brata Stracimira, koji njime upravlja između 1168. i 1189. godine, i kada na mestu današnje crkve podiže manastir Moravski Gradac, koji je bio i sedište episkopije a kasnije mitropolije. Čačak se pod današnjim imenom prvi put pominje 18. decembra 1408. godine, u jednom spisu iz Dubrovačkog arhiva. Turska vlast na ovim prostorima nije bila ugrožena sve do Bečkog rata (1683-1699).

Gornji Milanovac je relativno mlado mesto. Smešteno je u dolini reke Despotovice koja ima pravac severozapad-jugoistok, na južnim padinama planine Rudnik. Opština Gornji Milanovac nalazi se na dodiru zapadne Srbije, Gruže i Pomoravlja u jugozapadnom delu Šumadije. Zahvata prostor podgorina planina Rudnika, Suvobora i Maljena. Teritorija opština Gornji Milanovac sa severa se graniči područjima opština Ljig i Arandelovac sa severoistoka i istoka područjima opština Topola i Kragujevac, sa jugoistoka i juga područjima opština Knić i Čačak i sa zapada i severozapad područjima opština Požega i Mionica. Mesto na kome je grad počeo da se razvija zvalo se Divlje polje. Polje je pripadalo selu Brusnici koja je u to vreme imala 63 kuće i 205 stanovnika. Ukazom kneza Aleksandra Karađorđevića od 1853. godine, počinje izgradnja novog naselja koje po reci dobija ime Despotovica. Naselje je nosilo ime Despotovica do 1859. godine kada se Miloš Obrenović po drugi put vratio na kneževski presto. Tada je on u spomen svog starijeg brata, Milana Obrenovića, vojvode rudničkog, posebnim ukazom Despotovici menja ime u Gornji Milanovac. Gornji Milanovac se brzo razvija. Posebno cveta trgovina i zanatstvo. Sedamdesetih godina XIX veka najviše je bilo opančarskih radnji, kafana i trgovina. Početkom XX Gornji Milanovac izrasta u značajan privredni, administrativno-politički i kulturni centar šireg područja, koje je kao predeona celina poznata pod imenom Takovski kraj. Takovski kraj obuhvata područje u okolini Takova, uglavnom predele između Suvobora, Rudnika i Vujna, prvenstveno zahvata sliv reke Dičine. Za ovu teritoriju su vezani mnogi istorijski događaji.

ISTORIJA

Raška je geografska oblast u jugozapadnoj Srbiji koja je ime dobila po istoimenoj reci. U srednjem veku Raška je bila jedna od srpskih župa čiji su župani od početka XII veka počeli da predvode srpske pohode protiv Vizantije umesto prve srpske kraljevine Zete, da bi njen veliki župan Stevan Nemanja u drugoj polovini XII veka postao najmoćniji među srpskim vladarima stvorivši državu čija je prestonica bio Ras, koji se nalazio nedaleko od današnjeg Novog Pazara. Iz njegove države razvila se potom pod njegovim potomcima Nemanjićima kraljevina Srbija, a u XIV veku i Srpsko carstvo.

Samo ime Rasija (Raška) prvi put se pominje 1189. godine. Od tada Mlečani, Nemci i Mađari do XVIII veka Srbiju nazivaju Rascija, a Srbe Racima, Rascijanima, Raicenima i slično. Ime Raška je danas sačuvano u imenu Raškog okruga u Srbiji, a teritorija nekadašnje Raške je danas poznata pod geografskim imenima Raška oblast ili Sandžak.

Na istorijskoj karti oblast Raška je imenovana kao Dardanija i u vreme rimske kolonizacije Ibarske doline glavni grad u njoj zvao se Municipium Dardanorum (Sočanica).

Od XII veka biografi Stefana Nemanje saopštavaju da se ovo područje naziva Ibar. Vizantijski istoričari već od XII veka nazivaju Ibar i širu oblast Raške, po najistočnijem gradu nemanjićke države, a Raška je bila prva nemanjićka (srpska) samostalna država. Sve do dolaska osmanlija Raška je bila stecište kulture i državnosti srpstva, a kroz prostor gde se danas prostire opština Raška, prolazili su svi značajni trgovački putevi od zapada i severa, prema jugu i istoku. Od Dubrovnika prema Sofiji, od Skadra prema Beču, svedoci tog vremena su gradovi čiji se ostaci nalaze duž takozvanog rimskog puta i to Zvečan, Goleč, Brvenik, Maglič, Janok. Dolaskom Osmanlija, sedište trgovine, a samim tim i celog kraja se preseljava prema Novom Pazaru, sve do 1833. godine kada se Ibarska dolina svojim južnim i srednjim regionom odvojila od osmanlijskog carstva, a samim tim i od Novog Pazara. Tada se javila potreba da se na mestu Raški Ibar, gde se nalazila i granica prema osmanlijskom carstvu osnuje varošica Raška, sa svim parametrima varošice.

KLIMA

Klima targetiranog područja pripada umereno-kontinentalnom tipu. Veći deo područja u planinskim predelima ima srednju godišnju temperaturu 9 - 10 C. Juli je najtopliji mesec, a januar najhladniji. Jesen je toplija os proleća u proseku za 1 C. Apsolutni maksimum je 38,8 C (6. juli 1950. god.) a apsolutni minimum je - 30,5C (17. februar 1956. god.). Vegetacioni period na području traje 220 - 260 dana. Srednja godišnja visina padavina je od 788 mm do 985 mm. Najkišniji je juni mesec, a u toku vegetacionog perioda padne oko 55 % padavina što je vrlo značajno za razvoj biljnog sveta.

PRIRODNI RESURSI

Prirodni resursi su bogati i predstavljaju veliku razvojnu snagu okruga. Čine ih: planine, reke, klisure, banje, rudna bogatstva i termo mineralni izvori. Najveće reke koje protiču kroz okruge su Ibar i Morava, čiji hidro potencijal je izuzetno povoljan za energiju i termo mineralne izvore. Vrlo bogati su regionalni klimatski i lečilišni potencijali u banjama: Vrnjačka banja, koja je i najposećenije turističko mesto u Republici Srbiji, Ovčar banja, Jošanička banja, Slatinska banja, Bogutovačka, Gornja Trepča, Novopazarska, Rajčinoviće i Mataruška. Reljefi planina preko 1000 m nadmorske visine: kopaonik, Rogozna, Čemerno, Željin, Goč, Rudnik, onih nižih, Jelica, Gledičke planine i Kotlenik (749 m), sa Pančićeov vrhom na Kopaoniku - najvećem planinskom masivu Republike, Ovčar (958mnv), Kablar (885mnv), Vujan (855mnv) i Suvobor (864mnv), čine posebnu privlačnost područja. Oblast je 42,47% pokrivena šumama.

TRANSPORT

Prevoz ljudi i roba se obavlja drumskim i železničkim saobraćajem. Okosnicu drumskih veza čine:

Evropski koridori:

- E763 - Beograd – Gornji Milanovac - Čačak – Nova Varoš – Bijelo Polje
- E761 - Užice – Čačak – Kraljevo – Kruševac – Pojate – Paraćin – Zaječar

Državni put IA reda:

- 4. državna granica sa Bosnom i Hercegovinom (granični prelaz Kotroman) - Užice - Čačak - Kraljevo - Kruševac - Pojate (veza sa državnim putem broj 1)

Državni put IB reda:

- 15. Batočina - Kragujevac - Kraljevo - Raška - Novi Pazar - Ribarići - granica sa Crnom Gorom (kontrolno bezbednosni punkt Špiljani)
- 32. Raška - administrativna linija sa Autonomnom pokrajinom Kosovo i Metohija (kontrolno bezbednosni punkt Rudnica)

Državni put II reda:

- 157. Ljubić (Čačak) - Čibukovac (Kraljevo)
- 160. Biljanovac - Jošanička banja - Stopanja - Aleksandrovac – Čitluk
- 161. Jošanička banja - Kopaonik - Brzeće - Brus – Vitkovo
- Vrnjci- Boturići – Brus – Razbojna (najkraći put Vrnjačka Banja – Kopaonik)

Teritorijom prolaze značajne železničke pruge:

- Pruga prema Crnoj Gori je deo pruge **Beograd-Bar** (Stalać-Kruševac-Trstenik-Vrnjačka Banja-Kraljevo-Požega)
- **Beograd – Skoplje** trenutno funkcioniše do Zvečana (Lapovo-Kragujevac-Kraljevo-Mataruška Banja-Ušće-Jošanička Banja-Raška-Lešak-Leposavić-Zvečan-Kosovska Mitrovica-Vučitrn-Kosovo Polje)
- U planu je izrada pruge Raška- Novi Pazar što dodatno povećava značaj ove pruge za celokupan region.
- Kraljevo je regionalno železničko čvorište

Na teritoriji gradova Čačka i Kraljeva nalaze se tri aerodroma: dva sportsko-rekreativna aerodroma (u Preljini kod Čačka i u krugu Starog Magnohroma u Kraljevu) i vojni aerodrom u Lađevcima, čija je konverzija u mešoviti aerodrom "Morava" u toku. Ovaj aerodrom je u blizini državnih puteva prvog reda (M5, M22, M23, planiranog autoputa E-76), gravitira mu preko 2 miliona stanovnika i brojna preduzeća.

EKONOMSKE KARAKTERISTIKE 2

U okrugu je niža ukupna razvijenost od republičkog proseka - 82%; visina društvenog proizvoda po stanovniku je 73,8% od republičkog proseka, ukupan prihod okruga na hiljadu stanovnika veći je od proseka Republike; dobit po stanovniku je manja od Republičke; gubici su imali veću stopu rasta u oba okruga. Stvaranju narodnog dohotka na teritoriji dva okruga najviše je doprinosila privatna svojina sa blizu 80%.

S aspekta doprinosa uspešnosti ekonomskog razvoja okruga daju se osnovne karakteristike poslovnog, javnog i nevladinog sektora.

a. Karakteristike poslovnog sektora

U oba okruga posluje 5.207 preduzeća što čini, 5,8% ukupno registrovanih preduzeća na teritoriji Republike / 99% preduzeća okruga je u privatnom vlasništvu, 24 su javna i 25 društvenih preduzeća. U strukturi je najviše malih preduzeća, 95,3%, srednjih 3,9% i velikih 0,8%, što je približna struktura preduzeća po veličini. Gustina privredne delatnosti je 8 preduzeća na hiljadu stanovnika, što je niže od nacionalnog proseka. Prema delatnosti, najveći broj preduzeća se bavi trgovinom (38%) i prerađivačkom industrijom (24%), finansijskim i drugim uslugama (10%), poljoprivredom (8%) građevinarstvom (6%), saobraćajem (5%), zanatstvom (5%), vodoprivrednom delatnošću (2%), turizmom i ugostiteljstvom (2%), stambeno komunalnom delatnošću (2%) i šumarstvom (1%). U oba okruga posluje 16.604 preduzetničkih radnji, koje se bave: trgovinom (42,7%), prerađivačkom industrijom (16,59%), saobraćajnim uslugama, skladištenjem i vezama (12,4%), hoteljerstvom i ugostiteljstvom (11,19%).

Sektor MSPP Moravičkog okruga učestvuje sa 3,6% u profitu MSPP sektora Srbije, dok je učešće sektora MSPP Raškog okruga niže i iznosi 1,9%. Profitabilnost MSPP sektora u Moravičkom okrugu je 41,4 dok je u Raškom okrugu 32,1. U 100 najprofitabilnijih preduzeća Srbije iz ova dva okruga su: Eurolion, Metalac i Spektar iz Gornjeg Milanovca i Autočacak iz Čačka.

S aspekta tehnološke konkurentnosti okruga vidljivo je da je:

Low-tech: prerađivačka industrija niske tehnološke razvijenosti / proizvodnja: prehrambenih proizvoda i pića, tekstila i tekstilnih proizvoda, kože i predmeta od kože/ u Moravičkom okrugu ostvarila 23,6%, a Raškom 39% BDV po stanovniku.

Medium: prerađivačka industrija srednje tehnološke razvijenosti, koja je za buduću razvoj oba okruga i najvažnija / proizvodnja: drveta i predmeta od drveta, celuloze, papira i predmeta od papira, proizvodnja koksa i derivata nafte, hemije i hemijskih proizvoda, proizvodnja proizvoda od gume i plastike, proizvodnja nemetalnih minerala, osnovnih metala i standardnih metalnih proizvoda, je u Moravičkom okrugu ostvarila 46,6%, a u Raškom 39,4% BDV po stanovniku.

² Preuzeto iz Strategije regionalnog razvoja Raškog i Moravičkog okruga, RRA 2012

High-tech: прерађивачка индустрија високе технолошке развијености /производња машина и уређаја, производња електричних и оптичких уређаја, производња саобраћајних средстава, рециклажа/ је у оба округа остварила најмање BDV по становнику, у Моравичком 11,9%, и Рашком 21,5%.

Највећи обим промета у Моравичком округу остварују средња предузећа 37%, па мала 21%, затим предузетнички сектор 20%, док у Рашком, највећи промет јесте у великим предузећима 27%, затим код средњих предузетника 23%, па у сектору малих предузећа 21%.

b. Karakteristike javnog sektora

На територији Рашког и Моравичког округа ради 18 јавно комуналних предузећа, 18 јавних предузећа и 45 јавних установа.

Економске функције, директно из локалних буџета и то за развој туризма /издвјали су: Кraljevo, Čačak, G.Milanovac, V.Banja, Raška, Ivanjica i Novi Pazar /; развој пољопривреде; субвенције приватним предузећима /Kraljevo i Čačak/; инвестициону потрошњу; уčešće у пројектима /укључени Kraljevo, Novi Pazar, Raška i Tutin/; јавне комуналне rashode и инфраструктуру. Социјалне функције, 30.9% уčešća у локалним буџетима, за потребе образовања, културе и спорта, социјалне заштите и здравства.

c. Nevladin sektor

У Рашком и Моравичком округу делује 116 невладиних организација у различитим областима друштвених активности. Најмање их је у области заштите својине, ширења културе и mira, подршке руралном развоју. Невладин сектор је својим активностима допринео: jačanju локалних заједница и свести о економским и друштвеним проблемима као и њиховом решавању

Demografske karakteristike

Grad Kraljevo

Површина (у km ²)	1.529
Број становника према Попису 2002	121.707
Број становника према Попису 2011	124.554

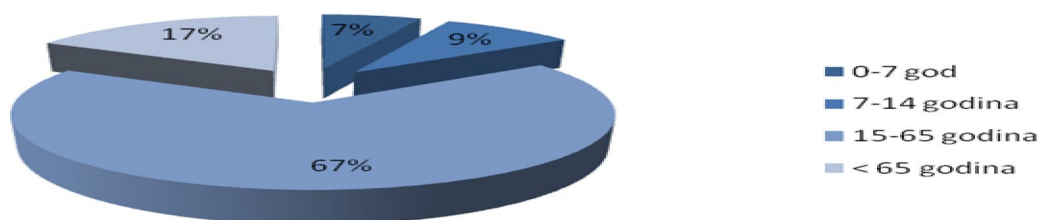
	2008	2009	2010	2011
01. Број запослених [°]	30.513	28.180	26.185	
02. Број незапослених ^{°°°°}	14.642	14.623	13.568	14.224
03. Просечна нето зарата у (у RSD) [°]	27.317	29.095	32.309	

Квалификациона структура незапосленог становништва

	2008	2009	2010	2011
01. Неквалifikовани	3610	3535	3115	3232
02. Нижа стручна спрема и полуквалifikовани	966	919	724	763
03. Квалifikовани	4047	3974	3652	3791
04. Средња стручна спрема	4374	4405	4275	4486
05. Високотквалifikовани	268	240	204	217
06. Виша стручна спрема	614	605	520	544
07. Висока стручна спрема	763	945	1078	1191

Total	14.642	14.623	13.568	14.224
--------------	---------------	---------------	---------------	---------------

Osnovni kontingent stanovništva (Popis 2002.g)

Izvor podataka:

APR - Registar mera i podsticaja regionalnog razvoja

RSZ - Opštine u Srbiji, 2011

Napomena – korišćeni su preliminarni podaci popisa 2011 koji su bili dostupni u momentu izrade dokumenta

Opština Vrnjačka Banja

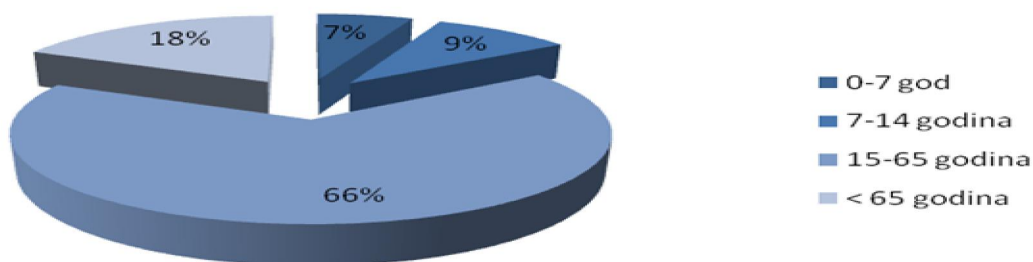
Površina (u km2)	212
Broj stanovnika prema Popisu 2002	26.492
Broj stanovnika prema Popisu 2011	27.332

	2008	2009	2010	2011
01. Broj zaposlenih°	8.568	7.636	6.703	
02. Broj nezaposlenih °°°°	3.867	3.558	3.456	3.664
03. Prosečna neto zarada u (u RSD)°	23.449	24.681	26.886	

Kvalifikaciona struktura nezaposlenog stanovništva

	2008	2009	2010	2011
01. Nekvalifikovani	1252	1332	977	1011
02. Niža stručna sprema i polukvalifikovani	180	153	156	171
03. Kvalifikovani	1091	993	973	1018
04. Srednja stručna sprema	998	917	907	991
05. Visokokvalifikovani	67	51	48	55
06. Viša stručna sprema	147	116	119	131
07. Visoka stručna sprema	132	196	276	287
Total	3.867	3.758	3.456	3.664

Osnovni kontigent stanovništva (Popis 2002.g)

Izvor podataka:

APR - Registar mera i podsticaja regionalnog razvoja

RSZ - Opštine u Srbiji, 2011

Napomena – korišćeni su preliminarni podaci popisa 2011 koji su bili dostupni u momentu izrade dokumenta

Opština Raška

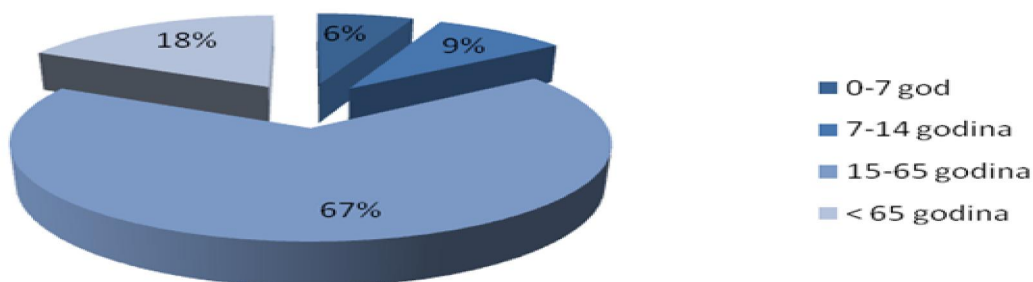
Površina (u km2)	692
Broj stanovnika prema Popisu 2002	26.981
Broj stanovnika prema Popisu 2011	24.680

	2008	2009	2010	2011
01. Broj zaposlenih°	5.156	4.555	4.463	
02. Broj nezaposlenih °°°°	3.846	3.622	3.714	3.678
03. Prosečna neto zarada u (u RSD)°	26.299	26.538	30.908	

Kvalifikaciona struktura nezaposlenog stanovništva

	2008	2009	2010	2011
01. Nekvalifikovani	868	755	766	769
02. Niža stručna sprema i polukvalifikovani	246	212	196	195
03. Kvalifikovani	1234	1123	1114	1096
04. Srednja stručna sprema	1159	1160	1219	1194
05. Visokokvalifikovani	42	35	32	33
06. Viša stručna sprema	147	140	142	143
07. Visoka stručna sprema	150	197	245	248
Total	3.846	3.622	3.714	3.678

Osnovni kontigent stanovništva (Popis 2002.g)

Izvor podataka:

APR - Registar mera i podsticaja regionalnog razvoja

RSZ - Opštine i regioni u Srbiji, 2011

Grad Čačak

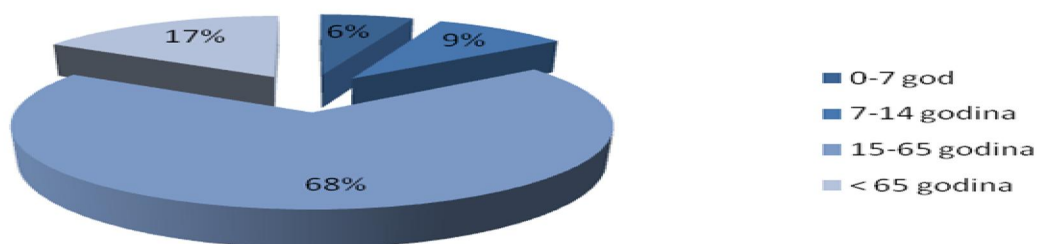
Površina (u km2)	642
Broj stanovnika prema Popisu 2002	117.072
Broj stanovnika prema Popisu 2011	114.809

	2008	2009	2010	2011
01. Broj zaposlenih°	27.402	26.411	26.092	
02. Broj nezaposlenih °°°°	10.562	10.308	9.945	10.696
03. Prosečna neto zarada u (u RSD)°	27.508	29.523	32.979	

Kvalifikaciona struktura nezaposlenog stanovništva

	2008	2009	2010	2011
01. Nekvalifikovani	1843	1716	1604	1747
02. Niža stručna sprema i polukvalifikovani	785	780	724	752
03. Kvalifikovani	3469	3243	3064	3350
04. Srednja stručna sprema	3252	3236	3132	3349
05. Visokokvalifikovani	117	82	75	75
06. Viša stručna sprema	480	412	352	365
07. Visoka stručna sprema	616	839	994	1058
Total	10.562	10.308	9.945	10.696

Osnovni kontingent stanovništva (Popis 2002.g)

Izvor podataka:

APR - Registar mera i podsticaja regionalnog razvoja

RSZ - Opštine u Srbiji, 2011

Napomena – korišćeni su preliminarni podaci popisa 2011 koji su bili dostupni u momentu izrade dokumenta

Opština Gornji Milanovac

Površina (u km2)	836
Broj stanovnika prema Popisu 2002	47.641
Broj stanovnika prema Popisu 2011	44.438

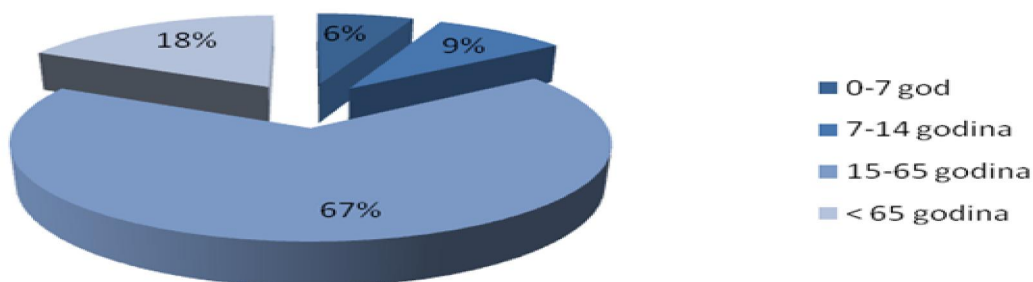

	2008	2009	2010	2011
01. Broj zaposlenih°	10.068	9.823	9.663	
02. Broj nezaposlenih °°°°	3.612	3.300	3.271	3.504
03. Prosečna neto zarada u (u RSD)°	27.044	28.679	31.560	

Kvalifikaciona struktura nezaposlenog stanovništva

	2008	2009	2010	2011
01. Nekvalifikovani	905	766	737	817
02. Niža stručna sprema i polukvalifikovani	283	230	222	248
03. Kvalifikovani	1.064	944	911	977
04. Srednja stručna sprema	969	939	957	999
05. Visokokvalifikovani	30	22	18	19
06. Viša stručna sprema	148	134	126	128
07. Visoka stručna sprema	213	265	300	316
Total	3.6152	3.300	3.271	3.504

Osnovni kontingent stanovništva (Popis 2002.g)

Izvor podataka:

APR - Registar mera i podsticaja regionalnog razvoja

RSZ - Opštine u Srbiji, 2011

Napomena – korišćeni su preliminarni podaci popisa 2011 koji su bili dostupni u momentu izrade dokumenta

ANALIZA RESURSNE OSNOVE PLANSKOG PODRUČJA

Područje obuhvaćeno strateškim planiranjem predstavlja veoma važan i turistički izrazito značajan prostor Srbije. Međutim, da bi se mogao planirati razvoj turizma, neophodno je sagledati potencijale i izvršiti njihovu analizu. U tom smislu resursna osnova će biti podeljena na prirodne znamenitosti i antropogenu baštinu, a zatim će ista biti valorizovana po Kejnovom modelu.

PRIRODNE ZNAMENITOSTI

Nacionalni park Kopaonik

Nacionalni park Kopaonik je najveći skijaški centar u Srbiji i na turističkoj mapi Srbije zauzima posebno mesto. Kopaonik je najveći planinski masiv u Srbiji dužine 75 km i širine 40 km. Najviši deo planine je površina zvana Ravni Kopaonik, oko koje se dižu Suvo Rudište sa Pančičevim vrhom (2017 m), Karaman (1934 m), Gobelja (1834 m) i drugi. Pored toga što predstavlja jednu od najlepših planina u Srbiji, Kopaonik poseduje i neverovatan prirodni potencijal od oko 200 sunčanih i oko 160 dana pod snežnim pokrivačem tokom godine. Zbog broja sunčanih dana, ovu planinu često nazivaju i planinom Sunca, pa je tako pogodna i za razvoj letnjeg turizma.

Skijaški centar Kopaonik poseduje oko 55 km staza uređenih za alpsko skijanje i 12 km staza za nordijsko skijanje. Za ljubitelje noćnog skijanja tu je i osvetljena staza "Malo Jezero". Osim toga, za najmlađe skijaše i sve druge početnike, koji prave svoje prve skijaške korake, postoji obezbeđen prostor „ski vrtića“ sa pokretnom trakom i karusel koja olakšava da se ovlada osnovnim skijaškim

veštinama.

Preko 70 odsto skijališta pokriveno je sistemom za veštačko osnežavanje. Sistemom za veštačko osnežavanje pokrivena su staze: Karaman A i B, Pančičev vrh, Duboka 1 i 2, Sunčana dolina, Malo jezero, Krst, Krčmar, Kneževske bare, Mali Karaman, Marine vode, Karaman i pripadajući ski putevi. Ovim se postiglo da sezona skijanja traje duže, a skijaši, kako početnici tako i oni malo zahtevniji mogu biti sigurni da će tokom sezone moći da uživaju u odlično pripremljenim stazama.

Sve staze su veoma dobro povezane sistemom žičara i ski liftova, kapaciteta od preko 32.000 skijaša na sat. Ovaj sistem čini jedna šestosedna žičara, kapaciteta 3.000 skijaša na sat, 4 isklopive četvorosedne žičare velike brzine (ukupan kapacitet 10.000 skijaša na sat), tri fiksne četvorosedne žičare sa pokretnom trakom za ukrcavanje skijaša (ukupan kapacitet oko 6.200 skijaša na sat), tri dvosednih žičara ukupnog kapaciteta 3.600 skijaša na sat, dva vučna ski lifta "sidro" kapaciteta 2.400 skijaša na sat i osam ski liftova "tanjir" kapaciteta 6.500 skijaša na sati, kao i tri vezna ski lifta.

Žičara četvorosed „Pančićev vrh“ tokom čitave zimske sezone ali i u toku leta, osim skijaša i snoubordera, prevozi i posetioce centra koji se ne bave zimskim sportovima, već panoramski razgledaju centar i bave se brojnim drugim aktivnostima koje ski centar Kopaonik omogućava.

Pored staza za alpsko i nordijsko skijanje, skijaški centar Kopaonik poseduje i uređen snow-board park, na kome se organizuju mnoga takmičenja domaćeg i međunarodnog karaktera.

Flora i fauna (biljni i životinjski svet) na Kopaoniku su većim delom autohtonog porekla. Bogatstvo i raznovrsnost živog sveta uslovljena je složenošću promenljivog istorijskog razvoja, nestajanje jednih i nastajanje drugih vrsta.

Zbog blage planinske klime vegetacijski period dosta je dug. Dovoljna količina vodenog taloga doprinosi velikom prirastu biomase, što je uslovljeno povoljnom geološkom podlogom (granit, metamorfna stena i serpentin). Ovakav sastav podloge omogućava očuvanje smrče u nižim delovima planine u zajednici sa bukvom i jelom.

Visoko planinska flora Kopaonika na osnovu dosadašnjih istraživanja sadrži 825 vrsta i podvrsta, što predstavlja jednu petinu flore u Srbiji.

Visinsko smenjivanje vegetacije na Kopaoniku počinje od vrbovo-topolovo-jelovih šuma u dolini reka, preko termofilnih šuma crnog bora, zajednice cera i sladuna, šume kitnjaka i graba, zatim šuma medunca i crnog jasena i šikara grabića.

Životinjski svet (fauna) - od vremena kada je na Kopaoniku istraživao Josif Pančić (pre 100 godina), doživeo je mnoge promene. U XIX veku na Kopaoniku bilo je (kako navodi J. Pančić), krupne divljači - medveda, risova, vukova, divokoza, divljih svinja, srna, jazavaca, tetreba i ostalih životinja. Do današnjeg vremena mnoge životinjske vrste su nestale.

Medju prirodnim retkostima (pod zaštitom), preostali su: Suri orao (*Aquila chrysaetos*), Sivi soko (*Falco peregrinus*), Šumska sova (*Strix aluco*), Planinska ševa (*Eremophila alpestris*), Krstokljun (*Urolophus curvirostris*), Sivi puh (*Dryomys nitedula*), Buljina (*Bubo bubo*), Divlja mačka (*Felis silvestris*). Od krupne divljači - vuk (povremeno), lisica, srna, divlja svinja, lasica, tvor i ostale.

Najbrojnija preživela vrsta životinjskog sveta na Kopaoniku su ptice, verovatno zato što nisu strogo vezane za vegetacione i klimatske zone. Naš poznati naučnik - ornitolog, Sergej Matvejev, istraživao je ptičji svet na Kopaoniku u dugom vremenskom periodu i došao do saznanja - otkrića 56 novih vrsta ptica, što znači da je za poslednjih 100 godina broj ptičjih vrsta na Kopaoniku povećan od 92 na 148 vrsta.

KARAKTERISTIKE SKI CENTRA

Visina centra – 1.770m
Najviši vrh – 2.017m
Ukupna dužina staza i ski puteva – 55.000m
Ukupan kapacitet žičara – 32.000 skijaša/sat
Broj žičara, ski liftova i vevnih ski liftova – 24
Broj lakih staza – 21
Broj srednjih staza – 9
Broj teških staza – 6
Maksimalna visinska razlika – 512m
Najduža staza – 3.500m
Dužina noćne staze – 450m

Nordijske staze – 12km

Postoje tri staze po FIS standardu za slalom, veleslalom, super veleslalom i spust

ŽIČARE I STAZE

1. Sunčana dolina Tip: četvorosed Dužina: 963 m Uspón: 191 m Tip staze: laka	2. Malo jezero Tip: ski lift Dužina: 450 m Uspón: 76 m Tip staze: laka	3. Krst Tip: četvorosed Dužina: 671 m Uspón: 116 m Tip staze: laka	4. Pančičev vrh Tip: četvorosed Dužina: 1.393 m Uspón: 248 m Tip staze: srednje laka
6. Duboka I Tip: četvorosed Dužina: 1.409 m Uspón: 385 m Tip staze: srednje teska FIS	7. Karaman greben Tip: šestosed Dužina: 1.225 m Uspón: 179 m Tip staze: laka	8. Mali karaman Tip: četvorosed Dužina: 1.042 m Uspón: 193 m Tip staze: laka	8a. Mali Karaman A Tip: ski lift Dužina: 1.082 m Uspón: 193 m Tip staze: laka
9. Marine vode Tip: ski lift Dužina: 909 m Uspón: 187 m Tip staze: laka	10. Karaman Tip: ski lift Dužina: 857 m Uspón: 140 m Tip staze: laka	11. Jaram Tip: ski lift Dužina: 598 m Uspón: 68 m Tip staze: laka	12. Gobelja relej Tip: ski lift Dužina: 705 m Uspón: 180 m Tip staze: srednja FIS
13. Gobelja Tip: četvorosed Dužina: 878 m Uspón: 233 m Tip staze: srednje teška	14. Kneževske bare Tip: ski lift Dužina: 836 m Uspón: 149 m Tip staze: laka	15. Bela reka I Tip: dvosed Dužina: 1.720 m Uspón: 249 m Tip staze: laka	16. Bela reka II Tip: dvosed Dužina: 1.288 m Uspón: 510 m Tip staze: teška
18. Ledenica Tip: ski lift Dužina: 781m Uspón: 267m Tip staza: teška	19. Gvozdac Tip: ski lift Dužina: 916 m Uspón: 289 m Tip staze: teška	20. Duboka 2 Tip: četvorosed Dužina: 1.107 m Uspón: 395 m Tip staze: srednje teška	21. Krčmar Tip: dvosed Dužina: 1.930 m Uspón: 471 m Tip staze: srednje teška
22. Mašinac Tip: ski lift Dužina: 300 m Uspón: 45 m Tip staze: laka	23. Vučak 1 Tip: ski lift Dužina: 280m Uspón: 14m Tip staze: laka	24. Vučak 2 Tip: ski lift Dužina: 230m Uspón: 20m Tip staze: laka	25. Pomoćni ski lift Gvozdac

Zaštićeni rezervat biosfere i Park prirode Golija

Golija je planina u jugozapadnoj Srbiji, zapadno od Raške, čiji je najviši vrh Jankov kamen (1833 m). Nalazi se 40 km jugozapadno od Ivanjice i 32 km severno od Novog Pazara.

Golija pripada unutrašnjoj zoni Dinarskog planinskog sistema. Pruža se u smeru zapad-istok u dužini oko 32 km. U zapadnom delu izvijena je prema jugu, a u istočnom prema severu. Dva dominantna vrha su najviši vrh Jankov kamen (1833 m) i Crni vrh (1795 m). Na Goliji se nalaze mnogobrojne reke koje su raščlanile njene strane: Studenica, Brvenica, Moravica itd.

Golija predstavlja najvišu planinu u jugozapadnom delu Srbije sa površinom od 75.138 ha, prostire se na ataru pet opština a od toga opštini Raška pripada 12.937 ha ili 17% od ukupne njene teritorije. Do Golije se može vrlo lako stići zahvaljujući magistralnim putevima koji prolaze pored same planine:

- M 22 (Kraljevo - Raška - Novi Pazar), "Ibarska magistrala", okosnica saobraćajnih veza Golije sa ostalim delovima Srbije - tangira područje sa istočne strane i svojim kvalitetom, uglavnom odgovara potrebama;
- M 8 (Prije polje - Sjenica - Novi Pazar), neposredno tangira područje sa južne strane i zadovoljavajućeg je kvaliteta;
- M 21.1 (Požega - Ivanjica - Sjenica), preseca zapadni deo područja i obezbeđuje vezu sa putem M 8.

Golija je sunčana, bogata raznovrsnom florom i faunom - sa bujnom vegetacijom, vodom za piće odličnog kvaliteta, zadivljujućim proplancima, čistim planinskim vazduhom, bogata šumom i bez ikakve je buke. Veliko bogastvo flore i faune i odlična nadmorska visina pogoduju proizvodnji zdrave hrane (mlečnih proizvoda, heljde, mesa i mesnih proizvoda).

Planina Golija je obrasla bukovom šumom na severnim, severoistočnim i istočnim ekspozicijama. Najveća površina pod bukvom nalazi se na Crnom Vrh (Biser Voda). Zanimljivi su varijeteti smrče koji neodoljivo podsećaju na omoriku, a dva takva primerka rastu pored Golijske reke i zaštićena su. Na Goliji postoje tri rezervata prirode koji su pod zaštitom. Kompleks mešovitih šuma jele, smrče i bukve na lokaciji iznad Ljutih livada je zaštićen na površini od 30 ha još od 1950. Zaštićen je i rezervat šuma smrče, jele i bukve na prostoru od 8,5 ha u blizini Jankovog kamena.

Na Goliji zima traje puna 4 meseca pa je pogodna za zimski sport. Prava sportska mesta su: Odvračenica, Česta vrela, Šeremetovica, Ljute livade, Biser voda, Radočelo, Brusnik, Rudno i dr.

Na Goliji ima više izrazitih stena kojima je narod dao razna imena, kao: Jankov kamen (najviši vrh Golije), u Biser vodi - Vranji krš, u Ivanju - Skamenjeno seno sv. Save itd., iznad kojih se viju orlovi podsećajući na divljinu, na mir i visinu.

Turističke vrednosti geomorfoloških osobenosti planine Golije ogledaju se u prostranim proplancima iznad 1200 mnv i vrhovima preko 1400 mnv. Golija poseduje dobru osnovu za formiranje skijaških staza i za rekreaciju u vidu blagih šetnji i planinarenja u gotovo netaknutoj prirodi. Turizam se na Goliji razvija velikom brzinom; u poslednjih 10 godina Golija je dobila pojedine uređene ski-staze, žičare i prateće ski-sadržaje. Tokom zime dolaze gosti iz cele Srbije i inostranstva. Turisti Goliju posećuju i leti. Na Odvračenici postoji hotel „Golija“, a sa Ivanjičke strane i hotel „Golijaska reka“.

Vlada Republike Srbije je, jula 2001. godine, donela Uredbu kojom se područje planine Golija stavlja pod zaštitu kao „Park prirode Golija“ i svrstava u 1. kategoriju zaštite kao prirodno dobro od izuzetnog značaja. Precizno su definisane granice parka koje obuhvataju područja opština Ivanjica, Kraljevo, Raška, Novi Pazar i Sjenica - ukupne površine 75.183 ha, a unutar njih područja sa prvim, drugim ili trećim stepenom zaštite.

Područje Golije, tj. deo Parka prirode u površini od 53.804 ha, zajedno sa manastirom Studenica, je 2001. godine proglašeno Rezervatom biosfere od strane UNESCO programa "Čovek i Biosfera" ("Man and Biosphere - MaB").

Jedna od stvari koja se obezbeđuje na području Parka prirode Golija je i uređenje i infrastruktorno opremanje prostora za potrebe turizma i rekreacije.

Goč

Planinski masiv Goča prostire se između reka Ibra i Zapadne Morave, 30 km jugoistočno od Kraljeva i 202 km od Beograda. Njegova nadmorska

visina kreće se između 300 i 1,154 metara. Na istočnoj strani pokriven je bogatim i lepim šumama, a sa zapada sav je u goletima i kamenjaru. Prema severu ovaj masiv je povezan sa planinom Stolovi, a prema jugu se naslanja na masiv Kopaonika. Politički pripada dvema opštinama - Kraljevu i Vrnjačkoj Banji.

Goč je pristupačan sa raznih strana, ali dva glavna puta vode prema njemu: od Kraljeva preko Kamenice do vrha Dobre vode i od Vrnjačke Banje preko Stanišinaca do veštačke akumulacije Selište. Površina Goča obrasla je bukovomi jelovom šumom, a zastupljeni su i gočki bor, hrast kitnjak, plemeniti lišćari i četinarske egzote.

Goč obiluje šumskim jagodama i raznovrsnim lekovitim biljem, a na mestu Gvozdac nalazi se veštačko jezero. Na Goču se nalazi i Rimsko groblje, mesto gde su sahranjivani Sasi, rudari koji su ovde vadili rudu i topili gvožđe u vreme Nemanjića.

U turističkom centru Dobre vode, pored istoimenog hotela, nalaze se dve ski staze dužine 300 m za početnike i decu, sa dva ski lifta. Na 150 m od hotela nalazi se žičara dužine 1.150 m i ski stazom dužine 1.400 m. Gornji deo ove staze, čija je visinska razlika 350 m, blagog je nagiba i pogodna je za početnike, dok je donji deo strmiji i na njemu skijaju skijaši rekreativci. Postoji pet obeleženih staza za smučarsko trčanje, različite dužine i nagiba a takođe i manja, 30-metarska skakaonica. Sa Banjske strane Goča takođe postoje dve ski staze dužine 500 m, za početnike.

Goč ima više od 250 izvora sa zdravom pijaćom vodom, dve reke, Sokoljsku i Gvozdačku, koje su poribljene pastrmkom, što je pravi izazov kako za ribolovce tako i za sve ostale ljubitelje prirode. To su bistre vode koje idu od samog vrha i gravitiraju prema kraljevačkom delu Ibra i reke Ribnice. Na Goču postoji i prekrasno jezero i obeležene staze za šetnju, a sa vrha planine putni pravci vode na sve četiri strane sveta. Pored hotela Beli izvor, koji se nalazi na delu planine sa strane Vrnjačke Banje, nalaze se tereni za male sportove, staze za šetnju i trčanje

Rudnik

Rudnik se nalazi 100 km južno od Beograda, u zapadnom delu Šumadije. Ima veoma povoljan turističko-geografski položaj. Ima dominantan položaj, sa devet vrhova iznad 1.000 metara nadmorske visine, a najviši je Cvijićev vrh (1132 m).

Dobri putni pravci omogućavaju lak dolazak na Rudnik. Prednosti Rudnika su blizina istorijskih mesta, prijatna klima, čist vazduh, domaći specijaliteti i mnoštvo staza za šetnju. Rudnik je 1922. godine proglašen za vazдушnu banju. Na planini su tragovi starog Rima, Vizantije, srpske srednjovekovne države i turskih vremena. Rudnik je poznat po brojnim utvrđenjima, manastirima, crkvama, ostacima većeg broja rudarskih kopova i nalazišta iz XII veka.

Rudnik je u davnim vremenima bio sedište žive rudarske delatnosti. Pre dolaska Rimljana ove krajeve su naseljavali Iliri, a potom Kelti. Prema brojnim i bogatim tragovima materijalne kulture može se zaključiti da je na Rudniku bilo veliko rimsko naselje. Za Rudnik, znameniti rudarski centar, borili su se u srednjem veku srpski vladari i bogati feudalci. Krajem XIII veka, Rudnik je pripao kralju Dragutinu i time je slovenski živalj ovog kraja ušao u sastav srpske države. Za vreme njegove vladavine, Rudnik postaje druga kovnica srpskog novca u Srbiji. Dinar kralja Dragutina je prvi srpski dinar sa čiriličnim natpisom. U XIV veku ovde su svoje kolonije imali Dubrovčani i Sasi. Poseban značaj Rudnik dobija posle 1441. godine kada su Turci zauzeli Novo Brdo. Despot Đurađ Branković imao je na Rudniku kovnicu novca i letnjikovac. Rudarenje nije bilo jedini izvor prihoda stanovništva. Rudnik je bio naselje sa razvijenim zanatstvom i trgovinom, kosmopolitski grad odakle se širio kulturni uticaj na čitavu Srbiju.

Znamenitosti Rudnika su brojne. Navešćemo neke koje ne treba propustiti.

- Ostrvica je oštra vulkanska kupa, strmih strana udaljena 6 km od Rudnika. Zbog nepristupačnosti terena predstavlja izazov za planinare. Na vrhu Ostrvice nalaze se ostaci srednjovekovnog grada.
- Gradovi su ostaci turske varoši i tvrđave na Rudniku. Prvi put se pominju u XIV veku.
- Misa – ostaci neistražene bogomolje na Rudniku za koju se ne zna kada je tačno sagrađena.
- Spomenik Arseniju Lomi je podignut na mestu gde se nalaze njegovi posmrtni ostaci.
- Crkva Svetog Đorđa je prva crkva na Rudniku, sagrađena nakon 1453. godine, kada su Turci porušili sve crkve.

Danas će na Rudniku gosta dočekati sportski tereni, bazen, skijaške staze i mogućnost za utovljavanje planinarske strasti: osvajanje najvećeg vrha u Šumadiji, Cvijićevog vrha (1.132 m) ili strmog vulkanskog uzvišenja Ostrvica.

U centru varošice, na 600m nadmorske visine nalazi se hotel "Neda". Sadržaji hotela su prilagođeni poslovnim ljudima, deci svih uzrasta, sportistima i rekreativcima. Planinarski dom i šumska kuća mesta su koja u pohodu na Rudnik, nikako ne bi trebalo zaobići. Šumska kuća je idealno mesto za odmor u specifičnom ambijentu koji se retko sreće. Takođe tu je icentar dečijih letovališta, dečje odmaralište namenski građeno za decu, a posebno za organizovanje škole u prirodi. Raspolaze mnogobrojnim sadržajima koji upotpunjuju boravak u svim godišnjim dobima.

Ovčarsko- kablarska klisura

Ovčarsko-kablarska klisura je usečena između planinskih masiva Ovčara i Kablara širine od 50–100m. Klisura, ukupne dužine od oko 20 km, spaja čačansku sa Požeškom kotlinom. To je gorostasna i najživopisnija klisura Srbije. Odlikuje se strmim, visokim krečnjačkim stranama u kojima se zapažaju otvori nekoliko pećina, zatim uklještenim meandrima koje pravi reka Zapadna Morava i jedinstvenom florom i faunom. Dno korita Morave leži na 270 m nadmorske visine, što znači da se najviši vrh Ovčara (985 m), nalazi 710 m nad rekom - to je ujedno i najveća dubina klisure.

Ovčarsko-kablarska klisura je Uredbom Vlade Republike Srbije zaštićena kao predeo izuzetnih odlika i kao prirodno dobro od izuzetnog značaja svrstana u „I kategoriju“, a za staraoca je određena „Turistička organizacija Čačka“. **„Ovčarsko-kablarska klisura je predeo izvanredne pejzažne raznolikosti, lepote i atraktivnosti, jedinstvena i veoma značajna kulturno-istorijska celina od deset manastira, drugim memorijalnim i sakralnim objektima i obeležjima, osobeni naslednik geonasleđa značajan kao primer međudejstva geoloških, geomorfoloških, hidroloških procesa i pojava, područje raznovrsne i višestruko značajne flore i faune“.**

Uredbom Vlade Republike Srbije (Službeni glasnik RS br. 16/2000) Turistička organizacija Čačka je obavezna da sprovodi program monitoringa zaštićenog prirodnog dobra „Ovčarsko-Kablarska klisura“.

Na zaštićenom području Ovčarsko-Kablarska klisura evidentirano je 137 vrsta ptica, 19 vrsta sisara, 8 vrsta gmizavaca i 18 vrsta riba iz 6 familija. Ovo područje je na osnovu navedenog broja vrsta ptica, na listi važnih područja ptica u Evropi (IBA u Evropi) (Puzovic i Grubač 2000).

Pored više stotina šumskih vrsta, posebnu pažnju privlače vrste divljeg vođa koje predstavljaju važan prirodni resurs velikog genetskog potencijala. Na ovom području se nalazi 361 vrsta iz 73 familije koje čine kopnenu floru, koje zajedno sa florom reke i jezera čine ukupno 600 vrsta.

Zapadna Morava nastaje spajanjem Golijske Moravice i Ćetinje u požeškoj kotlini. Odatle pa do stava sa Južnom Moravom duga je 210km, a ako se za izvorišni krak usvoji njena desna sastavnica Moravica, onda je dužina njenog toka 318 km. Prosečan proticaj Zapadne Morave kod Čačka iznosi 36 m³/s. Dubina ove reke zavise od vodostaja i kreće se u blizini grada od 0,4-2m, a u virovima nizvodno od klisure i do 6m.

Kamenica je leva pritoka Zapadne Morave. Nastaje od Crne i Bele Kamenice, koja izvire ispod Divčibara. Uliva se u Zapadnu Moravu na 500 m nizvodno od jezera Međuvršje. Voda joj je čista i bistra, pa tokom leta privlači veliki broj kupaća i ribolovaca.

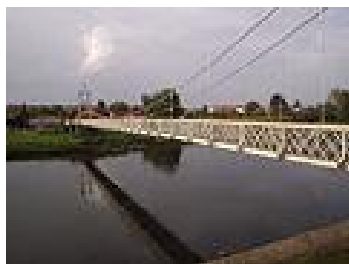
Između požeške i Čačanske kotline je duboko usečena Ovčarsko-Kablarska klisura sa uklještenim meandrima. Po izlasku iz klisure, Zapadna Morava postaje ravničarska reka, sa virovima i peskovito šljunkovitim obalama. Neka od njih su preuređena u plaže, te privlače veliki broj turista kupaća, sportskih ribolovaca i rekreativaca. Umereno kontinentalni klimat sa suvim i toplim letima uz odgovarajuće temperature rečne vode koje u julu iznose 19,8°C i u avgustu 19,5°C, omogućuju zadovoljavajuću dužinu kupališne sezone. Na ovoj reci kod Ovčar Banje organizuje se i plivački maraton u avgustu mesecu, a atraktivno je i splavarenje.

Turiste i rekreativce privlače i tri manja veštačka jezera izgrađena u ovom delu toka od klisure do grada Čačka. Jezera

Ovčarsko-kablarsko jezero je nastalo podizanjem brane visine 12m, a nalazi se uzvodno od železničkog mosta u Ovčar Banji. Voda ovog jezera se tunelom odovodi do hidrocentrale „Ovčar Banja“. Posle prolaska kroz turbine, voda se betonskim kanalom pored naselja Ovčar Banje vraća u korito Zapadne Morave. Elektrana je pod zemljom; puštena u pogon 1957. godine. Međutim, zbog velikog zasipanja nanosom, jezero je izgubilo prvobitan značaj. Zapremina jezera se smanjuje te postaje manje značajno za proizvodnju energije i turizam.

Jezero Međuvršje je najveće jezero na Zapadnoj Moravi, nastalo pregrađivanjem betonske brane visoke 32m, na izlazu iz Ovčarsko-kablarske klisure. Najveća dubina jezera je 23 m, a dužina dostiže do 11 km (za vreme visokog vodostaja). Na desnoj obali jezera uređena je ribolovačka staza na kojoj se održavaju i međunarodna takmičenja ribolovaca. Turisti mogu da se odmore na nekim od restoran-splavova duž obale, ili da plove čamcem po jezeru. Pored obala ovog jezera, a blizu magistralnog puta Čačak-Ovčar Banja turistima su na raspolaganju restoran „Plaža“ i restorani-splavovi „Lanterna“ i „Santa Maria“.

Ibar

Ibar je reka u južnom delu Srbije i istočnom delu Crne Gore, ukupne dužine 276 km. Površina sliva iznosi 8.059 km² Pripada Crnomorskom slivu.

Izvire jakim vrelom ispod planine Hajla u istočnoj Crnoj Gori, 10 km uzvodno od Rožaja. Teče istočno do Kosovske Mitrovice na Kosovu. Na 24 km uzvodno od Kosovske Mitrovice na Ibru je izgrađena brana visine 110 m, koja je napravila veštačko jezero Gazivode. U Kosovskoj Mitrovici se u Ibar uliva reka Sitnica, i odatle se Ibar okreće na sever. Odatle Ibar ide uglavnom uskim klisurama sa

izuzetkom nešto širih kotlina u okolini Zvečana, Leposavića, Raške i Baljevca. Tu je Ibar iskopao prirodni put između Kosovske nizije i ostatka Srbije. Tu prolazi železnička pruga kao i magistrala koja je po ovoj reci i dobila ime. Ibar se kod Kraljeva uliva u Zapadnu Moravu i njena je najveća pritoka. Važnije pritoke Ibra su: Raška i Studenica sa leve, a Sitnica i Jošanica sa desne strane. Veća naselja kroz koja Ibar protiče su: Rožaje, Ribariće, Zubin Potok, Kosovska Mitrovica, Zvečan, Leposavić, Raška, Baljevac, Ušće, Bogutovac, Mataruška Banja i Kraljevo

Vrnjačka Banja

Vrnjackska Banja je najveće i najpoznatije banjsko lečilište u Srbiji i tradicionalno vrlo privlačan turistički centar za odmor i rekreaciju. Banja se nalazi u centralnoj Srbiji, oko 200 km južno od Beograda. Drumskom i železničkom saobraćajnicom koja dolinom Zapadne Morave spaja magistralne puteve Balkana, Beograd - Sofija i Beograd - Atina, Vrnjackska Banja je veoma dobro povezana sa svim krajevima Srbije, a dobrim lokalnim putevima sa svojim šumsko – planinskim zaledem koje čini široko područje očuvane prirodne sredine. U ovaj kompleks spadaju visoke planine Kopaonik (2017m), Željin (1785m), zatim Stolovi (1376m) i obližnji pitomi Goc (1216m). Klima je umereno kontinentalna. Uticaj obližnjih planina daje mikro klimi Vrnjackske Banje poseban karakter i čini je veoma prijatnom. Leta su umereno topla sa svežim jutrima i večerima, a zime su snegovite i bez oštih mrazeva. Srednja godišnja temperatura je 10,5°C, a srednja letnja 20°C.

Vrnjackska Banja ima veoma dugu lečilišnu tradiciju. Na Vrnjackom toplom mineralnom izvoru u vremenu od II do IV veka Rimljani su izgradili svoje lečilište i oporavište AQUAE ORCINAE. O tome nam svedoce arheološki nalazi u užem jezgru rimske banje, odnosno bazen za kupanje, rimski izvor tople mineralne vode (Fons Romanus) i mnoštvo kovanog novca koji je iz kulturnih motiva ostavljen u lekoviti izvor. Ovde su na lečenje i oporavak mahom dolazili legionari V legije Flaviana i VII legije Klaudiana, kao i romanizovana plemenska aristokratija starosedelaca.

„Istorija moderne banje u Vrnjcima vezuje se za 1868. godinu, kada je kruševački okružni načelnik Pavle Mutavdžić sa nekolicinom dobrotvora i viđenijih ljudi iz Kruševca, Karanovca (Kraljeva) i Trstenika formirao Osnovatelno fondatorsko društvo kiselo-vruće vode u Vrnjcima. Iste godine izvršena je kaptaža dva izvora tople mineralne vode i počelo se sa izgradnjom banjskih objekata, pre svega kupatila. Dalje se Banja brzo razvijala i postala mondensko mesto za buržoaziju koja je gradila letnje dvorce za odmor koji i danas predstavljaju značajno kulturno istorijsko nasleđe. Zatim su kaptirani novi izvori mineralnih voda sa različitim lekovitim svojstvima: Snežnik, Jezero, Slatina, Beli izvor. Kasnije se urbanizovala u skladu sa potrebama i savremenim

zahtevima turista, građeni su hoteli visoke kategorije, kongresni centar, kulturi i sportsko rekreativni sadržaji. U najnovije vreme Banja se orijentiše i na spa i wellness turizam tako da noviji objekti pored smeštajnih nude i kapacitete wellness i aqua tretmane. Vrnjačka Banja ima veliko učešće u ukupnom turističkom prometu RS. U 2011. g. ukupan broj turista u Vrnjačkoj Banji je iznosio 155.911, a ukupan broj noćenja iznosio je 593.639. što je 8% od ukupnog turističkog prometa u Republici Srbiji.

Zadnjih 20-tak godina zbog ekonomske krize i svojinske transformacije nisu vršena ulaganja u najprestižnije hotelske gigante HTP „Fontana“, VU „Breza“ tako da je njihova kategorija i pored kongresnih dvorana, bazena i ostalih sadržaja, sa 4 pala na 1 zvezdicu. S obzirom da je dozvoljeni broj zdravstvenih smeštajnih kapaciteta Specijalne bolnice „Merkur“ umanjen, uvećan je i poboljšan kvalitet smeštaja i dodatne wellness ponude za turiste koji dolaze na odmor i rekreaciju. Izgrađeni su ili adaptirani u skladu sa savremenim zahtevima turista manji hoteli kao što su „Aleksandar“, „Solaris“, „Kralj“, „Sani hill“, Pansion „Vuk“. Trenutno u Vrnjačkoj Banji visoke kategorije sa 4 ili 3 zvezdice imaju i brojni smeštajni kapaciteti privatnih pružaoaca usluga smeštaja u vilama i apartmanima pojedinačnih kapaciteta do 30 ležaja, kao na primer Vila „Paradi“, Vila „As“, Vila „Raj“, Vila „Kasablanka“, „Iva wellness“, „Cvetni konaci“, „Merop“, Apartmani „Beli bor“,

Apartmani „Šumadija“ i mnogo drugih ekskluzivnih vila koje pored smeštaja imaju bogatu wellness, fitness i drugu vrhunsku ponudu.

Vrnjačka Banja ima i veliki broj dobrih restorana koji nude tradicionalnu srpsku i internacionalnu kuhinju. Najbolji restorani su: Kruna, Kod Koče, Dukat, Savka, Gočko, Kraljica, San, Snežnik, 3eM, Pepe, Kod Kumova, Šaran i Horizonti. Mnogi restorani imaju i živu muziku čime upotpunjuju odličan ukus svojih jela. Vrlo dobre picerije su: Di Milano, Makuljević, Master, Keops, NN, Trg i Fokus. Daćemo vam još nekoliko predloga uz adrese:

Iako je u Vrnjačkoj Banji primaran zdravstveni turizam, u skladu sa potrebama ostalih ciljnih grupa isprofilisani su razni sadržaji tako da sportistima stoje na raspolaganju otvoreni sportski centri "Raj" i "Kocka" kao i multifunkcionalna sportska dvorana "Vlade Divac", teniski tereni, veštačka stena, otvoreni olimpijski bazen, zatvoreni bazeni u hotelima "Breza" i "Zvezda". Leti se u Vrnjačkoj Banji organizuje bogat kulturno zabavni život – manifestacije "Vrnjački karneval", omladinski festival tehno muzike "Love fest", Festival klasične muzike, Festival filmskog scenarija, Dani Danila Bate Stojkovića i drugi festivali narodne, pop i rok muzike."

Bogutovačka Banja

Bogutovačka Banja se nalazi 23km jugozapadno od Kraljeva na nadmorskoj visini 520 metara. Sa njene istočne strane dižu se šumovite planine Stolovi (1375 m), Željin (1785 m), sa zapadne strane planine Troglav (1177 m), Čemerno (1579 m). Između ova dva venca protiče reka Ibar na 2,5 km istočno od Banje, a neposredno ispod protiče najčistija reka Srbije, Lopatnica. Banja je smeštena između dva najlepša i najznačajnija spomenika srpske srednjovekovne države, Manastira Studenice i Manastira Žiče.

Mineralna voda Bogutovačke banje pripada kategoriji oligomineralnih sulfidnih hipotermi. Temperatura vode varira od 24-27 stepeni. Izdarnost je 10 lit/sec, samoizvire i slobodnim padom napaja bazene u mineralnom kupatilu. Terapija se sprovodi kupanjem u mineralnoj vodi dva puta dnevno u bazenima ili kadama, a u vodi se isključivo miruje.

Prema ispitivanjima Instituta za rehabilitaciju Beograd, vršenim 23.septembra, 2010. godine, mineralna voda Bogutovačke Banje ima sledeće karakteristike:

- Temperatura vazduha: 23 stepeni celzijovih,
- Temperatura mineralne vode: 26 stepeni celzijusovih;
- P.H vrednost: 6.9;

- Litar vode sadrži: Katjona: Kalcijuma (Ca++) 37,155 milival%; magnezijuma (Mg++) 36,185 milival%, natrijuma 25,083 milival%; Anjona: hidrokarbonati (HCO3-) 91,310 milival%; vodonik-sulfida: (H2S) 1 mg/lit;
- kategorizacija: oligomineralne hipoterme;

Mataruška Banja

Mataruška Banja jedna je od najmladjih banja u Srbiji. Nalazi se 8 km jugozapadno od Kraljeva, na desnoj obali reke Ibar na obroncima planina Stolovi i Čemerno, na 215 m nadmorske visine. Termomineralni izvori kao okosnica razvoja banje su otkriveni sasvim slučajno, nakon velike poplave u proleće 1898. Godine.

Modernim saobraćajnicama povezana je sa svim većim i manjim gradovima Centralne Srbije, a preko Kragujevca i Batočine sa autoputem Beograd-Niš-Skolje. Na samo jedan kilometar je udaljena železnička stanica Mataruška Banja, koja predstavlja najkraću vezu Beograda, Kosova i Skoplja.

Kružnim putem do Kraljeva, Mataruška Banja je povezana sa Ibarskom magistralom (Beograd-Čačak-Užice-Raška), Kragujevačkim drumom (Kragujevac-Topola-Jagodina) i Kruševačkim putem (Vrnjačka Banja-Kruševac-Niš). U perspektivi je otvaranje aerodroma u Ladjevcima za civilne letove, sto će značajno skratiti vreme putovanja inostranih gostiju do ove atraktivne turističke destinacije.

Mineralna voda Mataruške Banje pripada kategoriji natrijum, magnezijum, hidro-karbonatnih, fluornih sumporovitih hipotermi.

Voda koja se sada koristi crpi se iz bušotine MB/2 iz 1981. godine sa dubine od 132 metra. Kapaciteta je 20 litara u sekundi i u zavisnosti od inteziteta crpljenja, temperatura se kreće od 42-51 celzijusa.

Prema ispitivanjima Instituta za rehabilitaciju Beograd, izvršenim 23.09.2010. godine, utvrđene su sledeće karakteristike termo-mineralne vode:

Temperatura vazduha: 25 stepeni celzijusa;

Temperatura termomineralne vode: 50 stepeni celzijusa;

P.H vrednost: 6,6;

Jošanička Banja

Jošanička Banja se nalazi na obroncima Kopaonika (24 km), u dolini reke Jošanice i njene pritoke Samokovke. Leži na nadmorskoj visini od 550 m i ima karakteristike klimatskog lečilišta.

Jošanička Banja i njena okolina su bogate zelenilom i šumama u kojima dominira «Banjski borjak» (crni bor na površini od oko 29 ha) koji predstavlja deo posebne prirodne vrednosti, naročito za zdravstvene i rekreativne potrebe. Banjski kompleks je površine 1,2 ha sa funkcijom pasivne rekreacije. Postoje uredjene staze za pešačenje za potrebe rekreacije

stanovništva i gostiju Jošaničke Banje.

Jošanička Banja je, saobraćajno, dobro povezana s obzirom da se nalazi na regionalnom putu Raška - Biljanovac - Jošanička Banja - Kopaonik - Brus i na putu Jošanička Banja - Aleksandrovac, a na 10 km od Banje prolazi železnička pruga Kraljevo - Kosovska Mitrovica.

Udaljena je od Beograda 245 km i od Kraljeva 74 km. Do Banje se stiže auto-putem Beograd - Niš sa odvajanjem prema Kraljevu i magistralnim putem Beograd - Kraljevo.

Jošanička Banja se ubraja među balneološka naselja sa najtoplijom vodom u Evropi, što joj uz podneblje, blizinu prelepih predela Kopaonika i Golije kao i dobru saobraćajnu infrastrukturu, omogućuje da bude značajna turistička destinacija na ovom kraju.

Jošanička Banja ima 5 izvora mineralnih voda, koji se ubrajaju među najtoplije u našoj zemlji. Glavni izvor daje 7 litara vode u sekundi i temperature je 78C. Ostali izvori su ukupnog kapaciteta 30 litara u sekundi. Vode Jošaničke Banje pripadaju grupi hipertermi, sadrže natrijum, kalijum, kalcijum, hidrokarbonate, sulfate i fluor. Koriste se u lekovite svrhe pijenjem i u kombinaciji sa hidro-kinezi terapijom i medikamentima. Mogle bi se veoma uspešno koristiti u balneološkom tretmanu kod zapaljenjskog, degenerativnog i ekstraartikularnog reumatizma, nekih vrsta steriliteta kod žena, kožnih oboljenja i kod svih sekundarnih oboljenja nastalih posle povreda i posle operativnih stanja.

Kupanje se sprovodi u kupatilu sa 12 kada i jednim manjim bazenom, a lečenje u zdravstvenoj stanici. Jošanička Banja ima dugu tradiciju u lečenju reumatskih oboljenja, a prvi podaci o organizovanom korišćenju banje datiraju iz 1922. godine kada je postojalo kupatilo koje se koristilo još u turskom periodu. To kupatilo se i danas koristi i naziva se Tursko kupatilo.

Voda iz Jošaničke Banje je povoljna naročito za lečenje sledećih oboljenja:

- Degenerativna reumatska oboljenja
- Zapaljenjska reumatska oboljenja u laboratorijskoj i klinički smirenoj fazi
- Stanja tokom povreda i korektivnih operativnih zahvata na lokomotornom sistemu
- Hiperacidni gastritis

- Prevencije karijesa
- Ekcema i psorijaze i dr.

Pored korišćenja vode u lekovite svrhe, ona se može koristiti za potrebe sporta i rekreacije, kao i opšteg i zdravstvenog turizma.

Ovčar Banja

Ovčar Banja se nalazi u Ovčarsko-Kablarskoj klisuri, 18km zapadno od Čačka na putu Čačak – Užice (M5). Smeštena je u omanjem morfotektonskom proširenju, na ušću Banjskog potoka u Zapadnu Moravu, na nadmorskoj visini od 278m.

U malom erozivnom proširenju, lekoviti mineralni izvori Ovčar Banje potiču iz dubinskih tektonskih razloma, koji se izlivaju u nanosu banjske ravni. Mineralna voda Ovčar Banje ima temperaturu od 35°C do 38°C, reakcija je neutralna (pH7), tvrdoća 8,7mg/l i mineralizacija 0,66g/l. Lekovite komponente mineralne vode su: makroelementi - kalcijum i natrijum i mikroelementi - kalijum, litijum, stroncijum, barijum, jod, brom, fosfor, fluor. Po sastavu ova mineralna voda je jednaka i slabo

sumporovita. Zahvaljujući hemijskom sastavu vode ovde se leče sledeća indikovana oboljenja:

- reumatska;
- povreda mišićnih tkiva, preloma kostiju, degenerativnih promena (spondiloza i artritis);
- sportskih povreda;
- kožnih bolesti.

Ovčar Banja predstavlja idealno mesto za boravak jer pruža široku lepezu mogućnosti za odmor, relaksaciju, rekreaciju, oporavak, sportske aktivnosti. Ukoliko je gostu potreban pasivan odmor prijatne trenutke može provesti u Wellness centru "Kablar". Mir i zelenilo uz obale jezera, šetnja pored reke, ribolov i razgledanje prirodnih lepota u okruženju, upoznavanje sa kulturno-istorijskim nasleđem manastira OKK, doprinose atraktivnosti ovog jedinstvenog područja.

Rekreativci, sportisti i ljubitelji aktivnog odmora mogu svoje fizičke sposobnosti proveriti na planinarskim stazama, bazenima, sportskim terenima. Turistička organizacija Čačka i Planinarsko društvo „Kablar“ obeleženim planinarskim stazama organizuju pešačenje i izlete do manastira, kulturno-istorijskih spomenika i planinskih vrhova. Alpinizam, daljinsko jahanje (eudurance), paraglajding, takmičenje kajaka i kanua na jezerima Zapadne Morave, postaju sve zanimljiviji ljubiteljima ovih atraktivnih sportova.

Tokom leta u banji se organizuju brojni programi, sa gostovanjima umetnika, književnika, muzičkih grupa. Posebno su atraktivne muzičke i književne večeri u porti manastira Blagoveštenje, ali i na splavu na obali reke Zapadne Morave. Razne sportske manifestacije kao što su Ovčarsko-Kablarska regata i Plivački maraton, privlače veliki broj posetilaca, sportista

Slatinska Banja

Slatinska banja se nalazi na podnožju planine Jelice, na desnoj obali reke Zapadne Morave. Od Čačka je udaljena 17km. Banjom protiče rečica Daćinac na kojoj se nalazi termalna zona, gde su i termalni izvori lekovite mineralne vode. Nadmorska visina na kojoj se nalazi Slatinska banja iznosi 275m.

Balneo-hemijsku analizu izvršila je 1957. i 1958. godine stručna komisija Instituta za medicinsku hidrologiju i klimatologiju Medicinskog fakulteta iz Beograda.

Vode Slatinske banje spadaju u red hladnih sumpornih voda, koje imaju karakter slabih alkalno-solaničnih voda. Ovo je samo informativna analiza, jer je za kompletniju analizu potrebno više od 1l vode (3-5l), kako bi na osnovu potpunije analize Slatinska banja došla u red sumpornih lekovitih voda.

Temperatura mineralne vode Slatinske banje iznosi 16,8°C. U terapiji se koristi za lečenje pre svega kožnih oboljenja i reumatizma pri čemu se vrši dogrevanje vode u kupatilima.

Slatinska banja ima izuzetno povoljan geografski položaj. Na osnovu hemijskih analiza voda Slatinske banje sadrži sumporvodonika više nego ostale banje u Srbiji.

Atomska Banja – Gornja Trepča

Banja Gornja Trepča nalazi se u jugozapadnoj Šumadiji, na padinama planina Vujan i Bukovik. Saobraćajno je dobro povezana putnim pravcima do svih većih gradova u Srbiji. Od Beograda je udaljena 159 km, Čačka 18 km, a od Ibarske magistrale 8,5 km.

Termalne vode banje Gornja Trepča sadrže u većoj koncentraciji mineralne sastojke i poseduju fizička svojstva koja se koriste u terapijske svrhe. Zbog toga su pokreti u termalnoj vodi lakše izvodljivi (hidrokinezi terapija), pa se mogu izvršiti pokreti zglobom, koji su izvan vode, zbog slabosti mišića, ili zbog jakog bola praktično neizvodljivi. Pod uticajem hidrokinezi terapije aktiviraju se nervni procesi, stimuliše se kardiovaskularni i respiratorni

sistem, poboljšava se cirkulacija i metabolizam. U ovoj banji je je prvi put u termalnim vodama otkiven cezijum. Termalne vode ove banje sadrže retke mikro elemente koji su poznati po aktivnom biološkom dejstvu na čovečji organizam, a njena velika komparativna prednost je u tome što mali broj termomineralnih izvora u Srbiji ima radioaktivna svojstva. Veoma je srećna okolnost da su odnosi elemenata u termalnim izvorima vrlo povoljni i da je radioaktivnost mala (visok nivo radioaktivnosti štetno utiče na ljudski organizam). Verovatno da se u povoljnom odnosu elemenata u termomineralnim vodama i krije tajna ozdravljenja mnogih koji su se u ovoj banji lečili.

Karakteristike termomineralne vode:

- * suvi ostatak: 336-360 mg/l
- * temperatura vode: 30,5°C
- * hemijski sastav: kalijum, kalcijum, natrijum, hlor, barijum, gvožđe, srebro, mangan, aluminijum, olovo, nikl, bakar, sumpor i dr.
- * sadrži neke veoma retke elemente kao što su: cezijum, rubidijum, stroncijum, litijum, kobalt, vanadijum, titan, uran, radon i radijum.

Zahvaljujući optimalnom sadržaju nabrojanih retkih elemenata, Gornja Trepča je dobila naziv Atomska banja.

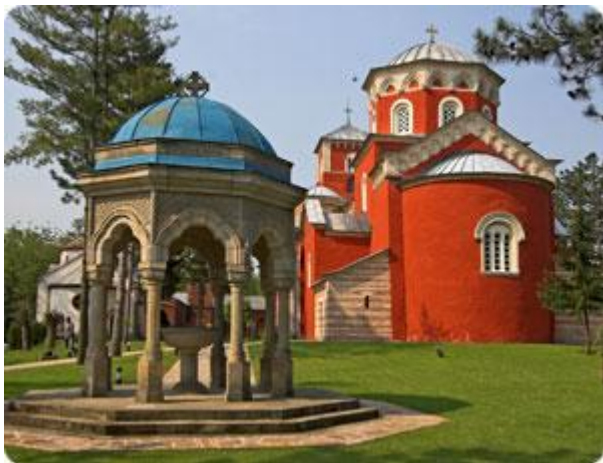
- * Ph vrednost: 7,4–7,5
- * Maksimalan sadržaj radona: 3,3–7,7 Manheovih jedinica

Ovo je jedinstvena banja u svetu u koja pomaže obolelima od multiple skleroze u procesu zaustavljanja bolesti i izvesnom oporavku.

Pored standardnih, obavljaju se i pregledi iz oblasti vaskularne hirurgije, neurologije, ortopedije. Tokom godine u banji se organizuju i stručni skupovi i seminari na kojima se prezentuju nove metode u lečenju i dostignuća u medicinskoj rehabilitaciji.

KULTURNA BAŠTINA

Manastir Žiča

1371), Stefanovi sinovi – Radoslav i Vladislav.

Za razliku od većine naših manastira koji su građeni u teško pristupačnim predelima, Žiča se nalazi u plodnoj ravnici, na samo 6km od Kraljeva prema Mataruškoj Banji. Zadužbina je kralja Stefana Prvovenčanog (1195 – 1223) i jedna je od najvećih svetinja srpskog naroda. Gradnja glavne manastirske crkve Sv. vaznesenja započeta je oko 1206. godine, a završena pre 1217.g., kada je njen ktitor dobio kraljevsku krunu iz Rima. Podignuta van grada, u manastirskom krugu, sagrađena je da bude sakralno mesto i mesto gde se posvećuju crkvene starešine i stoluju arhiepiskopi. U njoj je prvi srpski arhiepiskop Sava krunisao svog starijeg brata kao prvog srpskog kralja (1217) i posvetio episkope novoosnovanih eparhija. U Žiči su krunisana još dva srpska kralja iz dinastije Nemanjića (1169-

Od manastirskog kompleksa iz srednjeg veka sačuvane su samo Crkva sv. Spasa i mala crkvice sv. Petra i Pavla. Sve ostale zgrade su novijeg porekla. Po svojoj arhitekturi Žiča pripada raškoj školi.

Prepoznatljiva je po crvenoj boji fasade. Unutrašnju dekoraciju čine freske koje su slabo očuvane, a delo su carigradskih majstora (iz 1219), manje talentovanih provincijskih majstora (1228-1233), a najznačajnije freske su i najmlađe (1309-1316) i nalaze se u glavnom delu crkve (Veliki praznici, scene iz života Hrista, stojeće svetiteljske figure i njihova poprsja). Vredan ansambl čine freske na zidovima prolaza ispod kule zvonika gde su pored Božićne himne i četrdeset mučenika sevastijanskih naslikani sv. Petar i sv. Pavle, kao i portreti Stefana Prvovenčanog i sina Radoslava sa darovnom poveljom. Autori ovih fresaka su majstori poznate slikarske radionice kralja Milutina.

Od nekadašnje bogate riznice manastira Žiče gotovo da ništa nije sačuvano osim relikvije desnice sv. Jovana Preteče okovane srebrom, koju je u manastir doneo sv. Sava, a danas se čuva u katedrali sv. Marije u Sijeni i dela srebrom okovanog časnog krsta iz 13. veka koji se čuva u katedrali grada Pijence, takođe u Italiji.

Crkva sv. Petra i Pavla - Nalazi se istočno od glavne crkve. Potiče iz 14. veka, jednostavne je arhitekture – jednobrodna građevina sa polukružnom apsidom na istočnoj strani. Ozidana je kamenom i opekom. Obnovljena je u 18. veku.

Manastir Studenica

Put do manastira Studenice vodi kroz Ibarsku «Dolinu vekova» u kojoj je nekada bilo jezgro srednjovekovne srpske države Raške.

Veliki župan Stefan Nemanja (1171-1196), utemeljivač pomenute nezavisne države Raške i rodonačelnik moćne dinastije Nemanjića (1169-1196), podigao je Bogorodičinu crkvu, svoju zadužbinu, pre više od osam vekova. U njoj počiva, ne kao vladar, već kao skromni monah, svetac Simeon, sa svojom ženom, monahinjom Anastasijom i njihovim sinovima, Vukanom i Stefanom (Prvovenčanim).

Bogorodičina crkva u Studenici sagrađena je u poslednje dve decenije 12. veka. Jedan je od najlepših spomenika Raške graditeljske škole i istovremeno najugledniji među srpskim manastirima. Njena raskošna skulpturalna plastika u belom

radočelskom mermeru ima romansko-vizantijske odlike, a veličanstveno freskoslikarstvo oličeno u RASPEČU privlači turiste, te moderne hodočasnike, da se oko nje skupljaju i da joj se dive.

Godine 1986., u kojoj je proslavljala osam punih vekova svog postojanja, Studenica je upisana u listu svetske baštine UNESCO-a kao spomenik univerzalne vrednosti.

Danas arhitekturu Studenice čine glavna manastirska crkva posvećena Bogorodici, Kraljeva crkva (posvećena sv.Joakimu i Ani) i crkva sv. Nikole-Nikoljača, a u okviru manastirskog kompleksa su i ostaci temelja crkve sv.Jovana, Savina trpezarija, kula, riznica, konaci...

Manastir Gradac

Manastir Gradac leži na uzdignutoj zaravni iznad Gradačke reke, na obodu šumovitih padina Golije. Udaljen je 21 km severozapadno od Raške i 12,5 km zapadno od Brvenika i Ibarskog puta. Tačna godina gradnje manastira nije poznata. Smatra se da je završen u poslednjoj četvrtini 13. veka. Zadužbina je Jelene Anžuske. Građen je u stilu raške škole.

Crkva je jednobrodna građevina sa kupolom sa fasadama dekorisanim u romaničkom duhu. Osobenost spoljašnje dekoracije cine gotički prelomljeni luci kao i 4 kontrafore uz oltarski deo, koje u Gradcu imaju samo dekorativnu ulogu. Slikarstvo predstavlja nastavak monumentalnog stila Sopoćana dok je

raspored scena rađen po uzoru na živopis Studenice.

Manastir Gradac je spomenik od izuzetne važnosti jer nam oslikava kulturu i umetnička shvatanja vremena u kome je nastao, afinitete i ukus njenog ktitora i potvrđuje lepotu raškog arhitektonskog stila kao spoja Vizantije i Zapada. Manastir je ženski.

Stara i Nova Pavlica

Stara Pavlica, crkva iz prenemaničkog doba, je podignuta u selu Pavlici, na litici iznad Ibra, na desnoj obali, 6 km severno od Raške. Ne zna se ko je podigao ovu crkvu i kojem je svecu i prazniku posvećena. Crkva je vrlo stara i ono što se o njoj može reći proističe iz preciznijih stilskih analiza na osnovu analogije sa drugim objektima u Grčkoj, koji imaju sličan arhitektonski koncept. Te analize su temelj tvrdnji da je crkva bila tu ranije nego što je Nemanja došao u Ibarsku dolinu.

Stara Pavlica ima u osnovi oblik jednobrodne bazilike, krstastog raspona, sa kubetom i četiri stuba. Na istočnoj strani imala je tri apside, srednja je bila najveća. Imala je trostrani oblik sa prozorima, dok su leva i desna bile manje i bez prozora. Vrednosti Stare Pavlice znatno doprinose fragmen-parno sačuvane freske, koje poseduju nesumnjive likovne vrednosti.

Svega stotinak metara od svoje starije i prilično ruinirane sestre, u istom selu, napravljena je Crkva Sv. Vavedenja - Nova Pavlica. Nalazi se 2 km, makadamskim putem, od Ibarske magistrale. Ističe se monumentalnošću, svojom istaknutošću položaja i simetričnošću svojih dimenzija.

Manastir Nova Pavlica nalazi se na Ibru u Brveniku, 6 km od Raške. Crkva je posvećena Vavedenju Presvete Bogorodice i podigli su je između 1381 – 1386 godine vlastelini Musići, Stefan i Lazar, sinovi čelnika Muse i žene mu Dragane, sestre kneza Lazara, koja je tu i sahranjena kao monahinja Teodosija, pored svojih sinova izginulih na Kosovu. U ovoj crkvi prenoćilo je telo kneza Lazara prilikom prenosa sa Kosova u Ravanicu 1392. godine.

Lokalitet Nebeske Stolicе

Na nadmorskoj visini od 1800 metara, neposredno ispod Pančičevog vrha - najviše geografske tačke planine Kopaonik - prostire se arheološki lokalitet Nebeske stolice. U narodnom predanju ovo mesto je nazvano crkvina (crkva).

Ovčarsko-kablarski manastiri

Na uskom geografskom prostoru, u klisuri reke **Zapadne Morave**, smeštena je velika grupa manastira, u narodu nazvana „**Srpska Sveta gora**“. Većina manastira je podignuta u vreme turske vlasti, kada su imali veliki istorijski i kulturno-umetnički značaj.

Najstariji pisani podaci o njima govore o intenzivnoj **prepisivačkoj školi u 16. veku** u manastirima, a Vuk Karadžić govori da su dva manastira (Blagoveštenje i Jovanje) imala „kule za pisanje knjiga“. Ovčarsko-kablarski manastiri su bili značajno središte umetničke delatnosti, o čemu govori

činjenica da su sve crkve imale oslikane freske i oltarske pregrade u vidu ikonostasa, koji su delimično sačuvani.

Nije poznato koliko je nekada bilo manastira, a danas ih ima deset. Na levoj strani Zapadne Morave, pod Kablarom, su Blagoveštenje, Ilinje, Jovanje, Nikolje i Uspenje, a pod Ovčarom su Vavedenje, Vaznesenje, Preobraženje, Sv. Trojica i Sretenje. Mnogi od manastira vremenom su prepravljani i obnavljani. Usled gradnje pruge, Preobraženje je izmešteno na novu lokaciju, Jovanje je iznova zidano zbog izgradnje hidrocentrale Međuvršje, Vaznesenje je znatno obnovljeno, a Ilinje i Uspenje su između dva svetska rada ponovo podignuti na starim mestima.

Najznačajniji manastiri (Blagoveštenje, Nikolje, Sretenje i Sv. Trojica) su stručno konzervirani i zaštićeni kao **spomenici kulture od velikog značaja** za istoriju i kulturu Srbije.

Manastir Vujan

Manastir Vujan smešten je na šumovitoj južnoj padini planine Vujan, posvećen je Arhangelu Gavrilu. Ne zna se tačno kada je osnovan, ali se zna da je to bilo u srednjem veku. Više puta je spaljivan i obnavljan. Današnju crkvu sagradio je 1805. godine Nikola Milićević Lunjevica, učesnik ustanka u Takovu, deda poslednje srpske kraljice Drage Obrenović, koji je tu i sahranjen. Pod manastirskim zidinama nalazi se i grob Lazara Mutapa, Miloševog vojvode.

Manastir Vračevšnica

Manastir Vračevšnica nalazi se na putu G.Milanovac-Kragujevac. Čine ga tri konaka iz različitih perioda i crkva Sv. Đorđa. Manastir je podigao 1428/29. godine čelnik Radič Postupović, jedan od najuglednijih ljudi toga doba Srbije. Manastir ima veoma značajnu ulogu u istoriji srpskog naroda i zbog toga je više puta rušen i pustošen. U manastiru se pored mnogih vrednosti nalaze i riznica sa bakropisom iz XVIII veka, krst iz Drugog srpskog ustanka, delovi nameštaja dinastije Obrenović i nekoliko portreta članova ove dinastije, među kojima i radovi znamenitog srpskog slikara i pesnika Đure Jakšića. U porti manastira nalazi se grobno mesto i spomenik Višnje Obrenović, majke kneza Miloša.

Maglič

Na vrhu strmog, izdvojenog brda, na oko trideset kilometara jugozapadno od Kraljeva, nalazi se srednjevekovni grad Maglič.

Okružen je strmim liticama, tako da je pristup gradu dosta otežan. Njegovo poreklo ni do današnjih dana nije osvetljeno. Pretpostavlja se da je izgrađen posle mongolske provale 1240. godine.

Prvi pisani podaci o ovom srednjevekovnom gradu potiču iz 1337.

godine, iz vremena arhiepiskopa Danila II, koji je na Magliču, pored tada postojećih objekata, podigao palate i ćelije. Maglič je danas jedan od naših najočuvanijih srednjevekovnih gradova. Opasan je debelim zidovima, ima sedam kula visine desetak metara i glavnu (donžon) kulu visine oko 20m. Glavna kapija se nalazi na severnoj strani. Unutrašnjost grada je podeljena na dva dvorišta: manje, koje je prazno i veće, u kome se nalaze ostaci palata, crkve sv.Đorđa, i nekoliko zgrada, kao i ostaci pekare i dve cisterne za vodu.

Srednjovekovni grad Brvenik

Brvenik na Ibri je stara tvrđava na steni iznad Ibra, 8 km severno od Raške. Tokom srednjeg veka bio je središte istoimene Župe. Prvobitno je sagrađen od brvana. Bio je trg sa kolonijom Kotorana 1280.

Brvenik je 1363. godine knez Vojislav Vojinović zamenio sa čelnikom Musom za Zvečan i grad se od tada nalazi u posedu Lazarevog zeta i njegovih potomaka, Musića.

Do balkanskih ratova u njemu je granična straža prema Turskoj. Danas je većinom u ruševinama, a do danas je opstao i jedan lagum koji je grad povezivao sa Ibrom i omogućavao snabdevanje vodom tokom opsade.

Takovo

Takovo, malo šumadijsko naselje udaljeno 9 km od Gornjeg Milanovca, je središte raznih kulturnih i istorijskih znamenitosti. Takovo je kroz istoriju Srba bilo sedište važnih istorijskih dešavanja. Tu je, pod vođstvom Miloša Obrenovića, podignut Drugi srpski ustanak protiv Turaka, kada je Srbija dobila autonomiju. Današnjem posetiocu Takova mnogi spomenici dočaravaju ovaj istorijski događaj. Neki od kulturo-istorijskih znamenitosti u Takovu jesu:

Crkva brvnara, jedna je od najstarijih građevina crkvene arhitekture ovog tipa u Srbiji. Podignuta je 1795. godine na mestu stare crkve iz 1724. godine.

Crkva je obnovljena 1935. godine i do današnjeg dana sačuvala je svoj oblik. U njoj je prota Melentije Pavlović pičestio ustanike.

Muzej u Takovu je u školskoj zgradi, zadužbini kralja Aleksandra Obrenovića, pa turisti, uz muzejsku postavku, neizostavno obilaze nekadašnju školu, čiju izgradnju je započeo kralj Milan Obrenović, a dovršio njegov sin Aleksandar. U Muzeju se čuvaju brojni muzejski eksponati posvećeni Drugom srpskom ustanku. Među njima najznačajniji su slika „Takovski ustanak“ Paje Jovanovića, takovski krst i ostaci takovskog grma.

Znamenito mesto „Takovski grm“, kulturno dobro od izuzetnog značaja. Predstavlja istorijski kompleks na prostoru od nekoliko hektara, koji obuhvata građevine i spomenike vezane za podizanje Drugog srpskog ustanka.

Etno sela – narodno graditeljstvo

Narodno graditeljstvo označava arhitekturu koja je, u odnosu na akademsku i autorsku arhitekturu, zasnovana na praksom stečenom zanatskom umeću. To je **arhitektura podneblja i tradicionalnih znanja** i zavisna je od materijala iz neposrednog prirodnog okruženja, kao što su i graditeljski koncept i forma gradnje uslovljeni reljefom i klimom.

U blizini reka, izvora i potoka, u podnožju planina, sela nude mogućnosti za **sadržajan i aktivan odmor**.

Za Koštuniće kažu da su pravo i jedino ekološko selo u Srbiji.

Prirodu ovog, suvoborskog kraja, još nisu dodirnule blagodeti civilizacije - sve je iskonski čisto. A da namernik ne bi "protrčao", pobrinuli su se i priroda i ljudi. Darovi prirode su nekoliko bistrih potoka sa kojih se voda može piti, proplanci i pasišta sa čobanskim kolibama. Na preobraženje 1996. godine u ovom selu je započet veliki etno-projekat sa ciljem povratka zdravoj hrani, čistoj vodi i prirodnim proizvodima. Izgrađeni su pogoni u kojima se proizvodi prirodna rakija, jabukovo sirće, sušara za lekovito bilje, hladnjača za čuvanje plodova malina, kupina i jagodičastog voća. U središtu sela izgrađen je **etno-kompleks „Anđelija Mišić“** sa etno-kućom u kojoj se čuva narodno stvaralaštvo veštih tkalja, vezilja i predilja; apartmanskim naseljem u formi tradicionalnih vajata; etnografskim muzejom u kome se čuvaju predmeti koje je narod ovog kraja koristio u 18. i 19. veku i muzejom posvećenim vojvodi Živojinu Mišiću gde

se na dvanaest kvadrata čuva reljef prostora na kojem se dogodila Suvoborska bitka u Prvom svetskom ratu. Veoma prijatan boravak turistima je omogućen i u **turističko rekreativnom centru "Momčilo Čeković" Koštunići**, gde je smeštaj gostiju u karakterističnim vajatima, sa brojnim sportskim terenima, wellness centrom, mini zoo vrtom i etno restoranom.

Konak kneza Miloša Obrenovića u Gornjoj Crnući, koji je nakon podizanja ustanka u Takovu (1815) bio prestonica Srbije, sve do preseljenja u Kragujevac (1818), nalazi se 3-4 km iznad manastira Vračevšnica. Stalna postavka sadrži kopije fotografija, dokumanata, slika i nekoliko originalnih eksponata vezanih za Drugi srpski ustanak.

Veliki broj kuća-konaka sačuvan je i na teritoriji grada Čačka i to: Vujetincima, Ostri, Gornjoj Trepči, Prislonici, Prijedoru, Vrnčanima, Roščima... Među nasjlepljima izdvajaju se Lužanina konak u Miokovcima iz 1856. i Čolića konak u Vranićima iz 1864. Oba su spomenici kulture, a u Čolića konaku je i muzejska postavka enterijera seoske kuće XIX veka.

Muzeji i galerije

Muzeji i galerije, kao i ostale institucije kulture, predstavljaju važan segment u ponudi kulturne baštine regije. U svakom gradu postoji više institucija kulture – pozorišta, kulturni centri, multimedijalni centri i sl, i to: Kraljevo – 9, Gornji Milanovac – 7, Čačak – 6

U organizaciji ovih ustanova organizuju se brojne manifestacije.

MANIFESTACIJE

Manifestacije predstavljaju značajnu resursnu i atrakcijsku osnovu ove regije.

- Ukupan broj manifestacija koje se održavaju iznosi 69, od toga 9 manifestacija međunarodnog, 17 manifestacija nacionalnog značaja, 24 regionalnog i ostale lokalnog karaktera
- Ukupan broj posetilaca koji generišu ove manifestacije, prema podacima lokalnih turističkih organizacija, iznosi 172.440 posetilaca
- Čačak organizuje 35 manifestacije sa oko 152.440 posetilaca, Gornji Milanovac 23 sa 10.220 posetilaca, Kraljevo 11 sa 9.800 posetilaca
- Manifestacije sa najvećim značajem i one koje generišu najveću posećenost jesu:
 - ✓ Vrnjačka Banja – Vrnjački karneval (200.000 posetilaca, međunarodni karakter), LOVE Fest (5.000 posetilaca, međunarodni karakter)
 - ✓ Raška – Big Snow Festival KOPAONIK (100.000 posetilaca, međunarodni karakter), Raške duhovne svečanosti (3.000 nacionalni karakter), Dani Kraljice Jelene, Regata tvrđava(nacionalni karakter)
 - ✓ Čačak - Kupisijada, (100.000 posetilaca, međunarodni karakter); Sabor frulaša Srbije (10.000 posetilaca, nacionalni značaj), Evropska smotra srpskog folklora dijaspor (3.000 posetilaca, nacionalni značaj), Zlatni pojas Čačka(2.000 posetilaca, međunarodni značaj);
 - ✓ Gornji Milanovac- Međunarodno bijenale umetnosti minijature(5.000 posetilaca, međunarodni)Srpski festival svetske muzike (15.000 posetilaca, međunarodni karakter), Takovo (2.000 posetilaca, međunarodni); Dani kneginje Ljubice u Vračevšnici (2.000 posetilaca./nacionalni karakter);dani Nastasijevića (1.000 posetilaca /nacionalni karakter);- džipijada (1.000 posetilaca /nacionalni karakter)
 - ✓ Kraljevo Veseli spust na Ibru (5.000 posetilaca, nacionalni)

SMEŠTAJNA I UGOSTITELJSKA PONUDA

Pregled smeštajne ponude regije prikazan je u sledećoj tabeli:

		UKUPNO	Destinacija				
Smeštajni ugostiteljski kapaciteti	ležajevi	25581	Čačak	Gornji Milanovac	Kraljevo	Raška	Vrnjačka Banja
	Objekti	1797					
Hoteli	Ležajevi	4854	149	190	726	1491	2338
	Objekti	30	2	1	6	10	11
Moteli	Ležajevi	426	155		0	271	0
	Objekti	9	2		0	7	0
Garni hotel	Ležajevi	80	27		53	0	0
	Objekti	4	1		3	0	0
Hosteli	Ležajevi	67	40		14	13	0
	Objekti	3	1		1	1	0
Pansioni	Ležajevi	237	54	48	0	7	128
	Objekti	7	2	2	0	1	2
Kampovi	Ležajevi	35	35		0	0	0
	Objekti	1	1		0	0	0
Turističko naselje	Ležajevi	6684 ³	-	100	0	6500	84
	Objekti	817	-	16	0	800	1
Apartmani	Ležajevi	4017	-		0	3824	193
	Objekti	53	-		0	48	5
Seoska turistička domaćinstva	Ležajevi	658	17	611	30	0	0
	Objekti	92	4	85	3	0	0
Sobe, izdavanje	Ležajevi	5341	2004		772	309	2256
	Objekti	730	256		120	23	331
Drugo (odmarališta, planinske kuće ...)	Ležajevi	3182	68	171	737	1529	677
	Objekti	51	2	3	13	24	9

Izvor: Turističke organizacije opština Raška, Vrnjačka Banja, Gornji Milanovac i gradova Kraljevo i Čačak

- Ukupan broj registrovanih ležajeva iznosi 25.581 u 1.797 objekta
- U strukturi smeštajnih kapaciteta dominiraju sobe za izdavanje i apartmani, koji se najčešće nalaze u domaćoj radinosti, sa 9.358 ležajeva u 783 objekata
- Učešće hotela u ukupnoj smeštajnoj ponudi je 19% u ležajevima, odnosno svega 1,6% u objektima . Struktura kategorija hotela je sledeća⁴: 7 hotela ****, 3 hotela sa ***, 15 hotela **, 5 hotel *

³ Napomena: TO Raška dala je podatak o broju ležajeva i objekata za turističko naselje. Međutim po Pravilniku o razvrstavanju ugostiteljskih objekata **Turističko naselje je ugostiteljski objekat predstavljen skupom građevinski izdvojenih objekata za smeštaj i ishranu minimalnog kapaciteta od 25 smeštajnih jedinica**, tako da se verovatno radi o vikend naselju

⁴ Spisak kategorisanih ugostiteljskih objekata na dan 1.8.2012.godine, Ministarstvo finansija i privrede RS

- Hoteli većih kategorija koncentrisani su u gradskim centrima : Čačak (1 hotel****), Kraljevo (2hotela ****), i ostali na Kopaoniku. Iznenadjujuća činjenica je da u Vrnjačkoj banji, iako najposećenija turistička destinacija u regiji, hotel sa najvišom kategorijom jeste *** (1 objekat)
- Vlasnička struktura hotela nije najpovoljnija i dominiraju hoteli u državnom vlasništvu. To su pre svega hoteli kategorije ** i *. Svega oko 30% hotela je u privatnom vlasništvu, i to su uglavnom objekti viših kategorija.

Pregled ugostiteljskih objekata prikazan je u sledećoj tabeli:

UGOSTITELJSKI OBJEKTI	Čačak	Gornji Milanovac	Kraljevo	Raška	Vrnjačka Banja
Restorani	26	13	5	16	43
Kafane	12	59	21	9	38
Poslastičarnice	4	3	1	0	3
Picerija	3	2	5	0	4
Bar	3	-	2		2
Catering	0	3		2	1
Pokretni ugostiteljski objekat	0	-			
Kafić / Bife	19	32/ 69		9	22
Brza hrana (kiosk)	3	7		3	4

Izvor: Turističke organizacije opština Raška, Vrnjačka Banja, Gornji Milanovac i gradova Kraljevo i Čačak

Turistička posećenost regije

		Čačak	Gornji Milanovac	Kraljevo	Raška	Vrnjačka Banja	UKUPNO
2005	Broj noćenja	119.204		124.124	375.682	444.291	1.063.301
	Broj gostiju	34.312		19.289	85.246	102.351	241.198
	Domaći	29.283		17.475	79.878		126.636
	Strani	5.029		1.814	5.368		12.211
2006	Broj noćenja	124.393		126.185	383.755	573.121	1.207.454
	Broj gostiju	34.030		20.434	77.566	150.123	282.153
	Domaći	28.892		19.258	71.091		119.241
	Strani	5.138		1.176	6.475		12.789
2007	Broj noćenja	177.340		164.825	434.297	607.603	1.384.065
	Broj gostiju	40.241		25.702	98.054	162.452	326.449
	Domaći	31.508		23.353	88.668		143.529
	Strani	8.733		2.349	9.386		20.468
2008	Broj noćenja	167.140	94.306	164.343	465.367	610.783	1.501.939
	Broj gostiju	38.708	21.288	25.552	105.115	157.227	347.890
	Domaći	32.068	20.224	22.587	94.824		169.703
	Strani	6.640	1.064	2.965	10.291		20.960
2009	Broj noćenja	169.214	91.047	142.912	425.238	616.464	1.444.875
	Broj gostiju	38.708	19.810	21.015	96.645	148.304	324.482
	Domaći	31.918	18.826	18.543	92.840		162.127
	Strani	6.881	984	2.472	3.805		14.142
2010	Broj noćenja	158.215	81.743	141.535	233.912	560.795	1.176.200

	Broj gostiju	31.593	18.423	23.268	57.990	146.534	277.808
	Domaći	22.775	17.511	19.747	52.596		112.629
	Strani	8.118	912	3.521	5.394		17.945
2011	Broj noćenja	138.892	72.178		270.535	593.751	1.075.356
	Broj gostiju	26.029	16.354		65.874	155.942	264.199
	Domaći	17.667	15.537		59.350		92.554
	Strani	8.362	817		6.524		15.703

Izvor: Turističke organizacije opština Raška, Vrnjačka Banja, Gornji Milanovac i gradova Kraljevo i Čačak

- Regija generiše više od milion noćenja u proseku godišnje za poslednjih 10 godina. U periodu od 2006 – 2009 posećenost je išla i do 1,5mil noćenja turista
- Prosečan broj gostiju iznosi oko 300.000
- Učešće stranh gostiju u strukturi posetilaca kreće se od 10-15%
- Prosečna dužina boravka gostiju je 4,5 dana

VALORIZACIJA TURISTIČKIH RESURSA

Nakon inventarizacije turističkih resursa izvršena je procena vrednosti elemenata turističkog potencijala (pojedinačno i zbirno), odnosno da utvrdjenase njihova upotrebna i tržišna vrednost, po metodologiji UNWTO.

Svetska turistička organizacija klasifikuje faktore turističke valorizacije u dve velike grupe, i to:

- Interne faktore
- Eksterne faktore valorizacije.

Interni faktori se odnose na specifičnosti kvaliteta i vrednosti objekta, pojava i procesa koji se mogu služiti u turizmu, a u smislu njihovog stepena iskorišćenosti, I to:

- Urbanizacija – procena vrste, kvaliteta i stepena opremljenosti resursa
- Infrastruktura – karakteristike urbane i transportne infrastrukture
- Turistička oprema i usluge – smeštajni objekti, turistička ponuda, turističke usluge
- Inherentne karakteristike turističkih resursa – tip prirodnog ili antropogenog resursa

Eksterni faktori (spoljni faktori koji omogućavaju ispoljavanje turističke vrednosti) turističke valorizacije omogućavaju one elemente koji su od značaja za njihovo korišćenje u smislu da olakšavaju pristupačnost, potenciraju posećenost, ističu određene specifičnosti i njihovu prepoznatljivost na turističkom tržištu:

- Pristupačnost resursa – odgovarajuća saobraćajna infrastruktura
- Blizina emitivnih centara – označiti koncentrične zone
- Specifičnost turističkog resursa – upoređivanje sa drugim resursima iste vrste
- Značaj resursa – imidž na tržištu, obim turističke tražnje

Vrednovanje je izvršeno od 0-3 poena.

U nastavku teksta data je tabela sa valorizacijom turističkih resursa za plansko područje:

Faktori valorizacije resursnih	Interni	Eksterni	UKUPNO
--------------------------------	---------	----------	--------

atrakcija / turistički resursi	Stepen urbanizacije	Infrastruktura	Inherentne karakteristike	Turističke usluge	Blizina emitivnih centara	Pristupačnost	Specifičnost turističkih resursa	Značaj	
Prirodni resursi									
Nacionalni park Kopaonik	3	2	3	3	2	3	3	3	22
Park prirode Golija	1	1	3	1	2	3	3	2	16
Goč	2	1	2	2	2	2	2	2	15
Rudnik	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Ovčarsko-kablarska klisura	3	2	3	2	3	3	3	3	22
Ibar	1	1	2	1	2	2	1	2	12
Vrnjačka Banja	3	3	3	3	2	2	3	3	22
Bogutovačka Banja	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Mataruška Banja	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Jošanička Banja	1	1	2	1	2	2	3	2	14
Ovčar Banja	2	1	2	1	2	3	2	2	15
Atomska Banja - Gornja Trepča	2	3	3	3	2	2	2	2	19
Resursi kulturne baštine									
Manastir Žiža	3	3	3	2	2	3	3	3	22
Manastir Studenica	3	3	3	2	2	3	3	3	22
Manastir Gradac	2	1	3	1	2	1	3	3	16
Stara i Nova Pavlica	1	1	3	1	2	1	3	2	14
Nebeske Stolice	1	1	3	1	2	1	2	1	12
Ovčarsko - kablarski manastiri "Srpska Sveta Gora"	3	2	3	2	3	3	3	3	22
Manastir Vujan	3	2	2	2	2	3	2	2	18
Maglič	1	1	2	1	2	1	3	2	13
Srednjeevokovni grad Brvnik	1	1	2	1	2	1	2	2	12
Takovo	3	2	2	3	2	3	3	2	20
Etno sela	3	2	3	2	2	3	3	2	20
Muzeji i galerije	3	3	1	1	2	3	1	1	15
Manifestacije									
Vrnjački Karneval	3	3	3	3	2	2	3	3	22
Love FEST	3	3	3	3	2	2	3	3	22
Kupusijada	3	2	2	3	3	3	2	3	21
Sabor frulaša Srbije	2	2	2	2	3	3	2	2	18
Evropska smotra srpskog folklora dijaspore	2	2	2	2	3	3	2	2	18
Zlatni pojas Čačka	3	3	2	3	3	3	2	2	21
Međunarodno bijenale umetničke minijature	3	2	2	2	2	3	2	3	19
Srpski festival svetske muzike	3	2	2	2	2	3	2	3	19
Takovo	3	2	2	2	2	3	2	3	19
Veseli spust na Ibru	1	1	3	2	2	3	3	2	17
UKUPNO	77	65	82	66	74	82	82	79	607

Sprovedena valorizacija ukazuje na sledeće:

- U tabeli su naznačeni najznačajniji turistički resursi za razvoj turizma u regionu, kao što su Kopaonik, Vrnjačka Banja, Ovčarsko – kablarska klisura, Manastiri Žiča i Studenica i drugi.
- Gledano zbirno celu ponudu regiona potrebno je dodatno unaprediti infrastrukturu, kao i turističke sadržaje kako bi resursi mogli u potpunosti da se valorizuju
- Pristupačnost regiona je relativno dobra
- Inherentne karakteristike regiona su izrazito pozitivne i vredne (atraktivan planinski prostor, sa brojnim i raznovrsnim geomorfološkim, istorijskim, hidrografskim, klimatskim, pejzažnim, razvijenim banjskim mestima i kulturno - istorijskim vrednostima) i kao takve se moraju sačuvati
- Specifičnost turističkih resursa je takođe velika, pre svega jer na realitvno malom geografskom području postoji više zaštićenih prirodnih i kulturnih dobara

ODRŽIVI RAZVOJ TURIZMA PLANSKOG PODRUČJA

Obzirom da je turizam jedna od najbrže rastućih privrednih grana u svetu, koja generiše značajnu spoljnotrgovinsku razmenu i zaposlenje u zemljama u razvoju, veoma je bitno da se ovaj rast odvija pod principima održivosti i u skladu sa Agendom 21.

Postoji više definicija održivog turizma, jednu od njih dala je Svetska turistička organizacija. Po njoj, **Održivi turizam je turizam koji pokušava da napravi minimalni uticaj na okolinu i lokalnu kulturu**, istovremeno pomažući sticanje zarade, nova radna mesta i zaštitu lokalnih ekosistema. Naime, to je odgovoran turizam koji se prijateljski odnosi prema prirodnoj i kulturnoj baštini. Cilj održivog turizma je da obezbedi da razvoj donosi pozitivno iskustvo za lokalno stanovništvo, turističke kompanije i same turiste.

Iz ovog razloga, održivi razvoj turizma zahteva učešće svih relevantnih aktera, kao i snažnu političku podršku koje treba da obezbedi široko učešće i konsensus.

Postizanje održivog turizma je kontinuirani proces i zahteva stalno praćenje uticaja, uvođenje neophodne preventivne i / ili korektivne mere kad god je potrebno.

Održivi turizam bi takođe trebalo da održi visok nivo turističkog zadovoljstva i obezbediti značajan doživljaj za turiste, podizanje njihove svesti o pitanjima održivosti i promovisanje prakse održivog turizma među njima.

Principi održivog turizma

Da bi se postigao razvoj održivog turizma, neophodan je integralni pristup njegovom planiranju i upravljanju. Primetna je sve veća potvrda neophodnosti kombinovanja potreba tradicionalnog urbanog upravljanja (saobraćaj, planiranje eksploatacije zemljišta, marketinga, ekonomskog razvoja, zaštite od požara itd. sa potrebom planiranja turističkih delatnosti.

Neki od najvažnijih principa razvoja održivog turizma uključuju:

- Turizam se mora razvijati uz pomoć lokalne zajednice, koja ima zadatak da sprovodi monitoring. (Važnu ulogu pri upravljanju turizmom ima jedinstveni informacioni sistem na nacionalnom i lokalnom nivou. Geografski informacioni sistem - GIS - kao tehnologija koja spaja informatičke i geografske komponente, ima posebno mesto u turizmu usmerenom na zaštićena prirodna dobra. Vrlo je važan u procesu donošenja odluka u sferi upravljanja, što se vezuje za sprovođenje akcija u prostoru, tj. prirodnoj i stvorenoj sredini.)
- Turizam mora obezbediti kvalitetna radna mesta lokalnom stanovništvu i uspostaviti vezu između lokalnih poslova i turizma.
- Mora se uspostaviti kodeks ponašanja u turizmu na svim nivoima - nacionalnom, regionalnom i lokalnom - zasnovan na međunarodno priznatim standardima. Takođe je potrebno definisati preporuke za turističke aktivnosti, procenu uticaja na životnu sredinu, monitoring kumulativnog uticaja i granice prihvatljivih promena.
- Osmisliti edukativne, stručne programe u cilju unapređenja baštine i prirodnih resursa.

Zaštićena prirodna i kulturna baština planskog područja

Plansko područje obiluje prirodnim i kulturnim vrednostima, koje su zbog svog značaja zaštićeni od strane države. Ovi resursi, takođe, predstavljaju i značajan atrakcijski turistički potencijal.

Zaštićena prirodna dobra:

Prirodna dobra	Upravljač
Nacionalni park Kopaonik	JP NP Kopaonik
Park prirode "Golija"	Srbija Šume- Gazdinstvo Kraljevo, Raška, Ivanjica
Spomenik prirode "Stablo gorskog javora"	Srbija Šume- Gazdinstvo Kraljevo
Spomenik prirode "Stablo crnog bora u klisuri reke Ibar"	Srbija Šume- Gazdinstvo Kraljevo
Strogi prirodni rezervat "Zelenika II"	Srbija Šume – Gazdinstvo Raška
Strogi prirodni rezervat "Velika Pleć-Vražji vir"	Srbija Šume – Gazdinstvo Raška
Strogi prirodni rezervat "Beleg"	Srbija Šume – Gazdinstvo Raška
Strogi prirodni rezervat "Pogled"	Srbija Šume – Gazdinstvo Raška
Strogi prirodni rezervat "Kaljavica"	Srbija Šume – Gazdinstvo Raška
Spomenik prirode "Prirodni most-Prerast"	Srbija Šume – Gazdinstvo Raška
Spomenik prirode "Promuklica"	Srbija Šume – Gazdinstvo Raška
Predeo izuzetnih odlika "Ovčarsko-kablarska klisura"	TO Čačak
Ostrovica, spomenik prirode III kategorije	JP Srbija Šume

Zaštićena kulturna dobra

VRNJAČKA BANJA
1. VRNJAČKA BANJA, Belimarkovića dvorac i kapela - spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 28/83)
2. LAĐARIŠTE, neolitsko naselje, Arheološko nalazište
3. VRNJAČKA BANJA, Čajkino brdo, – istorijsku celinu od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 47/87)
4. GRAČAC, crkva Svetog Save, spomenik kulture (Službeni glasnik RS 5/2000)
GORNJI MILANOVAC
1. LJUTOVNICA, crkva brvnara, spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik RS, br. 12/2000)
2. RUDNIK, srednjovekovni grad Ostrovica, spomenik kulture broj 1060/48 od 29. juna 1948. godine doneto od strane Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture NRS
3. VRAĆEVŠNICA, manastirski kompleks, spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)
4. PRANJANI, crkva brvnara, spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik RS, br. 12/2000)
5. LUNJEVICA, kuća n.h. Tihomira Matijevića, spomenik kulture broj 433/50 od 13. aprila 1950. godine doneto od strane Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture NRS

6. GORNJI MILANOVAC, kuća narodnog heroja Dragana Jevtića-Škepe, spomenik kulture broj 438/50 od 13. aprila 1950. godine doneto od strane Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture NRS
7. DRAGOLJ, kuća narodnog heroja Dušana Dugalića, spomenik kulture broj 110/50 od marta 1950. godine doneto od strane Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture NRS
8. GORNJI MILANOVAC, crkva Svete Trojice, spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik RS, br. 12/2000)
9. SAVINAC, crkva Svetog Save, spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 28/83)
10. DRUŽETIĆI, kuća porodice Raičević, spomenik kulture broj 77/70 od 19. marta 1970. godine doneta od strane Zavoda za zaštitu spomenik kulture Kraljevo
11. GORNJI MILANOVAC, zgrada Okružnog načelstva, spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 28/83)
12. TAKOVO, crkva brvnara, spomenik kulture od izuzetnog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)
13. GORNJI MILANOVAC, kuća porodice Đorđević, spomenik kulture broj 106/77 od 16.03.1977. godine doneto od strane Zavoda za zaštitu spomenika kulture Kraljevo
14. PRANJANI, Gavrovića čardak, spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 28/83)
15. TAKOVO, Takovski grm, znamenito mesto od izuzetnog značaja (Službeni glasnik RS, br. 12/2000)
16. DONJA VRBAVA, Ješevac, spomenik kulture broj 1-06-6/91 od 24. maja 1991. godine doneta od strane Skupštine opštine Gornji Milanovac
17. BRUSNICA, Crkva Svetog Nikole, spomenik kulture broj 1-06-61/91 od 28. juna 1991. godine doneta od strane Skupštine opštine Gornji Milanovac
18. GORNJA CRNUĆA, kuća Miloša Obrenovića, spomenik kulture od izuzetnog značaja (Službeni glasnik RS, br. 12/2000)
19. GORNJI BANJANI, crkva Rođenja Presvete Bogorodice, spomenik kulture broj 633-16768/2002 od 13. decembra 2002. godine doneta od strane Vlade Republike Srbije (Službeni glasnik RS 88/2002)

KRALJEVO

1. STUDENICA, manastirski kompleks, spomenik kulture od izuzetnog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)
2. ŽIČA, manastirski kompleks -spomenik kulture od izuzetnog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)
3. MAGLIČ, srednjovekovni grad, spomenik kulture od izuzetnog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)
4. VRBA, crkva brvnara, spomenik kulture broj 1064/48 od 29. juna 1948. godine doneto od strane Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture NRS
5. VRH, crkva Svetog Đorđa sa grobljem -spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 28/83)

6. DOLAC, Bogorodičina crkva -spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 28/83</i>)
7. PALEŽ, crkva Svetog Nikole -spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 28/83</i>)
8. RUDNO, crkva Svetog Nikole, nepokretno kulturno dobro-spomenik kulture broj 1351/48
9. KRUŠEVICA, kuća n.h. Živana Maričića, spomenik kulture
10. CVETKE, crkva brvnara -spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 14/79</i>)
11. Kuća Hristine Maričić, , 1789/49
12. Gospodar Vasin konak -spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 14/79</i>)
13. Stara škola (zgrada Narodnog muzeja) spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 14/79</i>)
14. Crkva Svete Trojice, spomenik kulture broj 209/71
15. Kuća Zorke Adžić-spomenik kulture broj 189/74
16. Kuća Milovana Seničića, spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 28/83</i>)
17. Švapčića kuća, spomenik kulture
18. SAVOVO, Gornja isposnica Svetog Save-spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 28/83</i>)
19. SAVOVO, Donja isposnica Svetog Save -spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 28/83</i>)
20. POLUMIR, spomenik srpskim ratnicima 1912-1918 , kulturno dobro-spomenik kulture
21. KRALJEVO, Spomen park, -spomenik kulture od iztuzetnog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 28/83</i>)
22. UŠĆE, crkva Svetog Nikole,-spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 28/83</i>)
23. TAVNIK, čardak Igrutina Podgorca - spomenik kulture broj 633-5/85
24. DRAŽINIĆI, kuća Periše Damljanovića, spomenik kulture broj 633-6/88
25. KOSURIĆI, crkva Svete Katarine, Kosurići -spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 28/83</i>)
26. TADENJE (ŽELEZNICA), crkva Svetog Nikole - spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 28/83</i>)
27. KRALJEVO, stara čaršija, kulturno dobro-prostorno kulturno-istorijsku celinu
28. MILIĆI, crkva Svetog Aleksija - -spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 28/83</i>)
29. Kuća Petrovića, spomenik kulture (<i>Sl. Glasnik RS 27/97</i>)
30. Kuća Božića, spomenik kulture (<i>Sl. Glasnik RS 27/97</i>)

31. Kuća Markovića, **spomenik kulture broj 633-2231/97-017 (Sl. Glasnik RS 27/97)**

32. VRDILA, crkva Bogojavljenja, **spomenik kulture (Sl. Glasnik RS 51/97)**

33. LAZAC, okućnica Slavka Radojičića, **spomenik kulture**

34. RIBNICA, crkvina u gornjoj Ribnici,

35. UŠĆE, stara škola u Ušću,

ČAČAK

1. JEŽEVICA, manastirski kompleks, **spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)**

2. ČAČAK, kuća n.h. Ratka Mitrovića, **spomenika kulture pod zaštitom države NRS : 06-35/82-01 Od 19. I 22. Februara 1982. Godine doneta od strane Skupštine opštine Čačak**

3. Gospodar Jovanov konak, **spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)**

4. Stara kuća u ulici Milana Bate Jankovića, **pod zaštitom države**

5. ČAČAK, kuća n.h. Milice Pavlović, **pod zaštitom države**

6. SELO ROŠCI, manastir Nikolje, **spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)**

7. OVČAR, manastir Blagoveštenje, **spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)**

8. VUJAN, manastirski kompleks, **spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 47/87)**

9. TRNAVA, crkva Blagovesti, I/85, 117/66

10. ČAČAK, Rimske terme, **arheološki lokalitet**

11. LJUBIĆ, memorijalni kompleks, **spomenik kulture od izuzetnog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 28/83)**

12. ČAČAK, Aćimovića kuća, (kuća u ul. Bate Jankovića br.44), **pod zaštitom države**

13. ČAČAK, zgrada Okružnog načelstva, **spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)**

14. OSTRA, gradina Sokolica, **pod zaštitom države**

15. MIOKOVCI, kuća Aleksija Lužanina, **spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)**

16. Železnička lokomotiva sa tendom, **kulturno dobro broj 06-9/80-01 od 31. Januara 1980. Godine doneta od strane Skupštine opštine Čačak**

17. PRIJEVOR, Lazarevića čardak, **kulturno dobro broj 06-254/81-01 od 26. I 27. Novembra 1981. Godine doneto od strane Skupštine opštine Čačak**

18. ČAČAK, crkva Vaznesenja Hristovog, **spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 47/87)**

19. ATENICA, vinogradarski podrum, **spomenik kulture od izuzetnog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)**

20. BELJINA, Rimske terme, **arheološko nalazište Rimskih termi u Beljini broj 06-35/86-01 od 28. Februara 7. Marta 1986. Godine doneto od strane Skupštine opštine Čačak**

21. **BANJICA**, manastir Stjenik, **spomenik kulture broj 06-175-86-01 od 26. Septembra 1986. Godine doneto od strane Skupštine opštine Čačak**
22. **MIOKOVCI**, kuća Radovanovića, **spomenik kulture broj 06-91/87-01 od 24. Aprila 1987. Godine doneto od strane Skupštine opštine Čačak**
23. Kuća majora Gavrilovića – **spomenik kulture broj 06-14/87-01 od 6. Februara 1987. Godine doneta od strane Skupštine opštine Čačak**
24. **VRANIĆI**, Čolića kuća, **spomenik kulture broj 06-91/87-01 od 24. Aprila 1984. Godine doneta od strane Skupštine opštine Čačak**
25. Kuća Antonija Pušeljića, **spomenik kulture broj 06-159/89-01 od 30. Juna 1989. Godine doneta od strane Skupštine opštine Čačak**
26. Zgrada Galerije, **spomenik kulture broj 06-90/92-01 od 27. Novembra 1992. Godine**
27. Zgrada Učiteljskog doma, **spomenik kulture broj 05 broj 633-3153/97-13 (Službeni glasnik RS 39/97)**
28. **MIOKOVCI**, crkva Pokrova Presvete Bogorodice, **spomenik kulture broj 05 broj 633-4697/99 (Službeni glasnik RS 5/2000)**
29. **SLATINA**, seoski čardak, **spomenik kulture broj 05 broj 633-1762/99 (Službeni glasnik RS 32/2001)**
30. **PRISLONICA**, Bojovića kuća, **spomenik kulture broj 05 broj 633-1761/99 (Službeni glasnik RS 32/2001)**
31. **PAKOVRAĆA**, metoh manastira Sretenje i kapija sa natpisom, **spomenik kulture broj 05 broj 633-1530/98-4 (Službeni glasnik RS 32/2001)**
32. Erića kuća, **spomenik kulture broj 05 broj 633-6872/2011-14 (Službeni glasnik RS 46/2001)**
33. Centar za voćarstvo i vinogradarstvo, **spomenik kulture broj 05 broj 633-6872/2011-16 (Službeni glasnik RS 46/2001)**
34. Zgrada Umetničke galerije *Nadežda Petrović*, **spomenik kulture broj 05 broj 633-8672/2004 (Službeni glasnik RS 140/2004)**
35. Spomenik palim ratnicima u Čačku, **spomenik kulture u Službenom glasnik u RS 126/2007**

RAŠKA

1. **RADAC**, Bogorodičina crkva -**spomenik kulture od izuzetnog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)**
2. **NOVA PAVLICA**, crkva Vavedenja Bogorodičinog -**spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)**
3. **STARA PAVLICA**, Bogorodičina crkva - **spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 14/79)**
4. **BALJEVAC**, crkva Svetog Nikole -**spomenik kulture od velikog značaja (Službeni glasnik SRS, br. 47/87)**

5. TRNAVA, crkva Svete Petke, spomenik kulture
6. KONČULIĆ, crkva Svetog Nikole - spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 28/83</i>)
7. ŠUMNIK, crkva Svetog Nikole - spomenik kulture od velikog značaja (<i>Službeni glasnik SRS, br. 47/87</i>)
8. GRADAC, kuća Radomira Vujanca- spomenik kulture
9. Kursulića kuća-zgrada Raškog Muzeja – spomenik kulture
10. BRVENIK, srednjovekovni grad sa crkvom Svetog Nikole– spomenik kulture
11. JOŠANIČKA BANJA, staro kupatilo, - spomenik kulture (<i>Sl. Glasnik RS 27/97</i>)
12. JOŠANIČKA BANJA, novo kupatilo- spomenik kulture (<i>Sl. Glasnik RS 27/97</i>)
13. KREMIČI, arheološki lokalitet Zajačak, (<i>Sl. Glasnik RS br. 2/2003</i>)

Izvor: Zavod za zaštitu spomenika kulture Kraljevo

Upravljanje posetiocima (Visitor management)

Ekspanzija korišćenja zaštićenih prirodnih i kulturnih dobara u turističke svrhe, nametnulo je potrebu upravljanja posetiocima. Upravljanje posetiocima, kao organizovan sistem razvio se u Evropi početkom 20. veka. Na ovaj način obezbeđuje se očuvanje zaštićenih područja, razvoj poslovnih mogućnosti unutar njih, ali i stvara se mogućnost da turisti izvuku "očekivanu korist" odnosno doživljaj iz posete zaštićenom području. Upravljanje posetiocima vrši upravljač prostora kome je poveren posao očuvanja, zaštite i upravljanja zaštićenim dobrom. Nažalost, mnogi zaštićeni resursi nemaju direktnog upravljača, što doprinosi neadekvatnom održavanju i upotrebi zaštićenih dobara.

Upravljanje posetiocima vodi ka povećanom učešću turista kao i podizanju njihove svesti u vezi zaštite prirodnih i kulturnih obeležja područja u kom borave.

Za upravljanje posetiocima, potrebno je napraviti plan upravljanja posetiocima za zaštićeno područje. Važno je da se precizno zna: ciljna grupa, poruku treba preneti, i odrediti mesto za komunikaciju, odnosno Vizitorski – ili informacioni centar.

Posebna pažnja mora se posvetiti posetiocima pre nego dodju u zaštićeno područje (informisati ih o svemu), tokom boravka (jasan sistem kretanja i označavanja), i po napuštanju zaštićenog područja kako bi imali dobar i pozitivan iskustveni doživljaj.

Za upravljanje posetiocima neophodno je obezbediti:

- Pogodnosti za dobro turističko informisanje (info-pult, info table, promo materijal, vizitorski centar...)
- Edukovano osoblje i vodiče
- Dobar sistem označavanja
- Dobro konstruisane staze

10 PRAVILA "ODRŽIVOG TURISTE"

1. Traži oblik smeštaja koji je posvećen smanjenju uticaja na životnu sredinu
2. Bira organizatora putovanja koji je svestan environmentalnog uticaja turizma
3. Usmerava se na sredstva prevoza koja manje zagađuju kako bi dospeo do svoje turističke destinacije
4. Tokom odmora koristi kolektivna sredstva prevoza kao i ekološka, kao što je bicikl
5. Stvara manje otpada i doprinesi njegovom diferenciranom sakupljanju
6. Smanjuje potrošnju vode
7. Smanjuje potrošnju energije
8. Daje prednost lokalno proizvedenim proizvodima

9. Čini sve kako bi poštovao životnu sredinu u mestima koje posećuje
10. Daje savete i predloge o poboljšanju životne sredine u mestima za odmor

Izvor: ICLEI – Local Governments for Sustainability www.iclei.org/europe/tourism

TRENDOVI U TURIZMU

Prema najnovovijem izveštaju Evropske komisije za putovanja⁵ Turizam u Evropi je zadržao trend sa početka godine, i globalna kriza se nije previše odrazila na efekte turizma, čak šta više većina zemalja je zabeležila rast posećenosti stranih turista, medju kojima se nalazi i Srbija. Medjutim, trend rasta je znatno usporen. Što se tiče popunjenosti kapaciteta, ona je različita u Evropi, dok je u Istočnoj Evropi ona na nivou prethodnih godina, u južnoj delu Evrope prosečna popunjenost kapaciteta je znatno ispod proseka.

Izvor: Izveštaj ETC, Evropski turizam 2012

Što se tiče vrste putovanja prema visini prihoda, turisti sa nižim primanjima u najvećem broju se odlučuju za odlazak na more - Sun&Beach (31%), City break (18%), Touring (14%), Ruralni (6%) i zimski sportovi 3%.

Izvor: ITB World travel report 2011/2012

Turisti sa većim primanjima, takođe se najviše odlučuju za Sun&Beach (30%), City Break 18%, ali u nešto većem procentu za ture 19%, odlazak u prirodu 6% i zimski sportovi 4%.

U zavisnosti od primanja razlikuje se i vrsta smeštaja koji koriste različiti tipovi turista:

⁵ European Travel Commission, European Tourism 2012, Quarterly report Q2, July 2012

Izvor: ITB World travel report 2011/2012

Turisti sa nižim primanjima u najvećoj meri koriste privatni smeštaj (31%), ali iznenadjujuće je da oko 21% koristi hotele sa 4-5*, više nego hotele sa 3*(15%). Kod turista sa višim primanjima najveća je zastupljenost hotela sa 4-5* (40%), a zatim sa 3*.

U svetu se ostvari ukupno oko 700miliona putovanja u inostranstvo . Od ovog broja oko 69% jesu turisti sa višim primanjima, a svega 31% turista sa nižim primanjima.

Izvor: ITB World travel report 2011/2012

Najveći broj turista koji putuju u inostranstvo jesu iz Nemačke, Velike Britanije, Holandije, USA, i BRIK (Brazil, Rusija, Indija, Kina)

SWOT ANALIZA

Infrastruktura

Snage:

- Postojanje planske dokumentacije
- Razvijena putna mreža
- Dobar strateški položaj (Ibarska magistrala)
- Komunalna opremljenost većine naseljenih mesta

Slabosti:

- Slabo razvijena železnica
- Slab kvalitet saobraćajnica
- Nedostatak i zastarelost komunalne infrastrukture
- Upravljanje otpadom

	• Vlasnička struktura aerodroma • Nedostatak turističke signalizacije • Vlasništvo šuma
Mogućnosti: • Izgradnja auto-puta • Aerodrom • Interes inostranog kapitala za infrastrukturna ulaganja • Izgradnja regionalnih sistema (vodosnabdevanje, tretman otpada I sl) • Usvajanje evropskih standarda u infrastrukturi • Povezivanje destinacija povezivanjem šumskih puteva	Pretnje: • Politička situacija • Finansijska kriza • Nepostojanje kompletne projektne dokumentacije • Zakonske regulative • Administrativne procedure • Nedostatak domaćih sredstava za finansiranje infrastrukturnih projekata

Turistička ponuda

Snage: • Razvijen ski turizam • Bogatstvo termo-mineralnim izvorima i razvijen banjski /zdravstveni turizam • Bogato istorijsko nasleđe • Postojanje tradicionalnih turističkih sadržaja • Ugostiteljska i smeštajna ponuda • Geografski položaj • Raznovrsne prirodne atrakcije i biodiverzitet • Rastući broj događaja I manifestacija • Postojanje lanca vrednosti u turizmu i jakih turističkih igrača • Ulaganja u razvoj turističke ponude • Zainteresovanost lokalnih samouprava da podrže razvoj turizma • Postojanje lokalnih turističkih organizacija	Slabosti: • Nedovoljna promocija turističkih sadržaja • Nestandardizovane usluge • Nedovoljan broj ugostiteljskih objekata • Nesinhronizovanost događaja • Nedovoljna zaštita i odžavanje zaštićenih prirodnih I kulturnih dobara • Prostorno-urbanistička uredjenost većine turističkih lokaliteta • Nedostatak novostvorenih urističkih atrakcija • Nedostatak uslužnih sadržaja naturistički atraktivnim lokacijama • Neadekvatno ažuriranje podataka I pomotivnog materijala • Nedovoljan broj info-centara • Zatvaranje u sopstvene okvire
Mogućnosti: • Geografski položaj • Mogćnost povezivanja banjskih I planinskih centara • Inovativni turistički proizvodi • Povezivanje destinacija u regionu • Trend diverzifikacije godišnjih odmora (više puta u toku godine) • Otkrivanje Srbije kao destinacije u globalnim okvirima • Medjunarodne turističke rute /TransRomanika • Dolazak stranih turoperatera I hotelskih lanaca	Opasnosti: • Politička nestabilnost • Ekonomska situacija • Nizak živostni standard • Ugrožavanje životne sredine I devastacija određenih prostora • Nedostatak zakonske regulative I planske dokumentacije • Ubrzane aktivnosti konkurencije (Stara planina) • Izostanak zainteresovanosti za ulaganje • Nemogućnost finansiranja urističkih projekata

Organizacija i ljudski resursi

Snage: • Postojanje lokalnih turističkih organizacija • Regionalna privredna komora Kraljevo • Regionalna razvojna agencija Kraljevo • Udruženje banjskih I klimatskih mesta	Slabosti: • Nestručan upravljački kadar • Nedovoljno funkcionalno stručnih kadrova • Nedovoljna saradnja privatnog I javnog sektora
---	---

(V.Banja) • Nacionalni park Kopaonik • Zavod za zaštitu spomenika kulture Kraljevo • Fakultet za hotelijerstvo I turizam, Vrnjačka Banja • Jak privatni sektor • NVO	• Nepostojanje standarda kvaliteta • Nedovoljna informisanost mladih o značaju turizma • Nedovoljna izdvajanja iz budzeta za razvoj turizma • Nepostojanje strategija za razvoj turizma • Informacioni I rezervacioni sistem • Nedostatak iskustva na strukturisanju turizma destinacije
Mogućnosti: • Podrška MERR-a • Donatori I međunarodna podrška • Dalje usavršavanje stručnog kadra • Unapredjenje prmotivnih aktivnosti • Mogućnosti koje nude društvene mreže • Organizacioni oblik za regionalnu saradnju • Početak pristupnih pregovora sa EU	Opasnosti: • Politička I ekonomska nestabilnost • Loša privatizacija • Odliv mladih I kvalitetnih kadrova • Zakonske mogućnosti • Nedovoljno kvalitetan kadar iz neakreditovanih obrazovnih institucija

Zaključak:

- Odnos snaga i nedostataka je gotovo isti, što ukazuje na još uvek nedovoljno razvijenu turističku industriju
- Mogućnosti su veće u odnosu na opasnosti, što ukazuje na pozitivan trend
- Turističkupolitiku treba kreirati tako da se maksimiziraju snage imogućnosti, I minimiziraju slabosti I opasnosti

VIZIJA RAZVOJA TURIZMA I MISIJA

Vizija:

Prepoznatljiva i lako dostupna turistička regija sa razvijenim autentičnim turističkim proizvodima, unapređenim standardima poslovanja i kvalitetom usluga, koja poštuje principe održivog razvoja i predstavlja bitan izvozni proizvod Srbije

Misija:

Upravljanje destinacijom kroz bolju saradnju u regiji i koordinaciju aktivnosti, bolje korišćenje resursa, razvoj kadrova, efikasniji marketing i podršku države.

CILJEVI RAZVOJA TURIZMA

U skladu sa Vizijom razvoja turističke destinacije, utvrđeni su ciljevi razvoja i mere za njihovo ostvarenje:

Opšti cilj Programa razvoja turizma jeste:

Povećati posećenost regije za 35% ostvarenih noćenja i prosečnu popunjenost kapaciteta na 50%, što će dovesti do ekonomskog razvoja i povećanja zaposlenosti u regiji

Poseban cilj 1: Unaprediti kvalitet ponude i ustanoviti standarde poslovanja

Mera 1.1: Izdiferencirati ponudu turističke destinacije i odrediti jedinstvene prodajne prednosti

Mera 1.2: Kreirati turističke pakete i stvoriti adekvatan lanac vrednosti jedinstvenog turističkog doživljaja.

Mera 1.3: Izraditi nove kapacitete i povećati atraktivnost postojećih izgrađenih resursa

Mera 1.4: Standardizovati sistem kvaliteta usluga u skladu sa međunarodnim standardima, ali naglasiti lokalni karakter.

Mera 1.5: Formirati sistem finansijske podrške razvoja kvaliteta ponude

Podcilj 1.2: Povećati dostupnost turističkih lokaliteta

Mera 1.2.1: Unapredjenje putne i komunalne infrastrukture

Mera 1.2.2: Postaviti celovit sistem turističke signalizacije

Mera 1.2.3: Razvoj ostale javne suprastrukture (parking prostor i sl)

Mera 1.2.4: Stavljanje aerodroma u funkciju razvoja turizma

Podcilj 1.3: Razvoj ljudskih resursa

Mera 1.3.1: Obuka i razvoj sposobnosti privatnog sektora za rad u turizmu.

Mera 1.3.2: Obuka i razvoj sposobnosti javnog sektora, pre svega Turističkih organizacija

Poseban cilj 2: Pozicionirati turističku regiju na domaćem i međunarodnom tržištu sa autentičnim turističkim proizvodima

Podcilj 2.1: Uspostaviti model upravljanja destinacijom

Mera 2.1.1: Uspostaviti sistem upravljanja koji će na bolji način podržati dalji razvoj turizma na lokalnom, i regionalnom nivou

Mera 2.1.2: Razvijati i podržavati partnerstva organizacija privatnog i javnog sektora

Podcilj 2.2: Unaprediti marketing i bolje iskoristiti prednosti nove tehnologije i pre svega interneta

Mera 2.2.1: Uspostaviti sistem regionalnog marketinga i uraditi Marketing strategiju

Mera 2.2.2: Stvoriti jasan i prepoznatljiv identitet regije

Mera 2.2.3: Maksimalno koristiti nove tehnologije (Internet, mobilne aplikacije) kako za promociju, tako i za prodaju

Poseban cilj 3: Održivi razvoj

Mera 3.1: Izgraditi društvenu svest, edukovati i uključiti lokalne zajednice u ekološki održive inicijative u oblasti turizma.

Mera 3.2: Odrediti upravljače turističkih prostora za lokalitete koji trenutno nemaju upravljača

Mera 3.3: Uspostaviti bolju saradnju sa institucijama na republičkom nivou u cilju koordinacije aktivnosti

Mera 3.4: Očuvanje prirodnih i kulturnih vrednosti.

STRATEGIJA RAZVOJA

Ključni faktori uspeha

Kompletna analiza situacije I trenutnog stanja, uključujući valorizaciju turističkih atrakcija i sagledane prednosti, nedostatke, mogućnosti i šanse turističke destinacije, definisali su osnovne odrednice i ključne faktore razvoja turizma na ovom području

Osnovne odrednice strategije:

Integrirani pristup upravljanja
Održivo orijentisani razvoj
Jasna diferencijacija i stvaranje međunarodno prepoznatljivog i konkurentnog turističkog proizvoda
Valorizacija postojećih resursa uz stvaranje dodatnih atrakcija
Ekonomski razvoj i osnaživanje destinacije

Ključni faktori uspeha:

Diferencijacija i tematizacija destinacije
Jasna institucionalna osnova
Centralizovani menadžment razvoja i marketinga
Sistem finansijske i savetodavne podrške preduzeticima, odnosno pružaocima turističke usluge
Upravljanje sistemom kvaliteta

ISPORUKA KVALITETNOG DOŽIVLJAJA⁶

1. Marketing i komunikacija

Doživljaj turista počinje i pre nego što stignu u destinaciju, formiraju mišljenje i ustanove da li žele da dodju ili da se vrate. Iz ovog razloga komunikaciju treba konstanto održavati sa ciljnim grupama, slati poruke i slike, ali ne na lažnim osnovama koje propagiraju nepostojeće iskustvo.

- Realizovati promotivne kampanje, ali razmisliti o impresiji i porukama koje se šalju, fokusirati se na ciljne grupe i koristiti njihovu reakciju za dalje unapredjenje
- Koristiti metode komunikacije, koji su u stanju da daju detaljnu i preciznu sliku oblasti, uključujući i dobro pripremljeni štampani materijal, dobro informisanje medija, i plan korišćenja Interneta
- Budite spremni na racionalizaciju marketinga, radeći zajedno na manjim kampanjama boljeg kvaliteta.
- Stvoriti mogućnost za informisanje na jednom mestu, uključujući i sistem rezervacije i kreiranja paketa
- Održavanje kontakta sa posetiocima kroz kreiranje baze podataka, komunikaciju mejlovima i sl..

⁶ Извор: Тоњардс љуалитс рурал тоурисм: Интегретед Љуалитс Манаџмент (ИЉМ) фор рурал дестинатионс, ец.еуропа.еу

- Uvek razmotriti da li bi bilo efikasnije promovisati destinaciju u regionalnim ili nacionalnim kampanjama nego na sopstvenim

2. Dobrodošlica , orijentacija i informacije

Pružanje prijateljske dobrodošlice posetiocima , obezbeđenje informacija koje su potrebne kada i gde turisti to žele, je od vitalnog značaja za kvalitet iskustva. E ikasan sistem informisanja može da ohrabri povratak posete, ali predstavlja i značajnu pomoć u upravljanju protokom posetilaca i njihovim odmorom.

- Pomoć domaćinima, kroz treninge, kako da predstave celo područje i mogućnosti za zabavu i aktivnosti i kroz obezbeđivanje materijala koje će moći da podele svojim gostima
- Pružanje informacija turistima kako bi se sa poštovanjem odnosili prema životnoj sredini, lokalnim običajima i načinu života
- Obezbediti da lokalne informacije u štampanom obliku budu dostupne turistima na svim ključnim lokacijama, kao i da informacije budu potpune, pravovremene, jasne i sa dovoljno detalja
- Pобољшaње kvaliteta lokalnih informativnih centara , uključujući radno vreme, kao i atrakcije koje treba da privuku ljude
- Sistem signalizacije na čitavom području
- Pratiti nove mogućnosti informacionih tehnologija , uključujući i info-kioske

3. Smeštaj

Postoji širok spektar smeštaja sa velikim rasponom cena, a druge strane, posetioci postaju sve zahtevniji u pogledu standarda objekata i udobnosti , ali su takođe u potrazi za osobenim tradicionalnim smeštajem i gostoprimstvom . Sloboda i fleksibilnost je takođe važna, posebno za porodice koje se bave izdavanjem smeštaja.

- Potrebno je vršiti kategorizaciju smeštaja i konstantno vršiti kontrolu kvaliteta
- Podstaci pružaoce smeštaja da se uključe u asocijacije i da i stvaraju ukoliko ne postoje i konstantno unapređuju kvalitet smeštaja
- Podstaci vlasnike smeštaja da koriste materijale koji odražavaju lokalnu destinaciju i aktivnosti , kao i da obezbede male dodatne usluge
- Obezbediti specijalizovani sistem označavanja ruralnog smeštaja

4. Lokalni proizvode i gastronomija

Pобољшaње kvaliteta lokalne hrane i rukotvorina pruža mogućnost ne samo da se posetiocima pruži poseban, ruralni i lokalno prepoznatljivo iskustvo, već i pomoć ruralnoj privredi i tradiciji. Jačanje veza između gastronomije i proizvodnje hrane pruža mogućnosti za istinski integrisano upravljanje kvalitetom.

- Pomoć umrežavanju lokalnih proizvođača hrane i zanatlija, i rad sa njima na poboljšanju kvaliteta proizvodnje
- Pобољшати mehanizme distribucije i načine promovisanja prodaje posetiocima
- Podstaci restorane da odražavaju tradicionalnu gastronomiju, kroz obuku, publicitet i specijalne događaje .

5. Atrakcije i događaji

Kvalitet doživljaja turista će delom zavistiti od asortimana i dostupnosti atrakcija i događaja. Treba izbeći uniformnost; ljudi putuju da bi videli različite stvari. Principi autentičnosti i različitosti su od posebnog značaja ovde.

- Proveriti reakciju posetioca na količinu i kvalitet atrakcije i događaja koji su im dostupni, uključujući ravnotežu otvorenog prostora i vlažnog vremena kao atrakcije.
- Odabrati maštovit način tumačenja ruralnog nasleđa koje odgovaraju mestu, i podstaknuti interesovanje različitih tipova posetilaca, uključujući i decu.
- Podstaknuti atrakcije koje su žive i omogućiti posetiocima da učestvuju.
- Obratiti posebnu pažnju na posebne lične kvalitete interpretacije koje pružaju lokalni vodiči i uvesti obuku gde je to potrebno.
- Kombinovati male atrakcije i događaje kako bi poboljšali kvalitet i uticaj, kroz zajedničke prijeme, staze, programe festivala i promotivne pakovanja.

6. *Rekreacija*

U mnogim ruralnim oblastima došlo je do brzog rasta tražnje za rekreacijom, posebno za pešačenjem i biciklizmom, ali i za ostalim aktivnostima, sa mnogo ljudi koji po prvi put učestvuju u aktivnim odmorima. Stoga, sva ruralna područja bi trebalo da obrate pažnju na kvalitet koji pružaju njihovi objekti, mada bi mogućnosti i prioriteti mogli da se razlikuju na različitim lokacijama.

- Uveriti se da operateri zadovoljavaju profesionalne sigurnosne standarde sporta koji je u pitanju.
- Tražiti sporazum o upravljanju količinom i uticajem korišćenja u osetljivim oblastima.
- Kreirati pešačke i biciklističke staze da bi se zadovoljili različiti nivoi korisnika, uključujući i veze ka selima i mestima kulturnog nasleđa.
- Ohrabriti veze između pružaoca aktivnosti i drugih turističkih preduzeća, uključujući i mogućnost da se zaključeni paketi i izgubljeni aranžmani susretu sa posebnim zahtevima posetilaca na aktivnim praznicima.
- Poboljšati lokalne sportske i rekreativne objekte za zajedničko korišćenje od strane posetilaca i meštana.

7. *Životna sredina i infrastruktura*

Glavni razlog zašto posetioci biraju ruralne turističke destinacije je da bi uživali u kvalitetu prirodnih i antropogenih ruralnih pejzaža. Održavanje kvaliteta životne sredine je od suštinskog značaja za draž destinacije kao i za održivost. Obezbeđenje prevoza i drugih lokalnih usluga treba da zadovolji potrebe posetilaca i lokalnog stanovništva i da se odrazi na politiku zaštite životne sredine.

- Tražiti da se poveća udeo posetilaca koji koriste javni prevoz da bi došli i putovali u destinaciji, poboljšanjem njegovog kvaliteta i povećanjem njegovog utiska kroz dobro planirane trase, integrisani raspored i promociju.
- Podsticanje lokalnih usluga kao što su prodavnice i banke da odražavaju potrebe posetilaca.
- Obezbediti da politika planiranja korišćenja zemljišta odražava turističke strategije, kontrolišući loš razvoj i dajući pozitivne smernice o odgovarajućem dizajnu.
- Uključiti sva obeležena zaštićena područja u lokalna turistička planiranja i akcije.
- Podsticati i podržavati lokalno stanovništvo da poboljša okruženje u svojim selima i okolini, kroz saradnju, akcione grupe i druge stimulativne mere.
- Obavestiti posetioce o problemima životne sredine u okruženju i zatražiti njihovu podršku.
- Podstaknuti tuoperatore da budu više ekološki orijentisani, kroz obuku, savete i obeležavanje.

- Gde je potrebno, razmotriti uspostavljanje šeme sveobuhvatnog unapređenja i upravljanja, uključujući turizam, lokalne zajednice i ekološke organizacije.

JACANJE MENADŽMENTA KVALITETA I PROCES PRAĆENJA

a) Razumevanje potreba posetilaca i videti da su ispunjene

Osnovni zahtev bilo koje destinacije koja sprovodi integrisano upravljanje kvalitetom je proces razumevanja zahteva posetilaca i provere da li su oni ispunjeni. Povratne informacije bi trebalo da pomognu da vode poboljšanju kvaliteta.

- Istraživanje slike i očekivanja od oblasti koje drže potencijalni posetioci, sa mišljenjem kreatora kao što su turoperatori i novinari.
- Preduzeti redovne preglede posetilaca širom destinacije u oblasti koja traži detalje o tipovima posetioca koji dolaze i specifičnih informacija o potrebama i zadovoljstvima.
- Rad sa lokalnim preduzećima na sistemu koji omogućava svim posetiocima da daju povratne informacije kroz formu komentara, knjige sugestije, upitnika u publikacijama i sl.
- Obezbediti da je proces upravljanja bilo kojom žalбом efikasan i ljubazan, i dovodi do akcije ispravljanja gde je to potrebno.
- Vodite računa da dobije mišljenje o potrebama posetioca od ljudi koji ih susreću svakog dana, kao što su stanodavci, osoblje u informativnom centru, itd.

b) Podešavanje, provera i standardi komunikacije

Proces uspostavljanja i provere standarda za različite turističke objekte i usluge u destinaciji je važan za kvalitet, ali može biti dugotrajan i treba da bude dobro planiran. Sedam vrsta standarda kvaliteta su:

1. Minimalno prihvatljivi standardi;
2. Tehnički nivo objekata i usluga;
3. Posebni kvaliteti usluga i iskustvo koje se nudi;
4. Kvaliteti autentičnosti, koji odražavaju destinaciju;
5. Sposobnost da zadovolje posebne potrebe;
6. Ekološki standardi;
7. Standardi upravljanja praksom

- Izabrati koje vrste standarda kvaliteta su najvažnije za odredište i strategiju kvaliteta.
- Odlučiti koje vrste preduzeća i aktivnosti trebaju biti predmet formalnog standarda i postaviti ciljeve za procenat onih koji bi trebalo da budu pokriveni.
- Podstaknuti maksimalno učešće u bilo kojim relevantnim nacionalnim i sektor-nivo standardima kvaliteta i proverama postupaka, uključujući i programe koje vode organizacije i agencije specijalizovane u seoskom turizmu, kao što je agroturizam organizacije.
- Raditi sa grupama lokalnih mreža na uspostavljanju neke posebnih lokalnih standarda i provera postupaka koji se mogu smatrati neophodnim ili korisnim, koji se grade na ali ne kopiraju iznad navedene.
- Identifikovati standarde kvaliteta za funkcionisanje sopstvenih turističkih usluga destinacija, kao što su brzina odgovaranja upita.
- Učestvovati u studijama koje proveravaju i upoređuju ukupan kvalitet destinacije, kao što je upotreba tajnih kupaca i komparativna benčmarking studija.

c) Rad sa ljudima na obuci i poboljšanju kvaliteta

Proces unapređenja kvaliteta u skladu sa identifikovanim standardima zahteva bliska saradnju svih učesnika u turizmu u destinaciji, i dobro konstruisanu obuku i programe pomoći koji zadovoljavaju njihove potrebe.

- Spojiti preduzeća u turizmu u grupe lokalnih mreža, gde mogu da se identifikuju potrebe, da podstiču jedni druge kroz demonstracije i plan zajedničke akcije.
- Dizajnirati programe obuke da bi se podstaklo učešće, sa dobro ciljanim kratkim kursovima i ugrađenim podsticajima.
- Obezbedi pristup obuci o brizi o korisnicima, tehničkim veštinama, lokalnom znanju, održivosti i ukupnom poslovnom menadžmentu, prema potrebi. Gde je moguće koristi profesionalno osnovan i verifikovan modul obuke i materijal.
- Obratiti posebnu pažnju na pomoć malim seoskim preduzećima da odrede pravu cenu u odnosu na ponuđeni kvalitet.
- Obratiti pažnju o potrebama za obukom i motivacijom lokalnih turističkih kadrova u destinaciji, kao što su informacioni centar za osoblje i vodiče.
- Obezbediti, ili ukazati na, izvore praktičnih saveta o poboljšanju kvaliteta i povezati to sa finansijskom pomoći gde je to moguće.

d) Praćenje uticaja na lokalnu ekonomiju, zajednicu i okruženje

Kao i dobijanje povratne informacije od posetilaca, tako je važno da se održi provera šireg uticaja turizma, da bi se mogla izvršiti prilagođavanja iz oblasti menadžmenta, sa ciljem da se doprinese održivom razvoju turizma.

- Postaviti mehanizam za dobijanje redovne povratne informacije od preduzeća za nivo performansi i opšte stavove o tržištu destinacije i posetilaca.
- Pratiti uticaj na lokalnu ekonomiju kroz prikupljanje podataka o nivoima potrošnje od strane posetilaca i količine zapošljavanja u turizmu.
- Prikupiti povratne informacije iz lokalne zajednice, na primer kroz redovne otvorene sastanke i kontakt sa organizacijama zajednica.
- Održavati provere o mogućim uticajima na životnu sredinu, kroz posmatranje, održavanje zapisa razvoja, tražeći stavove posetilaca i stanovnika i proveru nivoa zagađenja.

IDENTIFIKACIJA I POTENCIJAL KLJUČNIH TURISTIČKIH PROIZVODA

Turistički proizvod podrazumeva ukupna iskustva turista koja zadovoljavaju njihova očekivanja, uključujući iskustva sa smeštajem, prirodnim i kulturnim atrakcijama, zabavom, prevozom, ugostiteljstvom, domaćinima i slično.

U skladu sa Master planovima za Kopaonik i Goliju, kao Strategijama razvoja ruralnog turizma i turizma Srbije, za ovu destinaciju predloženi su sledeći ključni turistički proizvodi:

1. Planinski (letnji i zimski) aktivni odmor

OPIS PROIZVODA

Aktivni planinski odmor sastoji se od nekoliko segmenata koji su identifikovani na osnovu postojeće resursno atrakcijske osnove. Trenutno je razvijen ski centar Kopaonik, ali postoje veliki potencijali na Goliji i Goču. Zaštićena prirodna područja omogućuju i druge specijalne interese, kao što je birdwatching i sl... Planinski odmor je turistički proizvod koji je baziran na celogodnjoj ponudi

OBLICI PROIZVODA

- Skijanje, nordijsko skijanje, sankanje, klizanje, snowboarding
- Pješačenje, biciklizam, šetnja, jahanje, itd.
- Aktivnosti na jezerima i rekama (rafting, ribolov, itd.)
- Paragliding i slično
- Pripreme sportista
- Porodični odmori
- Team building aktivnosti u prirodi
- Dečji izleti i radionice

SADRŽAJI, USLUGE I OPREMA

- Sadržaji i oprema za sportske / rekreacijske aktivnosti
- Mogućnost najma / kupovine opreme potrebne za aktivnosti
- Medicinska i spasilačka podrška
- Škole, kursevi, takmičenja, manifestacije i slično
- Animacija, programi, koncerti sa temom
- Ugostiteljski sadržaji u blizini
- Odgovarajuća gastronomska ponuda zdrave hrane
- Turistička infrastruktura / atrakcije povezane sa sportsko-rekreativnim aktivnostima

CILJNI SEGMENTI

- Aktivni individualci (do 50 godina)
- Porodice sa decom
- Dečije grupe
- Mlađa populacija (18 – 25 godina)
- Grupe

GEO TRŽIŠTA

Srbija, Crna Gora, strani rezidenti u Srbiji, Nemačka, Italija, Velika Britanija, Slovenija, Češka, Slovačka, Francuska

DISTRIBUCIJA / KOMERCIJALIZACIJA

- Saradnja sa specijalizovanim tour operatorima i putničkim agencijama kroz uključivanje destinacije u kataloge, odnosno kroz kreiranje povoljnih "inclusive" paketa (koji uključuju transport i smeštaj).
- Otvaranje centralnog internet portala destinacije sa opcijom rezervisanja smeštaja, kao i sa svim relevantnim informacijama o ponudi kako za letnju, tako i za zimsku sezonu.
- Saradnja sa destinacijama u bližoj okolini, kao i sa drugim planinskim i jezerskim destinacijama, usled zajedničke promocije i nastupa na tržištu.
- Bliska saradnja sa pružaocima raznih aktivnosti u destinaciji.

2. Zdravstveni turizam – wellness

OPIS PROIZVODA

Očuvanje zdravlja predstavlja opšti trend. Ova turistička destinacija ima verovatno najviše termomineralnih izvora. Vrnjačka Banja je jedna od najposećenijih turističkih destinacija u Srbiji, gde je potrebno raditi samo na unapređenju usluge i dodatnom marketingu. Ostale Banje se mogu razvijati na srednji (Gornja Trepča), odnosno duži rok. Kopaonik je takođe može razvijati ovaj vid turizma

OBLICI PROIZVODA⁷

- **Destination Spa** – Spa čija je glavna uloga da se pruži klijentima mogućnost odabira, a povezano s poboljšanjem životnog stila, kao i poboljšanja zdravstvenog stanja kroz profesionalne spa usluge, fitness, obrazovne programe, odnosno smeštaj u sklopu centra. Spa jelovnik je na posebnoj ponudi usluga.
- **Medical Spa** – Primarna mu je uloga pružanje kompletne zdravstvene i wellness usluge u ambijentu koji integrira spa usluge sa konvencionalnim i posebnim tretmanima i terapijama. U ovoj kategoriji se predviđa najveći rast u sledećih desetak godina jer je sve veća potražnja za holističkim medicinskim tretmanima i terapijama.
- **Mineral Springs Spa** – Spa koji u svojoj ponudi ima prirodne mineralne, termalne ili druge izvore koji se koriste u svrhu hidroterapijskih tretmana. Ova vrsta spa centra je najtipičnija za evropski spa / wellness sektor.
- **Resort / hotel Spa** – Spa u sklopu hotela ili resorta koji pruža profesionalne spa usluge, fitness i wellness komponente sa spa jelovnikom. Druga po veličini od svih sedam kategorija, usled činjenice što ju je hotelska industrija prihvatila kao standard u cilju povećanja profitabilnosti, ali i zbog sve veće preferencije gostiju za ovom vrstom ponude.

SADRŽAJI, USLUGE I OPREMA

- Laka dostupnost
- Visko kvalitetan kadrovski potencijal
- Specijalizovani kapaciteti i usluge za zdravstvene tretmane
- Savremena tehnička opremljenost
- Rezervacioni sistem
- Medjunarodni sistem kvaliteta
- Komplementarna ponuda – mogućnost za zabavu, škole zdravlja, kursevi, animacija i sl
- Ugostiteljski sadržaji višeg ranga
- Kvalitetna trgovinska mreža
- Odgovarajuća gastronomska ponuda zdrave hrane
- Turistička infrastruktura / atrakcije povezane sa rekreativnim aktivnostima

CILJNI SEGMENTI

- Individualci (do 50 godina)
- Parovi bez dece
- Male grupe

GEO TRŽIŠTA

Srbija, strani rezidenti u Srbiji, Nemačka, Italija, Austrija, Rusija, Holandija, Skandinavija

DISTRIBUCIJA / KOMERCIJALIZACIJA

- Razvoj centralnog informativnog sistema preko kojeg se sve zainteresovane osobe mogu direktno da se upoznaju sa određenim spa centrom, odnosno spa ponudom.
- Postavljanje celokupne spa ponude neke destinacije na Internet (smeštaj, vrste tretmana i

⁷ Klasifikacija Medjunarodne Spa Asocijacije

terapija koje se obavljaju, imena i specijalizacije medicinskog osoblja, vrsta jelovnika, ponude kozmetičkih i ostalih proizvoda), uključujući i mogućnost direktne rezervacije svih programa.

- Saradnja sa specijalizovanim tour operatorima, kroz uključivanje ponude u kataloge i brošure.
- Uska saradnja sa specijalizovanim proizvođačima kozmetičkih i drugih povezanih proizvoda (tzv. "joint venture marketing").
- Razvoj programa lojalnosti.

3. Ruralni turizam i gastronomija

OPIS PROIZVODA

Ruralni turizam podrazumeva i uključuje spektar aktivnosti, usluga i dodatnih sadržaja koje organizuje ruralno stanovništvo na porodičnim gazdinstvima. Ovaj proizvod otvara turističkoj tražnji kulturnu baštinu, reke ili jezera, gastronomiju i životne vrednosti lokalnog stanovništva. Na ovom području najrazvijeniji je na teritoriji Gornjeg Milanovca, a postoji velikipotencijal na Goliji, Goču, teritoriji Čačka

OBLICI PROIZVODA

- *Agroturizam* – turisti posmatraju i učestvuju u tradicionalnim poljoprivrednim radovima,
- *Aktivnosti u prirodi* - rekreacija i odmor (lov, ribolov, jahanje, biciklizam, planinarenje, pešačenje),
- *Eko-turizam* - turizam koji podržava zaštitu prirodnih resursa i njihovu konzumaciju
- *Ruralno iskustvo* - turisti uživaju u svakodnevnom seoskom životu,
- *Etno – turizam* - Događaji, festivali, gastronomija, kultura, istorija, arheologija i ostale karakteristike ruralnog područja

SADRŽAJI, USLUGE I OPREMA

- Prostor za prihvatanje grupa
- Posebno oblikovani itinereri i rute sa temom gastronomije
- Aktivnosti / kursevi povezani sa procesom pripreme hrane
- Certifikati porekla (oznake)
- Sistem sigurnosti
- Mogućnost kupovine tipičnih proizvoda direktno od proizvođača
- Tematski muzeji, izložbe, manifestacije, i slično
- Sistem označavanja
- Područja za piknik, rekreaciju
- Tematski organizovane manifestacije (Kupusijada I sl..)

CILJNI SEGMENTI

- Porodice sa decom
- Bračni parovi bez dece (penzioneri)
- Individualci/ grupe koji dolaze radi aktivnosti i specijalnih interesa

GEO TRŽIŠTA

Srbija, Crna Gora, strani rezidenti u Srbiji, Nemačka, Italija, Makedonija, Slovenija, Grčka

DISTRIBUCIJA / KOMERCIJALIZACIJA

- Razvoj centralnog rezervacionog sistema u ruralnom turizmu na nivou destinacije (regije), te naknadno povezivanje sa rezervacionim sistemima ruralnog turizma u Evropi.
- Kreiranje sistema standarda ponude ruralnih objekata (kvalitet smeštaja, prehrana,

zaposleni, stavljanje ponude na Internet).

- Kreiranje kalendara i vremenskog rasporeda lokalnih događaja, slavlja i festivala, s ciljem unapređenja prodaje na domaćem tržištu.
- Pokretanje međuregionalne (i/ili prekogranične) saradnje.
- Izrada specijalizovanih brošura
- Direktna prodaja

4. Poslovni turizam i MICE

OPIS PROIZVODA

Organizovan oblik putovanja povezan sa poslovnim motivima: Individualna i grupna putovanja zbog poslovnih, razloga, sastanaka, incentive putovanja, kongresa, konferencija, kao i poseta izložbi i sajмова. Vrnjačka Banja I Kopaonik već su tržišni pozicionirani na teritoriji Srbije ovom segmentu. Gradski centri: Čačak I Kraljevo su takođe pogodni za ovu vrstu turističkog proizvoda

OBLICI PROIZVODA

- Individualna poslovna putovanja i sastanci,
- Motivaciona ("incentive") putovanja, seminari,
- Programi obrazovanja i treninga,
- Kongresi, konvencije i korporativni poslovni sastanci

SADRŽAJI, USLUGE I OPREMA

- Kvalitet/kapacitet hotela
- Konferencijske sale, sale za sastanke I sl
- Tehnička opremljenost (simulacioni prevod, isl)
- Rezervacioni sistem
- Komplementarna ponuda – mogućnost za zabavu
- Ugostiteljski sadržaji višeg ranga
- Kvalitetna trgovinska mreža
-

CILJNI SEGMENTI

- Korporativni poslovni gosti
- Individualni poslovni gosti
- Institucije javne vlasti
- Republičke i regionalne agencije
- Udruženja, nevladine organizacije, međunarodne organizacije

GEO TRŽIŠTA

Srbija, Crna Gora, strani rezidenti u Srbiji, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Bugarska, Rumunija, Mađarska, Slovenija, Austrija, Grčka, Nemačka, Italija

DISTRIBUCIJA / KOMERCIJALIZACIJA

- Vrlo je važna uska saradnja sa globalnim organizatorima MICE događaja (tzv. Meetings planerima ili meetings organizatorima, ali i sa putničkim agentima), koji će određenu destinaciju ubaciti u svoje kataloge i baze podataka.
- Dostupnost svih važnih podataka na Internetu (konferencijski kapaciteti, hoteli, informacije o prevozu, destinaciji I sl...
- Nacionalni kongresni Biro

5. Specijalni interesi

OPIS PROIZVODA

Proizvod posebnih interesa sastoji se od više tržišnih niša. Proizvodi specijalnih interesa su vezani za određenu sezonu, ali pošto postoji veliki broj tržišnih niša, proizvod je aktivan tokom cele godine i na teritoriji celokupne destinacije.

OBLICI PROIZVODA

- Aktivnosti u prirodi: kampovanje, Pešačenje, biciklizam, šetnja, jahanje, rafting, ribolov, itd.
- Gledanje ptica, caveing,
- Verski turizam: Posete manastirima i crkvama,
- Kulturni turizam: Posete izložbama, galerijama, manastiri, crkve, Tvrđave, kružne ture /TransRomanica

SADRŽAJI, USLUGE I OPREMA

- Raznovrsnost ponude – kultura, istorija, interpretacija istorijskih događaja
- Vizitorski centri, vidikovci
- Muzeji, galerije, letnje pozornice
- Organizovanje obilazaka kulturno-istorijskih atrakcija (TransRomanica, tura tvrđava i sl.)
- Sistem signalizacije specijalizovanih ruta
- Informativna dokumentacija, brošure, vodiči, i slično
- Mogućnost kupovine suvenira
- Gastronomska ponuda
- Ponuda tematske zabave (predstave, tradicionalne igre, prikaz načina života, kostimirani vodiči i slično)
- Komplementarna ponuda
- Dobro organizovan javni prevoz

CILJNI SEGMENTI

- Individualci (do 50 godina)
- Porodice sa decom
- Manje grupe

GEO TRŽIŠTA

Srbija, Crna Gora, strani rezidenti u Srbiji, Nemačka, Italija, Slovenija, Češka, Slovačka, Francuska, Skandinavija, BRIC

DISTRIBUCIJA / KOMERCIJALIZACIJA

- Online Internet distribucija informacija i ponude (smeštaj, aktivnosti, kontakti), s maksimalno personalizovanim pristupom u kreiranju odmora.
- Direktni marketing putem pošte, slanjem brošura, posebnih ponuda i informacija postojećoj bazi klijenata ciljajući na "word of mouth" predaju (Specijalizirani vodiči / informatori)
- Profesionalnost i neposrednost osoblja
- Profesionalni vodiči
- Profesionalizirana i specijalizirana usluga informisanja u turističkim organizacijama
- Uključenje u kataloge specijaliziranih turoperatora

6. Događaji i manifestacije.

OPIS PROIZVODA

Svaki događaj ima svoju tradicionalnu, kulturološku i istorijsku vrednost, što ga čini izuzetno atraktivnim za turističku valorizaciju. U postojećim okolnostima događaji i manifestacije nemaju dovoljno snažnu privlačnu snagu da bi se koristili za promociju turizma same destinacije i uticali na kreiranje imidža. Međutim, obzirom na široku lepezu događaja i manifestacija na ovom području od kojih neke generišu i nekoliko stotina hiljada posetilaca, ovaj turistički proizvod može imati značajnu ulogu u budućem periodu

OBLICI PROIZVODA

- Kulturne proslave – Karnevali, festivali, tradicionalni događaji, verske proslave,
- Ekonomske manifestacije - sajmovi, konferencije
- Umetnost i zabava – Koncerti, izložbe,
- Sportska takmičenja – sportske igre, profesionalna i amaterska takmičenja, dečija takmičenja
- Obrazovni događaji - ečija takmičenja i zabavni program
- Privatni događaji

SADRŽAJI, USLUGE I OPREMA

- Dobar pristup i mobilnost
- Informativna dokumentacija, brošure, vodiči
- Raznolika komplementarna ponuda
- Sistem označavanja
- Različite aktivnosti u sklopu događaja
- Mogućnost kupovine lokalnih suvenira
- Osigurani prostori za parkiranje
- Kvalitetan smeštaj u blizini mesta održavanja događaja
- Raznovrsna gastronomska ponuda sa lokalnim specijalitetima

CILJNI SEGMENTI

- Individualci
- Porodice bez dece/ penzioneri
- Mlađa populacija (18 – 25 godina)
- Grupe

GEO TRŽIŠTA

Srbija, Crna Gora, strani rezidenti u Srbiji, Makedonija, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Bugarska, Grčka

DISTRIBUCIJA / KOMERCIJALIZACIJA

- Internet portali
- Publikacije
- Oglašavanje
- Sajmovi turizma
- Press putovanja
- Izleti upoznavanja

AKCIONI PLAN / STRATEŠKI PROJEKTI

R.br	Naziv projekta	Lokacija	Vrsta investicije	Implementacija	Procena na vrednost projekta
------	----------------	----------	-------------------	----------------	------------------------------

[illegible]

9	Program razvoja seoskog turizma u regiji									2015	7.000
10	Izgradnja Centra dobrodošlice u Gornjem Milanovcu (USP)									2014	50.000
11	Avantursitički park na Rudniku									2019	150.000
12	Umetnički reciklažni centar									2020	200.000
13	Tematski park "Takovo"									2017 - 022	450.000
14	Turističke ture u regiji										
	Putevima romaničke kulture - TRANSROMANICA (postavljanje signalizacije, izrada promo materijala)									2013	70.000
	Etno - gastrri ruta									2014	200.000
	Ruta "Putevima stare srpske države"									2015	200.000
	Ruta "Tvrdjave na Ibbru"									2016	300.000
15	Izrada Programa rehabilitacije banja (Mataruška, Bogutovačka, Ovčar Banja, Gornja Trepča, Jošanička Banja)									2015-2017	150.000
16	Izrada Master plana razvoja turističke destinacije Vrnjačka Banja									2014	100.000
17	Elaborati za proglašenje turističkog područja Mataruške i Bogutovačke banje									2014 -2015	70.000
18	Rekonstrukcija centralnog Vnjakovog parka									2013	60.000
19	Izgradnja zone zabave bez ograničenja u nenaseljenom delu opštine blizu Zapadne Morave									2018	400.000
	Izgradnja Aqua parka u Vrnjačkoj Banji									2020	5.000.000
20	Uredjenje korita Vrnjačke reke									2016	90.000
21	Izgradnja vizitorskog centra u Ovčar Banji									2017	80.000
22	Sistem biciklističkih staza u regiji									2019	500.000
23	Izgradnja i uredjenje trim staza na Goču									2020	120.000
24	Izgradnja vidikovaca na Goču									2016	70.000
25	Edukacija zaposlenih u javnom sektoru u turizmu									2012- 2022	100.000
26	Edukacija zaposlenih u privatnom sektoru u turizmu (business oriented)									201 - 2022	100.000
27	Edukacija seoskog stanovništva za bavljenje turizmom									201 - 2022	100.000
28	Razvoj i unapredjenje smeštajnih kapaciteta									2012 -2022	15.000.000
29	Formiranje Fonda za podršku razvoju turizma									2017	500.000
30	Program za razvoj manifestacionog turizma									2015	15.000

Napomena: U akcioni plan ubačeni su svi strateški projekti predviđeni Master planovima za razvoj turističkih destinacija Kopaonik i Golija, kao i Nacionalnog programa razvoja ruralnog turizma. **Projekti obeleženi žuto se realizuju na teritoriji Ivanjice . proveriti sa RG**

UPRAVLJANJE NA OPERATIVNOM NIVOU

Za realizaciju Programa razvoja turizma potrebno je ustanoviti upravljački mehanizam. U utvrđivanju upravljačke strukture potrebno je poći od trenutnog stanja, zakonske regulative i već predloženih modela u usvojenim razvojnim dokumentima (master plan Kopaonika i Golije, Strategija razvoja turizma RS, Nacionalni master plan razvoja ruralnog turizma RS)

U svim lokalnim samoupravama planskog područja postoje lokalne turističke organizacije koje imaju, pre svega, promotivnu ulogu. Razvojna komponenta koja se odnosi na razvoj turizma nije nigde posebno definisana, već su nosioci ove funkcije različiti od projekta do projekta.

Dva najveća investiciona područja planirana Master planovima, trenutno jesu Kopaonik i Golija. Ovim master planovima predviđeno je formiranje DMO za svaku od destinacija, kao partnerstvo privatnog i javnog sektora, a koji treba da imaju razvojnu funkciju.

Upravljanje na operativnom nivou treba da se odvija u dva nivoa, i to:

Lokalni nivo: Lokalna akciona grupa (LAG) koja treba da bude formirana od predstavnika svih sektora i koja bi trebalo da u koordinaciji sa lokalnom turističkom organizacijom (LTO) radi na realizaciji programa i projekata od lokalnog značaja

Regionalni nivo: za projekte od regionalnog značaja

Imajući u vidu trenutno stanje, i još uvek nedefinisani stav lokalnih samouprava postoji nekoliko opcija za upravljanje implementacijom programa razvoja turizma:

1. Osnovati Savet za razvoj turizma regije na neinstitucionalnoj osnovi, koji će pratiti realizaciju i inicirati realizaciju projekata. Savet bi se sastajao povremeno, predsedavanje Savetom na rotacionoj bazi. Predstavnici Saveta moraju biti predstavnici lokalnih samouprava sa uticajem na donošenje odluka na lokalnom nivou.
2. Osnovati Regionalnu turističku organizaciju, kao ustanovu koja bi se bavila objedinjenom promocijom cele regije, ili Regionalnu destinacijsku menadžment organizaciju koja bi imala i razvojnu komponentu
3. Pridružiti se postojećoj Turističkoj organizaciji Zapadna regija

U svakom slučaju, sistem upravljanja trebalo bi da bude organizovan kao integrisani sistem svih učesnika, gde postoji koordinisan način upravljanja i odlučivanja. Ovakav sistem upravljanja ima dva cilja:

1. Povećanje lokalnih prihoda i zaposlenosti kroz turizam
2. Sigurnost da razvojem turizma neće biti ugrožena životna sredina, niti kvalitet života ljudi

Integrisani sistem upravljanja kvalitetom, međutim, ne treba posmatrati kao put do instant uspeha, već kao proces koji treba da dovede do ključnih prednosti na kojima se može graditi uspeh.

Dva ključna elementa ovog pristupa jesu:

- Fokus na posetioce/turiste, unapređenje kvaliteta usluga, zadovoljavanje njihovih potreba i kreiranje aktivnosti, tako da se vrate ponovo ili preporuče drugima
- Uključivanje lokalnog stanovništva i lokalne turističke privrede u upravljanju destinacije, kao učesnici i kao korisnici procesa upravljanja.
- Monitoring i unapređenje, kao kontinuirani proces

Integrisani sistem upravljanja mora da se zasniva na nekim bitnim pretpostavkama:

- Više lokalne svesti i podrške za turizam generalno u destinaciji, među lokalnim ljudima i u svim oblastima
- Bolja koordinacija između lokalnih turističkih preduzeća (između njih samih), ali i sa javnim sektorom kroz veću podršku, učešće u upravljanju i marketingu destinacije.
- Pобољшан imidž destinacije koje se pravi, a ne na osnovu neistinitih očekivanja.
- Set turističkih proizvoda koji se mogu promovisati sa poverenjem.
- Povećanje zadovoljstva korisnika
- Bolje poznavanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških uticaja turizma i sposobnost da se prilagodi.

PRAĆENJE I OCENA REALIZACIJE STRATEŠKOG PLANA

Praćenje realizacije strateškog plana (monitoring) je kontinuiran proces, koji se mora započeti od trenutka sprovođenja strateškog plana. Kratkoročni pregled rezultata dobijenih putem monitoringa omogućuje neposredan

uvid i saznanja o napretku određenog projekta. Lokalne turističke organizacije će pratiti sprovođenje strategije na mesečnoj, tromesečnoj, šestomesečnoj i godišnjoj osnovi i o tome redovno izveštavati javnost.

Kratkoročno praćenje sprovođenja strategije će omogućiti da se na vreme uoče probleme i nedostaci u implementaciji projekata i ukaže ako nešto treba prilagoditi ili izmeniti u hodu. Na taj način, neuspeh će biti sveden na najmanju moguću, a rizici na vreme uočeni. To će, takođe, omogućiti odgovarajuću kontrolu, kako od strane opštinskog rukovodstva, tako i od strane šire javnosti.

Srednjeročni pregled odnosi se na utvrđivanje konkretnih rezultata i ključnih koraka u sprovođenju projekata. To će nam pomoći da procenimo konkretan učinak, da uočimo prednosti i nedostatke i utvrdimo potrebu za uvođenjem promena u pristupu.

Dugoročno praćenje i ocena usredsređuju se na uticaj i efekta projekata na ukupno poboljšanje ekonomije i životnog standarda stanovništva. Tako ćemo moći da uočimo značajne promene u ključnim oblastima razvoja, da procenimo koliko su te promene održive i kakve smo pouke izvukli.

218.

Скупштина општине Горњи Милановац, на основу члана 32. Закона о локалној самоуправи ("Сл. гласник РС", број 129/07), члана 41. Закона о запошљавању и осигурању за случај незапослености („Сл. гласник РС“, број 36/2009 и 88/2010), члана 42. Статута општине Горњи Милановац ("Сл. гласник општине Горњи Милановац", број 20/08, 3/11 и 29/12) и члана 131. став 2. Пословника Скупштине општине Горњи Милановац ("Сл.гласник општине Горњи Милановац", бр. 21/08, 21/09 и 3/11), на седници одржаној 30. јануара 2013. године, донела је

О Д Л У К У
О УСВАЈАЊУ ЛОКАЛНОГ АКЦИОНОГ ПЛАНА ЗАПОШЉАВАЊА
ОПШТИНЕ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ ЗА 2013. ГОДИНУ

Члан 1.

Овом Одлуком усваја се Локални акциони план запошљавања општине Горњи Милановац за 2013. годину.

Члан 2.

Средства за имплементацију Локалног акционог плана запошљавања општине Горњи Милановац за 2013. годину обезбеђена су у буџету општине Горњи Милановац за 2013. годину.

Члан 3.

Ова Одлука ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у „Службеном гласнику општине Горњи Милановац“.

Број: 2-06-5/2013

СКУПШТИНА ОПШТИНЕ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

ПРЕДСЕДНИК
СКУПШТИНЕ ОПШТИНЕ
Михаило Вучетић, с.р.

ЛОКАЛНИ АКЦИОНИ ПЛАН ЗАПОШЉАВАЊА
ОПШТИНЕ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ ЗА 2013. ГОДИНУ

Акционим планом запошљавања општине Горњи Милановац утврђују се приоритети и мере за унапређење запослености и смањење незапослености на територији општине Горњи Милановац.

Чланом 41. став 1. Закона о запошљавању и осигурању за случај незапослености („Службени гласник РС“, број 36/09 и 88/10) утврђено је да надлежни орган локалне самоуправе може, по прибављеном мишљењу Локалног савета за запошљавање, усвојити Локални акциони план запошљавања што истовремено представља и правни основ за доношење овог Акционог плана.

Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености у члану 60. предвиђа могућност да локална самоуправа која у оквиру свог локалног акционог плана обезбеђује више од половине средстава потребних за

финансирање одређених програма или мера активне политике запошљавања може поднети захтев Министарству за учешће у финансирању предвиђених програма и мера.

Услови за одобравање суфинансирања програма и мера активне политике запошљавања су да јединица локалне самоуправе има:

1. формиран Локални савет за запошљавање,
2. Донет Локални акциони план запошљавања за 2013. годину,
3. Обезбеђено више од половине потребних средстава за финансирање одређеног програма или мера активне политике запошљавања
4. Усклађене програме или мере активне политике запошљавања са приоритетима и циљевима локалног економског развоја и локалног тржишта рада

Акциони план садржи елементе предвиђене чланом 39. Закона о запошљавању и осигурању за случај незапослености:

1. макроекономски оквир за стварање и примену политике запошљавања;
2. стање и токове на тржишту рада, детаљно за наредну и оквирно за наредне три године;
3. циљеве и приоритете политике запошљавања;
4. програме и мере активне политике запошљавања за наредну годину, са одговорностима за њихово спровођење и потребним средствима;
5. финансијски оквир за политику запошљавања и изворе финансирања;
6. носиоце послова реализације Акционог плана;
7. категорије теже запошљивих лица које имају приоритет у укључивању у мере активне политике запошљавања;
8. индикаторе успешности реализације програма и мера из тачке 4. овог става;
9. друге елементе.

Спровођење Акционог плана и предвиђених приоритета и мера подразумева активно учешће и сарадњу свих институција и социјалних партнера. Из тог разлога је Општинска управа општине Горњи Милановац у припреми и изради Акционог плана користила податке Националне службе за запошљавање – филијале Чачак – испостава Горњи Милановац.

1 Географски подаци

Општина Горњи Милановац је једна од општина Моравичког округа којем припадају и град Чачак и општине Лучани и Ивањица. Територија општине захвата површину од 836 км² и 59 хектара. Општина Горњи Милановац посматрано са урбанистичког становишта је врло хетерогена средина и може се поделити у 3 урбанистичке целине:

1. Урбани делови општине
2. Приградска полуурбана насеља настала у селима: Неваде, Велереч, Грабовица и Брусница
3. Сеоска подручја са сеоским амбијентом и са заступљеном пољопривредом као занимањем.

Територију општине Горњи Милановац чине 63 насељена места, односно подручја катастарских општина које улазе у њен састав. Највеће катастарске општине су Коштунићи и Прањани, а најмање Враћевшница и Горњи Милановац. Од 63 насељена места Горњи Милановац је градско, а остала су сеоска. Градско подручје налази се између планина Рудник на северу и Вујан на југу и захвата котлину око реке Деспотовице.

Територија општине Горњи Милановац са севера се граничи са општинама Љиг и Аранђеловац, са североистока и истока са општином Топола, са југоистока и југа са општином Кнић и градом Чачком и са запада и северозапада са општинама Пожега и Мионица. Кроз територију општине протичу реке Деспотовица, Гружа, Дичина, Чемерница и Каменица.

Преко територије општине Горњи Милановац пролази Ибарска магистрала у дужини од 38 км. На територију општине долази из правца северозапада, прелази преко планине Рудник и даље на југ до Горњег Милановца, даље пролази кроз Брђанску клисуру и у Брђанима напушта територију општине. Преко Ибарске магистрале општина Горњи Милановац повезана је са Београдом који се налази на удаљености од 120 км. Велики значај има и регионални пут који повезује Горњи Милановац са Тополом и даље са Београдом. Сва насељена места повезана су локалним асфалтним путевима са регионалним путевима и Ибарском магистралом.

Започета изградња ауто-путског коридора Е763 (Београд–Јужни Јадран) јесте активност од примарног значаја за све општине кроз које траса пролази или их тангира, па тако и за општину Горњи Милановац кроз коју пролази у дужини од око 40 километара.

2 Историја

Горњи Милановац је основан 1853. године и један је од најмлађих градова Србије. Град је почео да се развија на месту званом Дивље поље које је припадало селу Брусница које је за време турске владавине било седиште турских

бегова. За окружног начелника у Брусницу 1850. године долази Младен Жујовић који увиђа непогодности Бруснице као насеља и чини све напоре да се насеље измести на погодније место – Дивље поље. Указом кнеза Александра Карађорђевића из 1853. године почиње изградња новог насеља које по реци добија име Деспотовац. Ове године биће обележено 160 година од оснивања града. Коначно име Горњи Милановац добија 1859. године Указом кнеза Милоша Обреновића. Горњи Милановац је иначе један од ретких градова у Србији чији су потпуни план града пре изградње пројектовали бечки архитекти. Град је саграђен као престоница Другог српског устанка. Таково, у коме је подигнут Други српски устанак налази се на 10 км од центра града. У току XIX века Горњи Милановац се брзо развија, а посебно трговина и занатство. Почетком XX века Горњи Милановац израста у значајан привредни, административно-политички и културни центар ширег подручја, које је као предеона целина позната под именом Таковски крај.

3 Образовање

На подручју територије општине Горњи Милановац постоји седам основних и три средње школе. Од седам основних школа три су сеоске (Прањани, Рудник и Таково), а четири градске школе. Средње школе су Гимназија, Економско-трговачка школа и Техничка школа.

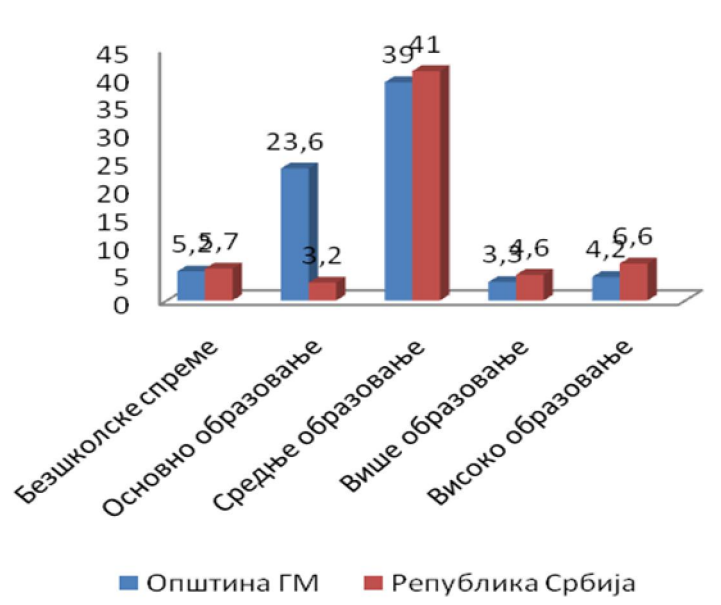
Табела 17. Структура становништва старог 15 и више година према школској спреми и писмености општине Горњи Милановац и Републике Србије, 2002. Година

		Општина ГМ (број)			Општина ГМ (%)			Република Србија(%)		
		Ук.	муш.	жене	Ук.	муш.	жене	Ук.	муш.	жене
Без школске спреме	Укупно	2143	363	1780	5,27	1,9	8,6	5,7	2,6	8,6
	неписмени	1164	129	1035	2,86	0,7	4,9	3,6	1,1	5,9
1-3 разреда основне школе	Укупно	1391	334	1057	3,42	1,7	5,0	1,9	1,3	2,8
	неписмени	15	3	12	0,03	0,01	0,05	0,04	0,02	0,06
4-7 разреда основне школе		8123	4070	4053	19,9	20,6	19,5	14,2	12,3	15,9
Основно образовање		9582	4650	4932	23,6	23,5	23,7	3,2	22,9	24,8
Средње образовање		15908	8467	7441	39,0	42,8	35,7	41,0	46,0	36,5
Више образовање		1338	674	664	3,3	3,4	3,2	4,6	4,9	4,2
Високо образовање		1677	955	722	4,2	4,9	3,5	6,6	7,4	5,8
Непознато		546	311	235	1,4	1,6	1,2	2,2	2,61	1,8
Неписмени укупно		1179	132	1047	2,9	0,7	5,0	3,7	1,2	5,9
Укупно становништво (>15)		40708	19824	20884	100	100	100	100	100	100

Извор: РЗС, „Попис становништва 2002.“

У погледу образовања становништва општине Горњи Милановац, највећи проценат становника има завршену средњу школу – 39,0%. На другом месту налази се становништво са основним образовањем – 23,6%, док проценат становништва са вишим и високим образовањем чини заједно 7,5% становништва. Општина Горњи Милановац има 5,2% лица без школске спреме.

Графикон 13. Структура становништва старог 15 и више година према школској спреми и писмености општине Горњи Милановац и Републике Србије у 2002. години

4 Становништво општине

Општина Горњи Милановац спада у ред општина у којима је број становника између два пописа смањен до 10 одсто. Према попису становништва из 2011. године укупан број становника општине Горњи Милановац износи 44.406.

Према попису становништва из 2002. године (Попис становништва 2002. године, СЗС, Београд), општина Горњи Милановац има 47.641 становника (Према првим резултатима пописа 2002. године, општина Горњи Милановац има 49.422 становника. У овај број су укључена избегла и расељена лица и лица која живе у иностранству).

Укупно становништво општине у периоду 1948-2002. године увећало се са 38.380 на 47.641 становника. У међупописном периоду 1991.-2002. године број становника општине је смањен за 1.699 становника (општина је 1991. године имала 49.340 становника), а у поређењу са бројем становника из Пописа 2002. године за 3.235 становника односно 6,7%.

Број становника према територијалној припадности

Табела: Број становника општине Горњи Милановац према територијалној припадности на основу пописа из 2011. године

	Број становника	%
Градско подручје	24.216	54,53
Сеоско подручје	20.190	45,46

Број становника насељеног места Горњег Милановца према последњем попису износи 24.216 што значи да се стопа демографског раста повећала за 1,33% у односу на 2002. годину.

На сеоском подручју општине Горњи Милановац забележен је пад броја становника у односу на попис из 2002. године и износи 20.190 становника, а стопа демографског раста негативна је и износи -17,8%.

Старосна структура становништва

Табела: Старосна структура становништва општине Горњи Милановац у 2011. години

Старост	Број становника	%
0-19	8.169	18,39
20-29	5.441	12,25
30-39	5.774	13,00
40-49	5.697	12,82
50-59	7.574	17,05
60+	11.751	26,46
УКУПНО	44.406	100,00

Последњи попис показује да удео старог становништва у општини износи 26,46%, чиме је увелико премашен критични праг старости од 12% када се нека средина сматра „старом“. Према демографским критеријумима, становништво општине Горњи Милановац се налази у стадијуму дубоке демографске старости (40,0). Насупрот томе, удео континента младог становништва (до 19 година) константно опада, а према попису из 2011. године износио је 18,39%.

Просечна старост и старење становништва

Табела: Просечна старост и старење становништва општине Горњи Милановац 2002. и 2011. године

Општина Горњи Милановац	Просечна старост		Индекс старења	
	2002.	2011.	2002.	2011.
	40.0	43.7	1.00	1.43

Становништво горњомилановачке општине у периоду 2002-2011. година континуирано стари. 2011. године индекс старења прешао је јединицу што говори да је становништво у поодмаклој старости.

Високи удели старог становништва погоршавају однос између бројности економски активног и неактивног становништва што се одражава на доходак по становнику. Старосна структура је далеко повољнија у градским него у сеоским насељима. У градским насељима становништво је млађе и са релативно умереним уделом старијег становништва. У осталим насељима процес демографског старења је већ увелико у току, у њима су удели старог становништва готово дупло већи него у градским насељима.

Коефицијент укупне старосне зависности

Табела: Коефицијент укупне старосне зависности становништва општине Горњи Милановац 2002. и 2011. године

Коефицијент укупне старосне зависности	
2002.	48,6
2011.	47,2

Посматрајући општину Горњи Милановац у целини може се закључити да је на 100 становника старосне доби од 15-64 године у 2002. години долазило 48,6 становника који припадају категорији од 0-14 и 65 и више година. У 2011. години овај коефицијент је био, 47,2 становника што говори да имамо велику оптерећеност економски активног економски неактивним становништвом.

Општа стопа и специфичне стопе активности мушкараца и жена

Табела: Општа стопа активности и специфичне стопе активности мушкараца и жена у 1971. и 2002. години у општини Горњи Милановац (у %)

Општина Горњи Милановац	1971.			2002.		
	Општа стопа	Специфичне стопа мушкараца	Специфичне стопа жена	Општа стопа	Специфичне стопа мушкараца	Специфичне стопа жена
	60,2	73,3	47,4	48,4	54,5	42,4

Најважније за привреду једне општине јесте категорија активног становништва нарочито њен запослени део јер обезбеђује егзистенцију укупне популације.

Опште стопе економске активности становништва општине Горњи Милановац у посматраном периоду 1971.-2002. година су у паду. Посматрано на нивоу општине (табела бр.7) општа стопа је пала за 11%, у току задњих 30 година.

Специфична стопа активности мушкараца у општини Г. Милановац је пала са чак 73% на 54%, док је стопа активности женског становништва у посматраном периоду имала пад за око 5%.

*Публикација Активност и пол (подаци по насељима) према Попису 2011. године још увек није издата, зато су коришћени подаци из Пописа 2002. године

Подручје општине Горњи Милановац је хомогена средина где доминира српско становништво 43.453 односно 97,85% чине Срби.

5 Опис локалне економске ситуације

Привреда је темељ и основна покретачка сила сваке заједнице. Стратешки циљ општине Горњи Милановац је да пре свега буде подршка развоју привреде у својој средини, да створи добро пословно окружење, обезбеди што боље инфраструктурне услове и изађе у сусрет потребама локалних привредника посебно у домену стручно-техничке помоћи и прилагођавања процедура које се обављају пред Општинском управом. Поред тога, значајна је веза привреде и планирања образовања на територији општине у правцу усмеравања младих људи у оне професије које су дефицитарне на локалном тржишту рада и за којима привреда има потребе.

Тренутно, на територији општине Горњи Милановац, послује укупно 360 малих, средњих и великих привредних друштава.

Број привредних друштава по величини, 2011.

	Број привредних друштава				Удео у укупном броју предузећа истог сектора (%)			Удео у укупном броју пр.друштава (%)
	велика	средња	мала	укупно	велика	средња	мала	
Укупно	9	22	329	360	2,5	6,1	91,4	100

Извор: Општинска управа – пореско одељење

Од укупног броја привредних друштава, један мали број има седиште ван градског подручја Горњег Милановца.

Подаци о највећим привредним субјектима у општини

	Предузеће	Број запослених	Пословни приход (у 000 дина)	Извоз (у УСД)	Нето добитак (у 000 дина)
1.	МЕТАЛАЦ АД	1.218	4.929.064	18.285.515	603.781
2.	ТАКОВО АД	1.029	6.360.747	1.185.345	1.044.027
3.	АД РУДНИК	392	947.488	/	139.976
4.	МК РУДНИК	300	167.376	1.565.814	/
5.	ФАД АД	287	757.868	6.590.843	4.890
6.	ТИПОПЛАСТИКА АД	197	1.070.347	1.111.864	4.725
7.	ЗВЕЗДА – ХЕЛИОС АД	168	1.789.559	6.241.753	263.667
8.	СПЕКТАР ДОО	153	1.209.566	10.541.374	288.509
9.	ФОКА ДОО	115	632.110	1.172.301	44.857
10.	9. СЕПТЕМБАР ДОО	94	360.258	596.876	27.712

Извор: подаци привредне коморе Краљево за 2010.годину

Напомена: критеријум за рангирање предузећа је број запослених

Што се тиче облика организовања већи број привредних друштава је у форми друштва са ограниченом одговорношћу. Отворена акционарска друштва су уједно и највећи привредни субјекти у општини Горњи Милановац (Компанија „Металац“ а.д., Компанија "ЗвездаХелиос", Компанија "Тетрапак", "Flint group", "Типопластика", Компанија „Таково“ а.д...)

Према републичкој категоризацији, Општина Горњи Милановац спада у привредно средње развијене локалне самоуправе у Републици Србији, али се може похвалити значајним бројем привредних друштава која и упркос светској економској кризи у 2012. години добро послују и врше пласман својих производа и у земљи и у свету.

Спољнотрговинска размена, преглед по годинама:

	I-XII 2008. (у милионима УСД)	I-XII 2009. (у милионима УСД)	I-XII 2010. (у милионима УСД)
извоз	89,2	71	67,6
увоз	101,2	70,2	75,7

Извор: Привредна комора Краљево

Овако статистички сагледана слика, није довољан показатељ стања привреде. Криза на светском и унутрашњем тржишту продужила се из 2012. у 2013. годину, па се привредна друштва поново налазе у фази провере својих пословних и економских капацитета. И даље, сем у ретким привредним друштвима попут Компаније „Металац“ а.д, број запослених у привреди стагнира или чак бележи пад, као резултат грчевитих напора привреде да сведе своје трошкове на минимум.

Општина Горњи Милановац, у оквиру својих капацитета треба да настави са развијањем подстицаја привреди, како логистички - путем информисања и едукације, тако и вишим степеном сарадње са привредним субјектима на нивоу општине. Треба препознати оне области које имају капацитета да постану носиоци развоја и планирати начине да им се омогући лакши пробој на тржишту, различитим подстицајним мерама. Такође, жива комуникација између Општине и привреде пружиће бољи увид у стварне потребе привредних субјеката, што омогућава заједничко стратешко планирање у наредном периоду.

У општини Горњи Милановац има 1734 предузетника од чега су највећим делом трговинске и занатске радње.

На општинском нивоу у оквиру буџета за 2013. годину формиран аграрни буџет који окупља средства која се пласирају у строго утврђене приоритетне пројекте. Пољопривреда данас представља високо специјализовану грану, те је значај инвестиција у овој области кључан, како би они који се баве овом делатношћу имали конкурентан положај на захтевном европском тржишту, за које са друге стране имамо најпримамљивији бренд - органски гајену храну. У том правцу, аграрни буџет, поред тога што мобилише средства, има тежњу да окупи стручне људе у циљу размене искустава и сарадње. Средства опредељена аграрним буџетом за 2013. годину (16 милиона динара) планирана су за накнаду

противградним стрелцима (1.750.000,00 динара), едукацију пољопривредних произвођача (300.000,00 динара), калцификацију земљишта (1.200.000,00 динара), вештачко осеменавање крава (1.500.000,00 динара), набавку противградних ракета (2.000.000,00 динара), удружењима пољопривредних произвођача (300.000,00 динара) и подстицајна средства пољопривредним произвођачима (8.950.000,00 динара). Са своје стране, општина је већ ушла у пројекат давања пољопривредног земљишта у закуп путем јавне лицитације, чиме се ослобађају неке од најплоднијих површина за искоришћавање од стране оних који имају довољна средства да их на најбољи начин искористе.

Такође, формиран је и Привредни савет као саветодавно тело Општинског већа општине Горњи Милановац са задатком да одржава контакт са привредним субјектима са територије општине Горњи Милановац, како би надлежне органе локалне самоуправе упознао са радом и проблемима привредних субјеката, али и омогућио укључивање привредних субјеката у процес доношења општинских одлука, кроз давање саветодавног мишљења, предлоге и примедбе на нацрте аката из локалне надлежности.

Богата културно-историјска баштина, природни ресурси, саобраћајно-географски положај, повезаност и доступност, разноврстан и богат биљни и животињски свет, као и релативно добро очуван квалитет животне средине – представљају најзначајније предуслове за развој туризма у горњомилановачком крају. Полазећи од ових потенцијала, могу се идентификовати пет основних облика и праваца развоја туризма на подручју општине Горњи Милановац:

1. Рекреативни туризам (здравствено-рекреативни и спортско-рекреативни);
2. Екскурзионо-манifestациони;
3. Транзитни;
4. Бањски и
5. Сеоски туризам.

Туризам је највећа перспектива сеоских средина, јер је већ сада завидан број домаћинстава на највишем нивоу успео да привуче посетиоце у нашу општину. Да би тако и остало, општина мора наставити финансирање у инфраструктуру, путеве, визуелну димензију града и села у општини, поспешити културно – уметничку понуду новим садржајима, освежити своја излетишта и радити на развијању еколошке и космополитске свести грађана.

6 Стање на тржишту рада

Према подацима Националне службе за запошљавање-филијале Чачак, на дан 31.12.2012. године, на територији општине Горњи Милановац било је 3.502 незапослена лица од чега је 1.971 или 56,28% жена.

1.) Незапослена лица према степену стручне спреме:

- I CCC-803 лица од чега је 353 жена,
- II CCC-238 лица, од чега је 169 жена,
- III CCC-963 лица, од чега је 442 жена,
- IV CCC-941 лица, од чега је жена 644,
- V CCC-15 лица, од чега је 3 жена,
- VI CCC-206 лица од чега је 134 жена,
- VII-1 CCC-333 лица од чега је 225 жена,
- VII-2 CCC-3 лица од чега је 1 жена,

2.) Незапослена лица према годинама старости:

- 15-19 година-92 лица од чега је 36 жене,
- 20-24 године-348 лица од чега је 184 жена,
- 25-29 година-465 лица од чега је 300 жена,
- 30-34 године-422 лица, од чега је 258 жена,
- 35-39 година-393 лица, од чега је 252 жена,
- 40-44 година-373 лица, од чега је 231 жена,
- 45-49 година-385 лица од чега су 227 жене,
- 50-54 година-459 лица, од чега је 280 жена,
- 55-59 година-442 лица, од чега је 194 жена,
- 60-64 године-9 лица, од чега су 0 жене,

Незапослених лица до 30 година старости има укупно 905 или 25,84% од укупно незапослених лица на територији општине Горњи Милановац.. Незапослених жена до 30 година старости има 520 и оне чине 57,45% од укупно незапослених лица до 30 година старости, а на територији општине Горњи Милановац.

3.)Незапослена лица према дужини чекања на запослење:

- до 3 месеца-600 лица, од чега је 300 жена,
- 3-6 месеци-369 лице, од чега је 205 жена,
- 6-9 месеци-226 лица, од чега је 131 жена,
- 9-12 месеци-277 лица, од чега је 157 жена,
- 1-2 године- 714 лица, од чега је 406 жена,
- 2-3 године-336 лица, од чега је 183 жена,

- 3-5 година-425 лица, од чега је 262 жена,
- 5-8 година-292 лица, од чега је 170 жена,
- 8-10 година-114 лица, од чега је 69 жена,
- преко 10 година-149 лица, од чега су 88 жене.

4.) Слободна радна места

У периоду 01.01.2012.-31.12.2012. године, послодавци су пријавили потребе за укупно 220 радника од чега посматрано по подручјима рада и групама занимања:

-Пољопривреда, производња и прерада хране-3 лица (произвођачи биља-1, прерађивачи хране и пића-2),
 -Шумарство и обрада дрвета-1 лице (прерађивачи и обрађивачи дрвета)
 -Машинство и обрада метала-30 лица (обрађивачи метала-14, машински конструктори и пројектанти-14 лица, механичари и машинисти-2 лица),
 -Геологија, рударство и металургија-7 лица (рудари и оплемењивачи руда-7 лица),
 -Електро техника-9 лица (елактросензитичари-3, електромеханичари-1 лице, електроничари-4 лица, занимања рачунарске технике-1 лице),
 -Текстилно и кожно-12 лица (произвођачи одеће-1 лице, кожари и крзнари-11 лица),
 -Хемија, неметали и графичарство-14 лица (хемичари-12 лица, гумари и пластичари-1 лице, графичари-1 лице),
 -Комуналне, тапетарске и фарбарске услуге-6 лица (комуналци),
 -Геодезија и грађевинарство-3 лица (грађевинари-1 лице, занимања завршних грађевинских радова-2 лица),
 -Саобраћај-1 лице (занимања друског саобраћаја-1 лице),
 -Трговина, угоститељство, туризам-32 лица (трговци-28, занимања угоститељства и туризма-4),
 -Економија, право и администрација-13 лица (менаџери и организатори-1 лице, економисти-5, правници-3, администратори-3, занимања одбране, безбедности и заштите-1 лице),
 -Васпитање и образовање-14 лица (васпитачи и наставници друштвено-хуманистичке области-7, наставници природно-математичке струке-3, наставници техничко-технолошке струке-4 лица),
 -Друштвено-хуманистичко подручје-7 лица (друштвено-хуманистичка занимања),
 -Природно-математичко подручје-1 лице,
 -Здравство, фармација и социјална заштита-12 лица (медицинари-10, стоматолози-1, занимања социјалне заштите-1 лице),
 -Остало (занимања личних услуга, верска занимања и нераспоређени)-55 лица (нераспоређени-48 лица, занимања личних услуга-7 лица).

Од августа месеца 2009. године, послодавци нису у обавези да пријављују слободна радна места и потребе за радницима.

5.) Незапослена лица према занимањима-стање на дан 31.12.2012.

Први степен стручне спреме-укупно 803 лица, од којих је 353 жене. Сва незапослена лица у првом степену стручне спреме су лица без занимања.

Други степен стручне спреме-укупно 238 лица, од којих је 169 жена. Највише незапослених лица следећих занимања: шивач текстила, помоћни продавац, помоћни дактилограф, помоћни женски фризер, неразврстана занимања личних услуга...

Трећи степен стручне спреме-укупно 963 лица, од којих су 442 жене. Највише незапослених лица је у следећим занимањима: кондитор, металостругар, бравар, механичар, машиниста, машинбравар, аутомеханичар, израђивач електричних машина и опреме, кројач текстила, продавац робе свакодневне потрошње, келнер, кувар једноставних јела, електромеханичар...

- Четврти степен стручне спреме-942 лица, од којих је 644 жене. Највише незапослених лица следећих занимања: прехранбени техничар и техничар за биотехнологију, машински техничар-конструктор, техничар кондиторске производње, прехранбени микробиолошки лаборант, хемијско-технолошки техничар, техничар графичарске технологије, конфекцијски техничар, продавац, туристички и угоститељски техничар, економски техничар, управни техничар, иникореспондент, матурант гимназије...

Пети степен стручне спреме-укупно 150 лица, од чега је 104 жене. Највише незапослених лица је у следећим занимањима: моделар конфекције, хемиграф-специјалиста...

Шести степен стручне спреме-укупно 206 лица, од којих је 134 жене. Највише незапослених лица је у следећим занимањима: економиста за финансије, рачуноводство и банкарство, струковни инжењер машинства, струковни економиста, правник, васпитач предшколске деце, физиотерапеут...

Седми степен стручне спреме-укупно 336 лица, од чега је 226 жена:Највише незапослених лица је следећих занимања:дипломирани пољопривредни инжењер за производњу биља, дипломирани економиста за општу економију, банкарство и финансије, дипломирани правник, професор разредне наставе, дипломирани професор српског језика и књижевности, дипломирани филолог, доктор медицине, дипломирани политиколог...

6. Незапослени по подручјима рада на дан 31.12.2012.год.

-Пољопривреда, производња и прерада хране- 318 лица(произвођачи биља, сточари и живинари, прерађивачи хране и пића, ветеринари),
 -Шумарство и обрада дрвета-20 лица (шумари, прерађивачи и обрађивачи дрвета),
 -Геологија, рударство и металургија-7 лица (геолози, рудари и оплемењивачи руда, металурзи),
 -Машинство и обрада метала-466 лица (обрађивачи метала, монтери и инсталатери у машинству, машински конструктори и пројектанти, машински технолози, механичари и машинисти),
 -Електротехника-150 лица (електроенергетичари, електромеханичари, електроничари,занимања телекомуникација, занимања рачунарске технике),
 -Хемија, неметали и графичарство-131 лица (хемичари, гумари и пластичари, произвођачи керамике и грађевинског материјала, графичари),
 -Текстилство и кожарство-187 лице (текстилци, произвођачи одеће,кожари и крзнари, обућари и кожни галантеристи),
 -Комуналне, тапетарске и фарбарске услуге-15 лица (тапетари, фарбари и лакирери),
 -Геодезија и грађевинарство-47 лица (геодети, архитекти и урбанисти, грађевинари, занимања завршних грађевинских радова),
 -Саобраћај-36 лица (занимања друмског саобраћаја, железничари, занимања ПТТ саобраћаја),
 -Трговина, угоститељство и туризам-339 лица (трговци, занимања угоститељства и туризма),
 -Економија, право и администрација-524 лица (менаџери и организатори, економисти, правници, информатичари и статистичари, администратори, занимања одбране, безбедности и заштите, занимања осигурања),
 -Васпитање и образовање-74 лица (васпитачи и наставници друштвено-хуманистичке области, природно математичке области, техничко-технолошке струке),
 -Друштвено-хуманистичко подручје-36 лица,
 -Природно-математичко подручје-32 лица,
 -Култура, уметност и јавно информисање-57 лица (ликовни уметници и дизајнери,сценски уметници, музичари и књижевници, занимања јавног информисања, остала занимања културе, уметности и информисања),
 -Здравство, фармација и социјална заштита-59 лица (медицинари, стоматолози, фармацеути, занимања социјалне заштите),
 -Физичка култура и спорт-5 лица(занимања физичке културе, спортисти),
 -Остало- 999 лица (занимања личних услуга, нераспоређени).

7. Запошљавање по полу и области делатности (01.01.2012.-31.12.2012.год)

1. Пољопривреда, производња и прерада хране-101 лице, од чега је 53 жена,
 2. Шумарство и обрада дрвета-13 лица, од којих је 2 жене,
 3. Геологија, рударство и металургија-579 лица, од којих је 11 жена,
 4. Машинство и обрада метала-571 лице од којих је 48 жена,
 5. Електротехника-151 лице,од којих је 1 жена,
 6. Хемија, неметали и графичарство-201 лице, од којих је 53 жене,
 7. Текстилство и кожарство-413 лица, од којих је 395 жена,
 8. Геодезија и грађевинарство- 178 лица, од којих су 10 жене,
 8. Комуналне, тапетарске и фарбарске услуге-111 лица, од којих је 72 жене ,
 9. Саобраћај-305 лица,од којих је 11 жена,
 10. Трговина, угоститељство и туризам-746 лица, од којих је 511 жена,
 11. Економија, право и администрација-513 лица, од којих су 322 жене,
 12. Васпитање и образовање-228 лица, од којих су 152 жене,
 13. Друштвено-хуманистичко подручје-14 лица, од којих је 11 жена,
 14. Природно-математичко подручје-4 лица, од којих су 3 жене,
 15. Култура, уметност и јавно информисање-10 лица, од којих су 4 жене,
 16. Здравство, фармација и социјална заштита-118 лица, од којих је 88 жена,
 17. Физичка култура и спорт- 11 лица,
 17. Остало (верска занимања, личне услуге, нераспоређени)-428 лица, од којих је 214 жена.

Када се посматра укупно запошљавање на територији општине Горњи Милановац у периоду 01.01.2012-31.12.2012.године, радни однос је засновало 4.695 лица, од чега је 1.961 жена.

8. Запошљавање лица са евиденције Националне службе за запошљавање по полу и областима делатности (01.01.2012.-31.12.2012.год.)

- Пољопривреда, производња и прерада хране-27 лица, од којих је 13 жена,
- Шумарство и обрада дрвета-4 лица, 1 жена,
- Геологија, рударство и металургија-24 лица, од којих је 0 жена,
- Машинство и обрада метала-82 лица, од којих је 10 жена,
- Електротехника-19 лица, 0 жена,
- Хемија, неметали и графичарство-26 лица, од којих је 10 жена,
- Текстилство и кожарство-59 лица, од којих је 58 жена,
- Комуналне, тапетарске и фарбарске услуге- 30 лица, од којих је 24 жена,
- Геодезија и грађевинарство-38 лица, од којих је 0 жена,
- Саобраћај-50 лице, од којих су 4 жене,
- Трговина, угоститељство и туризам-134 лица, 95 жена,
- Економија, право и администрација-69 лица, од којих је 49 жена,
- Васпитање и образовање-34 лица, од којих је 28 жена,
- Друштвено-хуманистичко подручје-6 лица, 5 жене,
- Природно-математичко подручје-1 лице, жена,
- Култура, уметност и јавно информисање-4 лица, 2 жене,
- Здравство, фармација и социјална заштита-35 лица, од којих је 30 жена,
- Физичка култура и спорт-1 лице, 0 жена,
- Остало (личне услуге, верска занимања, нераспоређени-94 лица, од којих су 58 жене.

Када се посматра запошљавање лица са евиденције незапослених на територији општине Горњи Милановац, у 2012. години радни однос је засновало 737 лица са евиденције, од чега је 388 жена .

9. Престанци радног односа према области делатности послодавца (01.01.2012-31.12.2012.год.)

1. Пољопривреда, лов, шумарство и водопривреда - 13 лица, од којих су 3 жене
2. Вађење руда и камена-879 лица, од који су 43 жене,
3. Прерађивачка индустрија-1.577 лица, од чега је 778 жена,
4. Производња и снабдевање електричном енергијом, гасом и водом-17 лица, од којих су 2 жене,
5. Грађевинарство-93 лица од којих је 20 жена,
6. Трговина на велико и мало, поправка моторних возила, моторцикала и предмета за личну употребу у домаћинству-762 лица, од којих су 463 жене,
7. Хотели и ресторани-134 лица, од којих је 86 жена,
8. Саобраћај, складиштење и везе-161 лице, од којих је 40 жена,
9. Финансијско посредовање-3 лица од којих је једна жена,
10. Активности у вези са некретностима, изнајмљивање и пословне активности-226 лица, од којих су 73 жене,
11. Државна управа и одбрана, обавезно социјално осигурање-82 лица од којих је 46 жена,
12. образовање-286 лица од којих су 202 жене,
13. Здравствени и социјални рад-141 лице, од којих су 104 жене,
14. Остале комуналне, друштвене и личне услужне активности-50 лица, од којих су 34 жене,
15. Приватна домаћинства са запосленим лицима-1 лице, жена,
16. Без података о делатности послодавца-463 лица, од којих је 203 жена.

10. Запосленост

Према подацима Републичког завода за статистику (на дан 31.03.2012. године) на територији Горњи Милановац било је запослено 10.448 лица, од којих је у правним лицима (привредна друштва, предузећа, задруге, установе и друге организације) запослено 8.066 лица или 77,2%, а предузетника, односно лица која самостално обављају делатност и запослених код њих има 2.382 лица, или 22,8% укупно запослених. Посматрано по секторима делатности број запослених у правним лицима је следећи:

- пољопривреда, шумарство и рибарство-59 лица,
- рударство-438 лица,
- прерађивачка индустрија-3.525 лица,
- снабдевање електричном енергијом, гасом и паром-60 лица,
- снабдевање водом и управљање отпадним водама-201 лице
- грађевинарство-120 лица,
- трговина на велико, мало и поправка моторних возила-693 лица,
- саобраћај и складиштење-213
- услуге смештаја и исхране-70 лица,
- информисање и комуникације-143 лица,
- финансијске делатности и делатности осигурања-553 лица,
- стручне, научне, иновационе и техничке делатности-206 лица,
- административне и помоћне услужне делатности-22 лица,

-државна управа и обавезно социјално осигурање-217 лица,
 -образовање-671 лице,
 -здравствена и социјална заштита-816 лица,
 -уметност, забава и рекреација-43 лица,
 -остале услужне делатности-16 лица.

11. Теже запошљива лица, односно посебно осетљиве групе на тржишту рада су :

-млади
 -дугорочно незапослена лица,
 -лица без квалификација и нискоквалификована лица,
 -вишкови запослених,
 -особе са инвалидитетом,
 -Роми
 -избегла и расељена лица,
 -повратници по споразуму о реадмисији,
 -жене
 - рурално становништво,
 -жртве породичног насиља и трговине људима,
 -корисници новчане социјалне помоћи,
 -деца без родитељског старања,
 -самохрани родитељи и родитељи деце са сметњама у развоју.

7 Политика запошљавања у општини Горњи Милановац

Локални акциони план запошљавања за 2013. годину општине Горњи Милановац представља инструмент активне политике запошљавања у 2013. години којим се на годишњем нивоу дефинишу приоритети и циљеви политике запошљавања, утврђују мере, активности, одговорности и потребна финансијска средства.

Циљ запошљавања је повећање запослености односно успостављање стабилног и одрживог тренда раста запослености на тржишту рада.

Циљеви и задаци политике запошљавања на територији општине за 2013. годину су:

- Успостављање стабилног и одрживог тренда раста запослености
- Подстицање запошљавања младих
- Поддршка незапосленим лицима у активном тражењу посла
- Спровођење мера из Акционог плана и јачање улоге Локалног савета за запошљавање
- Борба против дискриминације посебно погођених група приликом запошљавања
- Унапређење социјалног дијалога и јачање улоге социјалних партнера

8 Мере активне Политике запошљавања општине Горњи Милановац у 2013. години

Средства у износу од 1.836.000,00 динара обезбеђена су у буџету општине Горњи Милановац за 2013. годину за субвенције за запошљавање. Међутим, да би се ублажио проблем незапослености потребна су додатна финансијска средства. Најзначајније је да се средства обезбеђена у буџету општине удруже са средствима Министарства и усмере у конкретне мере и активности намењене подстицању запошљавања, са акцентом на мањи број корисника и већу ефективност преузетих мера, чиме би се обезбедила одрживост тих мера.

Стога, општина Горњи Милановац је у области локалне политике запошљавања за 2013. годину утврдила као приоритет **Програм АПЗ – Стручна пракса - Стицање практичних знања и вештина за самосталан рад у струци без заснивања радног односа.**

Субвенција за подстицање запошљавања путем финансирања Стручне праксе - Стицања практичних знања и вештина за самосталан рад у струци без заснивања радног односа и то за лица са високим образовањем без радног искуства у струци, без обзира на године живота намењена је послодавцима са седиштем на територији општине Горњи Милановац који ће запослити лица са високом стручном спремом са евиденције незапослених лица НСЗ- филијале Чачак – испостава Горњи Милановац који активно траже посао.

Субвенција општине Горњи Милановац у запошљавању лица са високим образовањем обезбедиће се у трајању од 12 месеци.

Програм стручне праксе намењен је незапосленим лицима која се први пут стручно оспособљавају за занимања за која су стекла одређену врсту и степен стручне спреме или која су се стручно оспособљавала краће од времена потребног за полагање приправничког/стручног испита, а ради оспособљавања за самосталан рад и полагање приправничког, односно стручног испита, у складу са законом или општим актом послодавца, **без заснивања радног односа.**

Циљна група јесу незапослена лица са високом стручном спремом са евиденције НСЗ – филијале Чачак – испостава Горњи Милановац и то њих 20.

На конкурс могу учествовати послодавци под условом да:

- уредно измирује обавезе по основу пореза и доприноса за обавезно социјално осигурање;
- је законом или актом о организацији и систематизацији послова код послодавца као услов за рад на одређеним пословима прописана обавеза обављања приправничког стажа;
- је измирио раније уговорне обавезе према Националној служби, осим за обавезе чија је реализација у току;
- има најмање једно запослено лице;
- има кадровске и друге капацитете за стручно оспособљавање лица;
- ангажује незапослено лице које:
 - има високо образовање
 - нема радног искуства у струци или нема радног искуства у својству приправника, довољног за стицање услова за полагање приправничког, односно стручног испита.

Послодавац који има до 10 запослених има право да у програм укључи до два незапослена лица, а послодавац који има преко 10 запослених има право да у програм укључи незапослена лица чији број не може бити већи од 20% укупног броја запослених.

Критеријуми за укључивање у програм су следећи:

- Исказане потребе послодавца за лицима са високом стручном спремом
- Постојање програма оспособљавања
- Менторско вођење приправника
- Уредна исплата зарада послодавца
- Запошљавање лица са евиденције незапослених
- Да лице које се запошљава није користило средства службе за програме самозапошљавања, новог запошљавања, програме приправника,

Ова мера реализује се на основу јавног позива који расписује НСЗ филијала Чачак – испостава Горњи Милановац.

Јавни позив садржи услове које подносилац захтева треба да испуњава и потребну документацију која се доставља уз захтев, и то:

- захтев за учешће у програму (на прописаном обрасцу Националне службе);
- фотокопија решења надлежног органа о упису у регистар, уколико подносилац захтева није регистрован у АПР;
- извод из акта о организацији и систематизацији послова, где је као услов за рад на одређеним пословима прописана обавеза обављања приправничког стажа;
- радна биографија ментора;
- доказ о уплати пореза и доприноса за обавезно социјално осигурање запослених за месец који претходи месецу у којем је поднет захтев (копије оверених ПП ОПЈ и ПП ОД образаца)

Јавни позив се објављује у локалним штампаним медијима и на огласној табли НСЗ – филијала Чачак – испостава Горњи Милановац.

Одлуку о избору послодавца доноси Председник општине, на предлог НСЗ – филијале Чачак – испостава Горњи Милановац, по прибављеном мишљењу Локалног савета за запошљавање.

На основу одлуке о избору послодавца, послодавац и НСЗ – филијала Чачак – испостава Горњи Милановац закључују уговор којим се регулишу међусобна права и обавезе у року од 30 дана од дана достављања одлуке.

Послодавац је у обавези да:

- незапосленог оспособи за самосталан рад у струци, у складу са законом, односно актом о организацији и систематизацији послова;
- незапосленог стручно оспособљава најмање у дужини трајања уговорне обавезе;
- изда потврду о обављеном приправничком стажу, односно положеном приправничком/стручном испиту;

- омогући Националној служби контролу реализације уговорних обавеза и

- обавести Националну службу о свим променама које су од значаја за реализацију уговора у року од 8 дана од дана настанка промене.

У случају прекида стручног оспособљавања лица у року од 30 дана од дана отпочињања стручног оспособљавања, послодавац може да изврши замену другим незапосленим лицем које испуњава потребне услове, за преостало време дефинисано уговором.

Циљ ове мере јесте оспособљавање незапослених лица са високом стручном спремом за самосталан рад у струци и полагање приправничког – стручног испита у складу са законом или општим актом послодавца.

Показатељи постигнућа односно индикатори јесу следећи:

- Број лица која су оспособљена за самосталан рад у струци, положила стручни или приправнички испит.
- Број лица која су засновала радни однос на неодређено време
- Број послодаваца укључених у реализацију пројекта

Програм стручне праксе реализује се подношењем захтева послодавца НСЗ - филијале Чачак – испостава Горњи Милановац под условима и у роковима који буду прописани конкурсом. Финансијска подршка се реализује исплатом новчане помоћи незапосленом лицу са високом стручном спремом у трајању од 12 месеци.

СПЕЦИФИКАЦИЈА ТРОШКОВА

Стручна спрема	Број лица	Број месеци	Месечни износ новчане помоћи + осигурање за случај повреде на раду	Укупан износ средстава
Висока стручна спрема	20	12	14.000.00+1.000,00	3.600.000,00

Обзиром да ће средства у износу од 1.836.000,00 динара, што представља 51% од укупно потребних средстава за реализацију мере активне политике запошљавања – стручне праксе, бити обезбеђена у буџету општине Горњи Милановац за 2013. годину за субвенције за запошљавање, потребно је потраживати од надлежног Министарства додатна средства у износу од 1.764.000,00 динара што чини 49% од укупно потребних средстава за реализацију напред наведене мере у 2013. години.

Праћење пројектних активности одвијаће се континуирано и у надлежности је Општинске управе општине Горњи Милановац, која ће вршити мониторинг на месечном нивоу кроз редовну комуникацију са НСЗ – филијала Чачак – испостава Горњи Милановац. Извештаји ће се редовно достављати локалном Савету за запошљавање.

У Горњем Милановцу
21.01.2013. године

НАЧЕЛНИК
ОПШТИНСКЕ УПРАВЕ
Горица Петровић, с.р.

САДРЖАЈ

АКТА СКУПШТИНЕ ОПШТИНЕ

218. Одлука о усвајању Програма развоја туризма 2012-2022. Међуопштинско партнерство Краљево Рашка, Врњачка Бања, Горњи Милановац и Чачак.....	страна 1.
Програм развоја туризма 2012-2022. Међуопштинско партнерство Краљево, Врњачка Бања, Горњи Милановац и Чачак.....	страна 2.
219. Одлука о усвајању Локалног акционог плана запошљавања општине Горњи Милановац за 2013. годину.....	страна 67.
Локални акциони план запошљавања општине Г. Милановац за 2013. годину.....	страна 67.

ИЗДАВАЧ: Општинска управа општине Горњи Милановац,

Администрација: Одељење за скупштинске послове општинске управе општине Горњи Милановац, одговорни уредник Горица Петровић, начелник Општинске управе општине Г.Милановац.

Жиро рачун за претплату: Приходи општинских органа управе Горњи Милановац број 840-742351843-94

Службени гласник општине Горњи Милановац уписан је у Регистар јавних гласила

Решењем Министарства правде и локалне самоуправе број 651-01-255/2001-09